

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ
СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

На правах рукопису

ЛУЖЕЦЬКА ОЛЕНА РОМАНІВНА

УДК 343.98(477)

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИМАГАННЯ,
ПОВ'ЯЗАНОГО ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ НАСИЛЬСТВА НАД
ПОТЕРПЛИМ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник
Завидняк Володимир Іванович
кандидат юридичних наук,
доцент

Ірпінь – 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВИМАГАННЯ	15
1.1 Сутність та генеза розвитку «злочинного вимагання».....	15
1.2 Поняття та зміст криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим.....	27
1.3 Співвідношення криміналістичної та кримінально-правової характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим.....	47
Висновки до першого розділу.....	69
РОЗДІЛ 2 ОСНОВНІ ТИПОВІ ЕЛЕМЕНТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВИМАГАННЯ, ПОВ'ЯЗАНОГО ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ НАСИЛЬСТВА НАД ПОТЕРПІЛИМ	71
2.1 Способи вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим.....	71
2.2 Слідова картина вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим	97
2.3 Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим.....	104
Висновки до другого розділу.....	115
РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ВИМАГАННЯ, ПОВ'ЯЗАНОГО ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ НАСИЛЬСТВА НАД ПОТЕРПІЛИМ	117
3.1 Характеристика типових слідчих ситуацій при розслідуванні вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим	117
3.2 Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій при	

розслідуванні вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим.....	133
3.3 Залучення спеціаліста та використання спеціальних знань при розслідуванні вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим.....	152
Висновки до третього розділу.....	165
ВИСНОВКИ.....	167
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	171
ДОДАТКИ.....	197

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КК України – Кримінальний кодекс України

КК УРСР – Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки

КК УСРР – Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки

КПК України 1960 р. – Кримінально-процесуальний кодекс України

КПК України 2012 р. – Кримінальний процесуальний кодекс України

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України

ОВС – Органи внутрішніх справ

ЄРДР – Єдиний реєстр досудового розслідування

ПВСУ – Пленум Верховного Суду України

ВСТУП

Актуальність теми. У процесі розбудови України як незалежної, демократичної, правової й соціальної держави виникає багато перешкод, основною з яких є злочинність. Невід'ємним кримінальним супутником процесу розвитку ринкових відносин є таке соціальне явище, як вимагання (ст. 189 Кримінального кодексу України) (далі – КК України). Унаслідок таких злочинних діянь порушуються конституційні права громадян володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю. Застосовуючи різні форми вимагання, насамперед здійснюючи психологічне та фізичне насильство, злочинці порушують право потерпілого на життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку, про що зазначено в ст. 3 Конституції України.

Підвищена суспільна небезпечність вимагання полягає не тільки в тому, що злочинець пред'являє потерпілому вимогу про передачу майна, права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру. Злочинці не обмежуються майновими вимогами, поєднаними з різними видами погроз, – пошкодження майна, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень і навіть вбивства. До потерпілих часто застосовується насильство, що є небезпечним для їх життя чи здоров'я. При вчиненні вимагань може використовуватися холодна або вогнепальна зброя. Особливо страждають від цього явища підприємці, які в більшості випадків є потерпілими від злочину. Значна частина насильницьких вимагань пов'язана із завданням майнової шкоди у великих і особливо великих розмірах. Деяких людей викрадають, незаконно позбавляючи або обмежуючи їх волю, застосовують побої і катування тощо. Усі ці обставини дестабілізують соціально-психологічний стан українського суспільства, заважають розвиткові підприємництва, сприяють поширенню страху перед злочинністю та підривають віру людей у спроможність правоохоронних органів ефективно боротися з нею.

Окремі недоліки організації роботи правоохоронних органів щодо своєчасного і ефективного розслідування вимагань, пов'язаних із застосуванням насильства над потерпілим, можна пояснити тим, що в теорії криміналістики, кримінального процесу, а також юридичної психології не приділялося достатньо уваги науковим розробкам із цієї проблематики та впровадженню в практичну діяльність правоохоронних органів рекомендацій, ефективних прийомів, засобів і методик розслідування зазначеної категорії проваджень. До цього часу не розроблена методика розслідування таких злочинів, яка б урахувала основні структурні елементи їх криміналістичної характеристики.

Останні роки в Україні динаміка вимагань була такою: у 2013 р. – 688 кримінальних правопорушень, зокрема 284, у яких особам вручено повідомлення про підозру; у 2014 р. – відповідно 595 та 239 кримінальних проваджень; за січень-квітень 2015 року – відповідно 267 та 132 кримінальних проваджень¹. Такі нерівномірні тенденції свідчать про відсутність на практиці ефективної методики розслідування цих злочинів.

Теоретичну основу дисертації становлять праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців: Ю.П. Аленіна, О.Я. Баєва, В.П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В.М. Бикова, В.К. Весельського, А.Ф. Волобуєва, В.І. Галагана, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, В.І. Завидняка, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, О.Н. Колесніченка, В.О. Коновалової, В.С. Кузьмічова, В.В. Лисенка, В.К. Лисиченка, Є.Д. Лук'янчикова, М.В. Салтевського, М.Я. Сегая, С.М. Стахівського, В.В. Тищенко, В.В. Топчія, Л.Д. Удалової, П.В. Цимбала, С.С. Чернявського та інших вчених.

Окремі проблемні питання розслідування, пов'язані з вимаганням, досліджували В.В. Бугай, О.І. Гуров, В.А. Клименко, М.І. Китаєв, В.І. Куліков, В.М. Куц, С.С. Овчинський, О.П. Рижаків, В.В. Тіщенко, К.О. Чаплинський, Б.В. Щур та ін.

¹ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень 2013 року – квітень 2015 року: Статистична інформація. Офіційний веб-портал Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

Серед українських науковців кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти розслідування вимагань були предметом дисертаційних досліджень О.Ю. Гавріляк (Тактичні операції при розслідуванні вимагань. – К. 2014), Л.В. Дергача (Розслідування вимагань, вчинених організованими злочинними групами, у сучасних умовах. – К., 2011).

Наукова цінність розробок різних аспектів криміналістичної проблематики вимагань у наукових працях зазначених дослідників безсумнівна. Проте комплексного дослідження на монографічному рівні теоретичних і прикладних питань криміналістичної характеристики вимагань, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, не було проведено, а частина з них досліджена недостатньо повно.

Усі перераховані обставини у їх комплексі зумовлюють необхідність дослідити механізми вчинення і слідоутворення раніше розслідуваних злочинів за фактами вимагань та формування за його результатами на основі загальної теорії криміналістики і з урахуванням потреб слідчої практики, криміналістичної характеристики злочинів цього виду. Викладене свідчить про актуальність обраної теми дослідження, обумовлює його структуру, зміст, підтверджує науково-теоретичну і практичну значимість наукової праці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до п. 2.2 та п. 5.3.4 Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007 (у редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012); Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 рр., затверджених постановою загальних зборів НАПрН України від 24 вересня 2010 р. № 14–10 (зі змінами, внесеними постановою загальних зборів від 5 березня 2012 р. № 4–12); ґрунтується на положеннях Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р., схваленої розпорядженням Кабінету

Міністрів України від 30 листопада 2011 р. №1209-р.; на основі Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» від 15 лютого 2008 р. та відповідно до Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008. Робота підготовлена відповідно до тематики наукового дослідження кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України «Удосконалення кримінального провадження в Україні (кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти)», державний реєстраційний номер 0115U002808.

Тема дисертаційного дослідження затверджена рішенням Вченої ради Національного університету державної податкової служби України від 29 листопада 2012 року, протокол № 5 та включена до планів науково-дослідних робіт навчального закладу.

Тема дисертації розглянута, схвалена і включена до переліку тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права Національної академії правових наук України, затверджених у 2012 р., позиція № 1365.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є комплексне обґрунтування основних положень криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим та рекомендації щодо її застосування у практичній діяльності правоохоронних органів при розслідуванні цієї категорії злочинів.

Для досягнення мети дисертаційним дослідженням передбачено вирішення таких задач:

- розкрити генезис та еволюцію наукової думки і законодавства щодо сутності поняття «злочинне вимагання»;
- деталізувати зміст елементів криміналістичної характеристики вимагання;
- розкрити співвідношення криміналістичної та кримінально-правової характеристики вимагання;

- визначити та проаналізувати зміст способів вимагання, пов'язаних із застосуванням насильства над потерпілим;
- охарактеризувати слідову картину вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, виділити і розкрити її криміналістично значущі ознаки;
- встановити особливості використання відомостей про особу злочинця при розслідуванні вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим;
- запропонувати програму дій слідчого щодо розв'язання тактичних завдань і типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим;
- виявити особливості організації і тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні вимагань, пов'язаних із застосуванням насильства над потерпілим;
- конкретизувати особливості використання спеціальних знань при розслідуванні вимагань, пов'язаних із застосуванням насильства над потерпілим, які відповідають сучасному стану протидії злочинності.

Об'єкт дослідження – правовідносини, що виникають під час розслідування вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим.

Предмет дослідження – криміналістична характеристика вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить система загальнонаукових та спеціально наукових методів і підходів, що забезпечили об'єктивний аналіз досліджуваного предмета. З урахуванням специфіки теми, мети і задач дослідження використано такі методи: *аналізу та синтезу* – при визначенні елементів криміналістичної характеристики злочинів у їх взаємозв'язку (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3); *порівняльно-правовий* – при характеристиці особливостей законодавчого регулювання протидії вимаганню та правозастосовної практики в Україні (підрозділ 1.2); *історико-*

правовий – при розкритті генезису поняття «вимагання» та заходів боротьби з ним (підрозділ 1.1); *догматичний* – при тлумаченні категорій і дефініцій, уточненні понятійно-категоріального апарату дослідження (підрозділи 1.1, 1.3, 3.3); *системного підходу* – при розкритті сутності та ознак застосування насильства над потерпілим (підрозділ 1.2); *моделювання* – при розробленні криміналістичних рекомендацій щодо організації початкового етапу розслідування та проведення слідчих (розшукових) дій (підрозділи 3.1, 3.2) *статистичний* – при аналізі даних статистичної звітності (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2); *соціологічний* – для вивчення поглядів науковців і практичних працівників з проблеми дисертаційного дослідження (розділи 1–3).

Зазначені методи використано у дисертації в їх взаємозв'язку і взаємозалежності, що забезпечило переконливість, всебічність, повноту та об'єктивність отриманих наукових результатів.

Емпіричну базу дослідження становлять результати опитування 142 слідчих органів внутрішніх справ Київської, Полтавської, Волинської, Житомирської, Чернігівської, Хмельницької областей та м. Києва у період з 2013 до 2015 року; узагальнені дані вивчених 165 кримінальних проваджень (справ), розпочатих (порушених) за фактами вчинення вимагання, в тому числі, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, що перебували у провадженні слідчих МВС таких регіонів України, як: Київська, Львівська, Хмельницька, Івано-Франківська, Закарпатська, Житомирська, Одеська та м. Київ за період протягом 2012–2015 рр.; офіційні дані Державної служби статистики України, Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає як у постановці проблеми, так і способі її вирішення. За характером та змістом дисертація є одним із перших в Україні комплексним науковим, монографічним дослідженням криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, що ґрунтується на кримінальному

процесуальному законодавстві України та практичній діяльності органів досудового розслідування.

Найістотнішими результатами дослідження, що зумовлюють його новизну і визначають внесок автора у розроблення зазначеної проблематики, є такі положення і висновки:

вперше:

- розроблено криміналістичну характеристику вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, визначено основні її елементи, зокрема предмет злочинного посягання, сучасні способи вчинення, слідову картину та особу злочинця;

- запропоновано рекомендації щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, для отримання інформації з матеріальних та ідеальних джерел;

- запропоновано криміналістичну типологію особи насильницького вимагача, що базується на комплексному критерії та має вихід на практичне застосування в діяльності правоохоронних органів;

удосконалено:

- співвідношення кримінально-правової та криміналістичної характеристик вимагання у поєднанні завдань та мети, оскільки кримінально-правова кваліфікація здійснюється через систему елементів криміналістичної характеристики цього виду злочину;

- види слідової картини, зумовлені ситуацією злочинного вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, шляхом їх систематизації;

- генезис поняття «злочинне вимагання» та запропоновано авторське визначення цього терміна;

дістало подальшого розвитку:

- поняття та характеристика типових слідчих ситуацій при розслідуванні вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над

потерпілим;

– використання спеціальних знань, у тому числі й судових експертиз, характерних розслідуванню вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим;

– криміналістичні класифікації способів вчинення вимагання, пов'язаних із застосуванням насильства над потерпілим.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що отримані наукові результати дисертаційного дослідження впроваджені та можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – для подальшої розробки і вирішення проблем криміналістичної характеристики вимагань, пов'язаних із застосуванням насильства над потерпілим (акт впровадження у науково-дослідну роботу кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України від 12 травня 2015 року);

– *законотворчій діяльності* – при внесенні змін і доповнень до КПК України (акт впровадження Верховної Ради України від 13 травня 2015 року № 133-941);

– *навчальному процесі* – при підготовці підручників, навчальних посібників, монографій та розробці курсів лекцій, навчально-методичних матеріалів і проведенні занять за відповідними темами з навчальних дисциплін «Криміналістика», «Кримінальний процес України», спецкурсів «Особливості розслідування окремих видів злочинів», «Проблеми досудового розслідування» та інших (акти впровадження у навчальний процес Національного університету державної податкової служби України від 08 квітня 2015 року, Національної академії внутрішніх справ від 6 квітня 2015 року);

– *практичній діяльності* – як рекомендації з розслідування насильницьких злочинів (акти впровадження у практичну діяльність Дарницького районного суду м. Києва від 18 березня 2015 року, Управління

МВС України в Полтавській області від 21 травня 2015 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень.

У науковій статті «Слідова картина та типова обстановка вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим», підготовленій спільно з М.Є. Дирдіним, автором особисто розкрито зміст і роль слідової картини та типової обстановки як елементів криміналістичної характеристики при розслідуванні вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим.

Ідеї та розробки, що належать співавтору, разом з яким була опублікована наукова праця, у дисертації не використовувалися. Для аргументації окремих положень дисертації було використано наукові праці інших учених, на які зроблено посилання.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на кафедрі кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України. Результати дослідження були оприлюднені та доповідалися: на двох міжнародних науково-практичних конференціях: «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у ХХІ столітті» (м. Львів, 15–16 листопада 2013 р.), «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Ужгород, 15–16 листопада 2013 р.); на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Теоретико-прикладні проблеми юридичної наук на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції» (м. Хмельницьк, 17 квітня 2015 р.), а також на Постійно діючому науково-практичному семінарі, присвяченому другій річниці запровадження нового Кримінального процесуального кодексу України (м. Ірпінь, 26 листопада 2014 р.),

Публікації. Основні наукові результати дисертації відображено у 8 наукових працях, серед яких 4 наукові статті, опубліковані в юридичних

фахових виданнях України, затверджених МОН України, 1 наукова праця – у іноземному фаховому виданні, та три тези доповідей на міжнародних та всеукраїнській наукових конференціях.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВИМАГАННЯ

1.1 Сутність та генеза розвитку «злочинного вимагання»

Насильницьке заволодіння матеріальними благами – найдавніший спосіб незаконного збагачення. Відколи злочинна спільнота усвідомила його вигідність, продовжується масове відтворення корисливої насильницької злочинної практики, наслідки якої приголомшили людство сотнями тисяч скалічених і убитих людей як дійсно заможних, так і пересічних громадян. За проявами корисливої насильницької злочинності суспільство дізналося про грабіжників і розбійників, корисливих і найманих убивць, бандитів і вимагачів, викрадачів людей і транспорту, а також організовану злочинність і «кримінальних авторитетів». У 90-х роках ХХ ст. корисливі насильницькі злочинці виступили на передньому плані кривавого переділу власності, вчиняли резонансні напади і вбивства, наганяли жах на підприємців, влаштовували збройні сутички серед злочинних угруповань, звільняли шлях своїм лідерам до владних вершин у злочинному середовищі та обслуговували інтереси впливових фінансових груп у боротьбі за сфери впливу і надприбутки.

На сьогодні вимагання являє собою серйозну перешкоду для нормального розвитку відносин власності, а отже, і підприємництва. Більше того, внаслідок збільшення числа злочинних посягань змінюються форми вчинення вимагання, підвищується його суспільна небезпека.

Предметом вимагання виступає все, що може становити певну цінність: квартири, машини, гроші, коштовності тощо. Останнім часом серед потерпілих, крім багатих людей, у яких є що вимагати, зустрічаються хворі і незаможні. У них забирають квартири, оформляючи через корумпованих чиновників «купівлю» житла, не сплачуючи за це, в крайньому випадку,

обмежуючись невеликою кількістю спиртного або наркотиків.

За статистикою, половина вимагань супроводжується захопленням заручників, жорстоким поводженням з ними (тортури, знищення майна, вибухи автомобілів, квартир, дач). Часто страждають при цьому члени сімей осіб, у яких щось вимагають.

Юридична історія вимагання² бере свій початок ще у римському праві. Спочатку формами вимагання були *crimen metus* – психічний примус до здійснення правової угоди та *crimen repetundarum* – вимагання посадової особи. В імператорський період на зміну їм приходить *crimen – extraordinarium – concussio*. За твердженням А.Ф. Бернера, за римським правом *concussio*, хоча й може тлумачитися в широкому розумінні як утиск, але відрізняється від кримінального насильства (*crimen vis*) корисним наміром з метою вигоди. *Concussio* мало два види: *concussio publica* і *concussio privata*. Перше означало те саме, що й *repetundae* – вимагання грошей або подарунків посадовою особою під загрозою виконання (невиконання) якихось посадових дій. *Concussio privata* вважалося вимаганням за допомогою фіктивного обвинувачення у вимаганні. Саме такі види римського *concussio* стали основою для формування ознак вимагання в законодавстві держав XIX ст. [88, с. 337].

Так, у першій половині XIX століття норми про відповідальність за вимагання майна були введені в англійське, німецьке, угорське, італійське, норвезьке, французьке законодавства [115, с. 243].

З відомих пам'яток законодавства, які діяли на території України, «Руська правда» серед злочинів не передбачала вимагання. Проте Руська Правда була фактично збірником народного права. Ця пам'ятка правничої творчості нашого народу викликає зацікавленість у кожного правника, який хоче з'ясувати правничу еволюцію українського народу. Положення Руської Правди яскраво відобразилися на всіх пам'ятках литовського періоду нашої

² Не заглиблюючись у дискусію стосовно термінологічного визначення поняття «вимагання», підкреслимо, що за останні 150 років у законодавчих актах та науковій літературі цей злочин називався по-різному: «лихоїмство», «здирство», «шантаж», «вимагательство», «рекет». Ми виходимо із законодавчого вирішення цього питання, де у ст. 189 КК цей злочин визначається саме як «вимагання».

історії, а також вплинули у свій час на правничий розвиток суміжних слов'янських народів.

В окремих князівствах України, які розташовувалися на її території, діяли різні правові джерела [55, с. 13].

Як відомо, у першій половині XIX століття на території України, яка повністю втратила свою автономію, почали діяти загальноімперські російські закони, зокрема «Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1845 р. (з подальшими редакціями 1857, 1866, 1885 років). Цей кримінальний закон передбачав відповідальність за вимагання [74, с. 81].

Найбільш рання згадка про поширених фактів вимагання в сучасному його розумінні відноситься до початку XVII століття, свідчення цьому ми знаходимо в «Описі подорожі до Москви і через Московію до Персії» відомого німецького мандрівника, географа Адама Олеарія [162, с. 182]. Мандрівник описав ці діяння так. Недобросовісні громадяни намагалися звинуватити іншого у крадіжці, за неї на Русі серйозно карали. Позичаючи гроші, вони залишали натомість одяг, начиння, інші предмети або відповідно підкидали які-небудь речі, наприклад, у чоботи (багато в них носили листи, ножі, дрібні предмети) або просто в будинок, а потім з метою вимагання звинувачували і доносили на цих людей, ніби знайдені речі вкрадені.

У кримінальному законодавстві Російської імперії поняття вимагання використовувалось як вимагання хабара. Так, у ст. 406 «Уложення про покарання кримінальні і виправні» 1845 року зазначалося, що вищим ступенем хабарництва вважається вимагання. Під вимаганням розумілось одержання по службі внаслідок погроз і утисків різних матеріальних благ: прибутків, вигоди, подарунків, поборів, нарядів на роботу. Цей злочин вважався службовим злочином, відповідальність за його вчинення передбачалася статтею, яка входила у главу Уложення «Про хабарництво і проступки по службі державній і громадській» [218, с. 176]. У більш пізніх виданнях Уложення ця позиція законодавства була відтворена (ст. 420 Уложення видання 1857 р., ст. 373 Уложення 1866 р. та його продовження)

[175, с. 133]. Цю думку підтримували і деякі вчені [114, с. 430-431]. Однак було й інше розуміння поняття «вимагання». Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 року у ст. 1688 встановлювало кримінальну відповідальність за примушування до дачі майнових зобов'язань.

«Вплив того, хто примушує потерпілого, у змісті ст. 1688 Уложення про покарання, – писав М.С. Таганцев, – може бути досягнуто погрозою не тільки вбивством, підпалом або фізичним насильством, але й іншими злочинними діями, небезпечними для особистості чи майна потерпілого, якщо при цьому погроза, за своєю суттю, була здатна викликати в останнього, через можливість її здійснювання, страх та побоювання, і змусити його підкоритися злій волі злочинця» [217, с.1056].

Деякі вчені того часу будь-яке вимагання відносили до майнових злочинів. Відомий учений у галузі кримінального права Л.С. Белогриць-Котляревський у своєму підручнику російського кримінального права писав: «... особливості вимагання, узяті разом або окремо, змушують доктрину та кодекси виокремити його в самостійний майновий злочин. Також робить й наше Уложення, яке відрізняє два види цього поняття: а) погроза з вимаганням...; б) примушування до дачі зобов'язання» [220, с. 429–430].

Крім того, об'єкт злочинного вимагання мав і інше трактування. Так, М.А. Неклюдов зазначав, що метою погрози при вимаганні є привласнення майна або майнових прав. Об'єкт – будь-яка особа. Відмежування вимагання від розбою – у «заочному» характері погрози, спрямованої в майбутнє [184, с. 639]. В.В. Єсипов відносив вимагання до злочинів проти свободи [60, с. 65].

Необхідно зауважити, що не вся територія України перебувала під владою Російської імперії. Деякі землі належали Австро-Угорщині, на території яких діяло Угорське кримінальне уложення про злочини і проступки 1879 р. [226, с. 389–431]. Право власності, безперечно, охороняли і норми цього законодавчого акта. Так, у § 348 Розділу XXVI «Грабіж і вимагання» вимагання каралося в'язницею на термін до 3 років (§ 350). Якщо

злочинець погрожував убивством, тяжким тілесним ушкодженням або підпалом, то було передбачене покарання у вигляді цухтгауза до 5 років (§ 353). Додатковим покаранням за ці злочини було позбавлення прав службових і тимчасове позбавлення прав політичних (§ 354). Система покарань, згідно з § 20 Розділу III «Покарання» Угорського кримінального уложення про злочини і проступки 1879 р., була такою: 1) смертна кара; 2) цухтгауз; 3) державна в'язниця; 4) виправний будинок; 5) в'язниця; 6) штраф. Наприклад, ув'язнення до цухтгауза могло бути довічним або строковим (від 2 до 15 років) (§ 22). Арештант цухтгауза перебував в одиночному ув'язненні і виконував роботи, визначені дирекцією установи (§ 29). У цілому диспозиції мали менш казуїстичний характер, ніж в Уложенні 1845 р., тому і межі розміру покарань у санкціях були більш широкими.

Уложення про покарання кримінальні й виправні 1845 р. та його редакції у більшій своїй частині діяли на території України і після революції 1917 р., оскільки Кримінальне Уложення 1903 р. [214, с. 17-79] набуло чинності 7 червня 1904 р. лише в незначній частині (набули чинності розділи про відповідальність переважно за державні і релігійні злочини). Однак у Кримінальному Уложенні 1903 р. був замінений казуїстичний характер, що мали більшість норм Уложення 1845 р., а також значно спрощена система покарань [156, с. 28–29; 114, с. 12–13]. Глави XXX-XXXIV містили статті про злочини проти власності. Якщо Уложення 1845 р. містило близько 60 статей, у яких встановлювалася відповідальність за різні види крадіжок, грабїж і розбій, то в Уложенні 1903 р. таких норм було усього 9. Значно була скорочена кількість кваліфікуючих обставин у статтях про майнові злочини. Під час загального зниження репресивності норм про відповідальність за злочини проти власності визначалися суворі покарання за насильницькі види викрадень. У санкціях перевага віддавалася позбавленню волі різних видів і термінів, однак передбачався і грошовий штраф [21, с. 46].

Кримінальне Уложення 1903 року виокремило вимагання як окремий насильницький, майновий злочин з віднесенням до нього погрози та інших

примусів до дачі зобов'язань. Злочин вимагання був розміщений в одній главі разом із крадіжкою, розбоєм, грабежем і шахрайством. Під вимаганням розумівся примус за допомогою тілесного ушкодження, насильства над особистістю чи карної погрози до поступки права по майну чи до вступу в іншу не вигідну угоду по майну. До обов'язкової ознаки вимагання була введена мета – отримання собі чи іншій особі майнової вигоди [227, с. 16].

Основна відмінна ознака вимагання, яка розмежовує його від розбою, полягає в предметі посягання, – право на майно або зобов'язання по майну (у розбої – тільки річ, рухоме майно). Кваліфікуючими ознаками, відповідно до Кримінального Уложення, визнавалися вчинення вимагання:

- за допомогою заподіяння дуже тяжкого або тяжкого тілесного ушкодження;
- у церкві;
- у відкритому морі;
- кількома особами, які проникли в жилий будинок або інше приміщення;
- особою, яка запаслася зброєю або знаряддям для нападу або захисту;
- бандою;
- особою, яка відбула не менше трьох разів покарання за злочинство, розбій, вимагання або шахрайство [219, с. 32].

Отже, законодавець відніс вимагання до майнових злочинів. У теорії кримінального права визначалися підстави розмежування вимагання і розбою. Так, М.М. Плєц поділяв погрозу на неминучу при розбої і звичайну при вимаганні. Він писав, що в першому випадку погроза передбачає стан, який неминуче перейде, за думкою потерпілого, у вбивство чи в насильство. Учений вважав, що погроза повинна бути настільки реальною, на думку того, кому погрожують (і не важливо, чи відбудеться вона насправді), щоб вона йому не залишала ніякої свободи, знову ж таки на його думку. Крім того, вважав М.М. Плєц наголошував, що і звичайну погрозу не потрібно недооцінювати. Відносна свобода при вимаганні не знищує її безпеки. Ця

відносна свобода вибору варіанта поведінки в потерпілого дуже мала [173, с. 201].

М.С. Таганцев розмежовував розбій і вимагання не за способом заволодіння, а залежно від предмета посягання. На його думку, предметом вимагання є майнове право, а не конкретна річ [215, с. 590].

У Кримінальному Уложенні 1903 року було подано не тільки поняття вимагання, але й передбачено кваліфікуючі ознаки цього складу злочину. До них законодавець відносив, зокрема, такі обставини: 1) вимагання із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень; 2) декількома особами з проникненням у приміщення; 3) з використанням зброї; 4) особою, яка раніше не менше трьох разів відбувала покарання за крадіжку, розбій, вимагання або шахрайство, і каралась каторгою на строк до восьми років.

Кримінальне Уложення 1903 року разом з нормою про вимагання мало й норму про шантаж, який визначався як спонукання до передачі майна з метою отримання собі або іншому майнової вигоди, або поступка права на майно, або вступ в іншу не вигідну майнову угоду, внаслідок погроз оголошення вигаданих або правдивих відомостей. Простий склад злочину передбачав розголошення відомостей: 1) що ганьблять; 2) про вчинення потерпілим або його родичами злочину; 3) що підривають торговий кредит. Кваліфікуючими обставинами були: а) вчинення злочину бандою; б) особою, яка раніше тричі відбувала покарання за крадіжку, розбій, вимагання, шахрайство; в) редактором, який використовував для цього своє службове становище (шантаж публікацією).

Шантаж також був віднесений до майнових злочинів, але розміщений в іншій главі, ніж вимагання. На думку М.С. Таганцева, відмінність між вимаганням і шантажем полягала в тому, що вимагання здійснюється загрозою злочину, а при шантажі погроза нерідко не злочинна, а навіть схвальна. Наприклад, заява владі про злочинність діяння [215, с. 1228].

Іншої думки дотримувався І.А. Баженов, який першим проаналізував складу злочину шантажу. Він вважав, що шантаж є одним з видів вимагання

[9, с. 19–30]. Цю думку, підтриману С. Соловйовим, М.М.Плецом, вважаємо більш науково обґрунтованою. «Шантаж до такої міри тісно межує з вимаганням, що не треба було потреби шукати йому іншого місця, крім того, в якому вміщено Кримінальним Уложенням вимагання» [173, с. 207]. Глава 34 Кримінального Уложення також не була введена в дію, що ускладнило боротьбу з шантажем, зводячи її до «підведення» діяння під інші статті.

Глава 34, до якої було віднесено такий склад злочину як шантаж, не була введена в дію, що ускладнювало боротьбу з цим видом злочинів.

Аналіз російського законодавства, яке діяло і в Україні, та угорського, що діяло на території західноукраїнських земель, свідчить про те, що поняття вимагання в основних рисах було розроблено в цих законодавчих актах. При цьому, як позитивний момент, необхідно визначити і наявність кваліфікуючих ознак цього складу злочину, деякі з них збереглися і в сучасному законодавстві.

Після жовтневої революції при створенні законодавства безумовно був врахований дореволюційний досвід у визначенні поняття «вимагання».

Побудова системи злочинів у радянському кримінальному праві на першому етапі свого розвитку була подібною до законодавства дореволюційного періоду не зважаючи на те, що наприкінці 1918 р. була введена пряма заборона на використання дореволюційних законів. Це було зумовлено відсутністю чіткої законодавчої регламентації конкретних складів і видів злочинів проти власності; правотворчість не відрізнялася системністю та централізованістю. Основне завдання боротьби з «майновими злочинами» формулювалося в загальному вигляді, лише окремі склади злочинів спеціально виділялися в декретах радянської влади, але і в цих випадках злочини просто констатувалися без всебічної розробки їх юридичних ознак.

Проте радянський період розвитку цих норм характеризувався руйнуванням системи майнових злочинів. Домінуючою ідеєю радянського кримінального законодавства був пріоритет державних інтересів. Цей процес значно вплинув і на визначення кола караних діянь, і на визначення ознак

окремих складів злочинів і покарання за них. У основі цієї системи було об'єктивне спрощення майнових відносин, поширення державного розпорядчого управління на економічну сферу і відповідне поширення на цю сферу норм щодо посадових і господарських злочинів [50, с. 267].

Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (далі – ВУЦВК) постановою від 23 серпня 1922 року вказав на потребу об'єднати всі каральні постанови в КК УСРСР, взявши за основу КК РРФСР. Фактично в дію в Україні увійшов кодекс РФ. У ст. 194 цього кодексу вимагання визначалось як вимога передачі будь-яких майнових вигод чи права на майно, або здійснення будь-яких дій під страхом вчинення насильства над особистістю, або знищення його майна.

У ст. 195 передбачалася відповідальність за вимагання, поєднане з погрозою оголосити ганебні для потерпілого відомості чи повідомити владі про його протизаконне діяння (шантаж). Шантаж розглядався як вид вимагання і полягав у тому, що злочинець шляхом погроз визначеного характеру примушував потерпілого до передачі майна чи майнових прав, або надання будь-яких майнових вигод.

8 червня 1927 р. прийнято новий КК УСРСР, який набув чинності з 1 липня 1927 р. [103, с.8-97]. Він відображав зміни в кримінальному праві, спричинені прийняттям загальносоюзного кримінального законодавства, зокрема Постанови ЦВК СРСР «Про зміну основних засад кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» і «Положення про злочини державні» від 25 лютого 1927 р. та ін.

Багато з чинних раніше правових норм і здебільшого їхні санкції були переглянуті. Злочини проти власності уміщені в арт. 170-191 Розділу VII «Майнові злочини» Окремої частини цього кодексу. Вимагання виділялось як окремий склад злочину і визначалось як вимога передачі будь-яких майнових вигод чи права на майно, або здійснення будь-яких дій майнового характеру під страхом насильства над потерпілим, чи оголошення про нього ганебних відомостей, чи знищення його майна. За вимагання передбачалося

позбавлення волі до трьох років (арт. 188).

Значних перетворень радянське законодавство зазнало в кінці 50-60-х років ХХ століття. Розвиток кримінально-правового регулювання відповідальності за вимагання пов'язаний насамперед із загальною перебудовою правової системи в державі, прийняттям Основ законодавства СРСР і союзних республік, в тому числі Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, нових Кримінальних кодексів. До цього часу відбулося пом'якшення суспільно-політичної атмосфери в суспільстві, в кращу сторону змінилися соціально-економічні умови в країні, що створило необхідні передумови для більш демократичної правотворчості.

Основи кримінального законодавства вже не передбачали можливість застосовувати закон за аналогією. Тому при створенні кримінальних кодексів в союзних республіках законодавець прагнув більш точно, конкретно описати склади злочинів. Торкнулося це і досліджуваного виду злочинів.

Наявність різних форм власності у свій час стала підставою встановлення різного правового становища власників. Таке становище знайшло своє відображення і в кримінальному праві. Так, у Кримінальному кодексі України 1960 року (далі – КК України 1960 року), відповідальність за злочини проти власності була передбачена в двох самостійних главах: у главі II, яка мала останню назву «Злочини проти державної і колективної власності» і у главі V, яка також мала останню назву «Злочини проти індивідуальної власності громадян».

КК України 1960 року передбачав спочатку відповідальність за вимагательство індивідуального майна (саме термін «вимагательство» був використаний у ст. 144 КК України 1960 р., тому, розглядаючи характеристику КК 1960 року, у цитуванні ми будемо використовувати термін «вимагательство»). Стосовно державного і колективного майна ця відповідальність була відсутня, що доцільно вважати на той час непослідовністю законодавця.

Поняття вимагательства було сформульовано у ст. 144: «Вимога

передачі індивідуального майна громадян чи права на майно або надання майнових вигод, поєднане з погрозою застосування насильства над потерпілим або близьким йому особам, або знищення належного їм майна, чи то розголошення відомостей, що їх ганьблять» [216, с. 392].

У 1989 році, тобто через 29 років після прийняття цього КК, законодавець доповнює його ст. 86² – вимагательство державного чи колективного майна, і одночасно змінює ст. 144 [55, с. 18]. Відповідно до внесених змін, вимагательство визначалось як вимога передачі особистого майна громадян чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру під погрозою насильства над потерпілим або близькими йому особами, розголошення відомостей, що ганьблять його або близьких йому осіб, пошкодження чи знищення їх майна.

Як видно з тексту закону, законодавець розширив коло цінностей, що охороняються, замінивши «...надання майнових вигод» на «...здійснення будь-яких дій майнового характеру», а також додав новий термін «пошкодження...майна». Усе це було пов'язано зі змінами, які відбувалися в країні, і поширенні такого виду злочину.

Законом України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів Української РСР, Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення та Митного кодексу України» від 17 червня 1992 року № 2468-ХІІ у ст. 86² і 144 КК змінено терміни «громадське майно» та «особисте майно», на терміни «колективне майно» та «індивідуальне майно» [179]. Після цього у ст. 144 вимагательство визначено як «вимога передачі індивідуального майна громадян чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру під погрозою насильства над потерпілим або близькими йому особами, розголошення відомостей, що ганьблять його або близьких йому осіб, пошкодження чи знищення їх майна» [155, с. 463].

Поняття вимагательства при зазіханні на державну чи колективну власність було аналогічне поняттю вимагательства при зазіханні на

індивідуальну власність, з тією лише відмінністю, що до предмета злочину, передбаченого ст. 144 КК, було віднесено більш широке коло майнових прав приватної особи.

Поняття вимагательства давав і Пленум Верховного Суду України. У п. 7 постанови від 25 грудня 1992 року № 12 «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» зазначалося, що вимагательство – це пред'явлена з корисливих спонукань вимога передати приватне майно громадян чи права на нього, або вчинення будь-яких дій майнового характеру, поєднана як із погрозою застосувати насильство до потерпілого або близьких йому осіб, розголосити відомості, що ганьблять його чи близьких йому осіб, пошкодити чи знищити їх майно, так із насильством, пошкодженням або знищенням майна [127, с. 111].

Кримінальний кодекс України (далі – КК України) 2001 року у ст. 189 ввів поняття «вимагання», яке зберегло основні ознаки, що й поняття вимагательства у ст. 86² та 144 КК 1960 року. Проте у визначенні цього складу злочину є і суттєві відмінності [56, с. 147].

Таким чином, закон про кримінальну відповідальність в Україні за злочинне вимагання взагалі і пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим зокрема у своєму розвитку пройшов декілька етапів становлення, в тому числі відповідно до прийнятих та діючих в різні часи кримінальних кодексів: 1) давньоруське законодавство; 2) кримінальне законодавство Російської імперії (з другої половини XVII ст. до початку XX ст.); 3) кримінальне законодавство СРСР та УСРР (з початку 20-х до середини 30-х років XX ст.); 4) кримінальне законодавство СРСР та УРСР (з середини 30-х до кінця 50-х років XX ст.); 5) кримінальне законодавство УРСР з початку 60-х років до прийняття Кримінального кодексу України 2001 р.; 6) сучасне кримінальне законодавство (з 2001 р. по теперішній час).

Підсумовуючи викладене, на нашу думку необхідно зазначити, що досліджуючи таке поняття як вимагання, в ході якого нами використовувалися елементи кримінально-правової характеристики, та узагальнюючи історичний досвід, ми наближаємося до методики розслідування «злочинного вимагання», яка включає в себе систему наукових положень та розроблених на їх основі рекомендацій щодо процесу розкриття та розслідування такої категорії правопорушень.

1.2 Поняття та зміст криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим

Важливим елементом при розслідуванні злочинів, до якої б категорії вони не належали, є криміналістична характеристика. На сьогодні існує безліч думок щодо криміналістичної характеристики, як необхідного інформаційного елемента при розслідуванні злочинів, в тому числі і вимагань, пов'язаних із застосуванням насильства над потерпілим.

Питання, що стосуються сутності і структури криміналістичної характеристики, залишаються гостро дискусійними. Їм присвячені детальні наукові дослідження таких відомих учених-криміналістів, як Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, І.А. Возгрін, А.Ф. Волинський, І.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкін, О.Н. Колесніченко, І.Ф. Пантелєєв, В.Г. Танасевич, М.П. Яблоков та багатьох інших.

На думку більшості вчених-криміналістів, саме криміналістична характеристика є інформаційною моделлю злочину. У ній розкриваються її окремі елементи, що відображають особливість, склад злочину і багато інших інформаційних джерел, необхідних як на початковому, так і на наступних етапах розслідування.

Завдяки криміналістичній характеристиці можна системно побудувати аналіз злочину, пов'язаного з вимаганням. У ній закладені сутнісні питання,

які відображають характер скоєння злочину, його етапи, а також способи протидії розслідуванню вимагань. Сучасні вчені виділяють досить широкий спектр криміналістичної характеристики. Визначають різні її елементи і будують криміналістичну характеристику в певній послідовності, наприклад, на перше місце сталячи мотив, потім – спосіб вчинення злочину, інформаційних джерел, характер залишених слідів, особу злочинця та інші елементи.

Питання про криміналістичну характеристику злочинів є одним із найбільш спірних і дискусійних у теорії криміналістики.

Криміналістична характеристика як система об'єктивних даних про найбільш значимі обставини вчиненого злочину виступає як інформаційна модель і її значення повинно розглядатися в двох аспектах – науковому і практичному.

Наукове поняття і зміст нової криміналістичної теорії повинно визначатися практичним значенням насамперед у вирішенні завдань криміналістики – розробці засобів, прийомів і методів попередження, виявлення і розслідування злочинів.

Як окрема теорія, криміналістична характеристика злочину виникла у відповідь на підвищення вимоги практики, зверненої до криміналістичних засобів і методів, спрямованих на вирішення названих завдань, і насамперед розкриття злочинів, тобто достовірного встановлення всіх найбільш важливих обставин – події злочину і особи, яка його скоїла. Для його вирішення дані криміналістичної характеристики мають досить важливе значення саме на початковому етапі роботи слідчого, коли встановлення цих найважливіших обставин відіграє вирішальне значення.

Вироблення єдиного розуміння кримінальних характеристик злочинів, успіх у теоретичному дослідженні цього поняття навряд чи можливі без аналізу завдань, що вирішуються слідчою практикою.

Розглядаючи на основі криміналістичної характеристики особливості доказування по окремії категорії проваджень, можна побачити безпосередній взаємозв'язок між криміналістичними і кримінально-

правовими ознаками того чи іншого виду (підвиду) злочину: йдеться про причинно-слідчі зв'язки між злочином і наступними, що слідує за ним, обставинами.

Дані криміналістичної характеристики про типові способи конкретних видів злочинів, об'єктів злочинного посягання, відомості про осіб, що вчиняють такі злочини, й інші дані дозволяють більш ефективно розкривати злочини.

Одними з перших до вивчення поняття криміналістичної характеристики злочинів звернулися Л.А. Сергєєв і О.Н. Колесніченко [196; 81].

Л.А. Сергєєв ще в 1971 році писав: «Особливості злочинів окремих видів, які мають криміналістичне значення, тобто значення для слідчої практики і для розробки наукових рекомендацій, вивчаються криміналістикою і відображаються у відповідних частинах методики розслідування. Поєднуючись, вони складають криміналістичні характеристики окремих злочинів. У зміст кожної криміналістичної характеристики входять особливості способів і слідів відповідних видів злочинів, обставин, що характеризують учасників злочинів і їх злочинні зв'язки, об'єктивну сторону, час, місце і обстановку вчинення злочину, об'єкт посягання тощо, а також взаємозв'язок перерахованих факторів» [196, с. 177].

Свого часу це визначення було піддано критиці. На думку В.Г. Танасевича і В.А. Образцова, воно «не розкриває сутності особливостей злочинів, які мають криміналістичне значення. Тим самим не дозволяє відмежувати поняття криміналістичної характеристики від відповідних визначень, що характеризують злочин з позиції кримінального, кримінально-процесуального права та інших наукових дисциплін, кожна з яких може бути пов'язана з вирішенням проблем розробки окремих методик розслідування злочинів» [85, с. 97].

Більш широко розглядав зміст криміналістичної характеристики А.Н. Колесніченко. На його думку, «криміналістична характеристика

охоплює такі основні групи методичних питань: класифікація злочинів цього виду на різновидності і групи; типові слідчі ситуації та основні напрями розслідування; характеристика способів вчинення цього виду злочинів, різновидностей залишених ними слідів і можливих шляхів встановлення злочинця; характеристика способів приховування злочинів, типові ознаки приховування злочинів і їх роль у встановленні злочину і злочинця.

Криміналістичною характеристикою розкривається виклад кожної окремої методики, тому спочатку висвітлюються і деякі інші важливі питання, такі як, наприклад, стан злочинності (цього виду), розкриття, якості розслідування, завдання підвищення ефективності слідчої роботи тощо» [83, с. 20–21].

За висловом І.Ф. Герасимова, «криміналістична характеристика злочинів в методиці розслідування не може бути віднесена і поставлена в один ряд з іншими структурними елементами (наприклад, першочергові слідчі дії, що підлягають доказуванню тощо). Цей структурний компонент повинен пронизувати всю методику і всі етапи розслідування» [87, с. 13].

Практично всі учені зосереджували свою увагу на з'ясуванні певних елементів, що входять у зміст криміналістичної характеристики, наводили їх обґрунтований перелік, не намагаючись дати наукове поняття у вигляді визначення.

У деяких працях таке визначення є, але наголос все-таки робиться на перерахуванні згаданих елементів.

Причому, незважаючи на те що всі перераховані елементи складають систему, системостворена основа (найсуттєвіший момент у визначенні поняття криміналістичної характеристики) не розкривається. Можливо, саме це стало причиною довільного трактування багатьма авторами змісту криміналістичної характеристики.

Найбільш вдалим на той час було визначення, яке запропонував Л.Я. Драпкін: «Криміналістична характеристика злочинів – це наукова категорія, в якій досить детально описані типові ознаки і властивості події, обстановки, способу і механізму вчинення суспільно небезпечних діянь

відповідної класифікаційної групи, процесу утворення і легалізації доказів, типологічні якості особи і поведінки винних, потерпілих, а також стійкі особливості інших об'єктів посягання» [52, с. 17].

Разом з тим у цьому визначенні немає криміналістичного змісту, бо типові ознаки суспільно небезпечних діянь у цілому і конкретно за класами розглядаються наукою кримінального права, утворення доказів – кримінальним і цивільним процесом, типологічні якості особи винних – кримінологією, потерпілих – віктимологією.

До цього часу не має єдиних поглядів на поняття, зміст і значення цієї категорії.

Криміналістичну характеристику злочинів визначають як: інформаційну модель типових ознак відповідного виду (групи злочинів) [187, с. 310]; ідеальну модель типових зв'язків і джерел доказової інформації [61, с. 5]; вірогідну модель події [2, с. 688]; систему даних (відомостей) про злочин, що сприяють розкриттю і розслідуванню [141, с. 144; 170, с. 366]; систему узагальнених фактичних даних, знання яких необхідно для організації розкриття і розслідування злочинів [32, с. 273]; систему особливостей видів злочинів, які мають значення для розслідування [2, с. 687; 194, с. 122]; систему опису криміналістично значимих ознак злочинів з метою забезпечення розкриття, розслідування і попередження злочинів [241, с. 324].

О.Ф. Лубин виділяє криміналістичну характеристику злочинної діяльності, бо з криміналістичних позицій науку і практику розслідування цікавить не злочин як такий, а все те, що характеризує його вчинення і знання, що сприяє конкретній роботі з розкриття і розслідування злочинів [124, с. 11].

Тією чи іншою мірою в усіх визначеннях криміналістичної характеристики виділяються: сукупність узагальнених даних про ознаки відповідного виду злочинів; встановлення та облік закономірних взаємозв'язків між цими даними; призначеність для використання в розслідуванні конкретних видів злочинів [15, с. 9].

У зв'язку з цим виникає питання, чи раніше для забезпечення

розслідування злочинів не проводилися узагальнення практики, не використовувалися дані про способи вчинення злочинів, їх сліди, характеристику особи злочинця тощо? Мабуть, урахування елементів, які належать до криміналістичної характеристики злочинів, здійснювалося при розробці окремих методик з моменту їх зародження [19, с. 310–311].

Новизна запропонованої категорії полягає, по-перше, в тому, що система даних про злочин включає лише криміналістично значимі ознаки (не будь-які, не однакові для всіх видів злочинів, а лише ті, які в межах відповідного виду (групи) можуть сприяти розкриттю і розслідуванню злочинів цього виду); по-друге, ці дані «працюють» не самі по собі, а через виявлені їх закономірні взаємозв'язки – що (дії, знаряддя, сліди тощо) з чим пов'язано, як саме, що за чим настає, що і за допомогою чого може бути виявлено чи встановлено тощо.

Практично це полягає в тому, що при розслідуванні конкретного виду злочину зіставлення даних цього злочину (що, де, коли, за яких обставин тощо) із системою узагальнених даних про злочини цього виду, що раніше розслідувалися, дозволяє виділити аналогічні криміналістично значимі ознаки злочину і на цій основі визначити – чим характеризуються поки що невідомі в цьому розслідуванні обставини.

Найбільш предметним і точним, що відображає сутність криміналістичної характеристики злочинів, на нашу думку, є визначення О.Н. Колесніченка і В.О. Коновалової – як системи відомостей про криміналістично значимі ознаки злочинів одного виду, що відображають закономірні зв'язки між ними і є основою для розслідування конкретних злочинів [81, с. 7–9].

Криміналістичну характеристику злочинів необхідно чітко розмежувати: у теоретичній концепції – як основі формування окремих методик розслідування злочинів [61, с. 687]; у робочому інструменті розслідування – як системі зібраних і узагальнених даних про криміналістично значимі ознаки відповідного виду (групи) злочинів.

Мабуть, саме це мав на увазі В.Я. Колдін, коли визначав типову

криміналістичну модель діяльності, під якою розуміє «інформаційну систему, побудовану на основі узагальнення великого масиву кримінальних справ відповідної категорії» [78, с. 67].

Р.С. Белкін зазначав, що «криміналістична характеристика як єдине ціле, як єдиний комплекс має практичне значення лише в тих випадках, коли встановлені кореляційні зв'язки і залежності між її елементами, які мають закономірний характер і виражені в кількісних показниках. Дані про ці залежності можуть служити основою для побудови типових версій по конкретних справах» [19, с. 316]. Саме у цьому, на нашу думку, полягає практичне значення криміналістичної характеристики.

Без цього, без даних, що відображають закономірні взаємозв'язки ознак відповідного виду злочинів, – кримінальна характеристика буде залишатися нереалізованою теоретичною концепцією криміналістики [15, с. 11].

Наближеною до практичної моделі криміналістичної характеристики злочинів є система даних Л.Г. Відонова, що відображає результати узагальнення великого масиву розслідуваних вбивств [30].

Одним з найбільш дискусійних у теорії криміналістичної характеристики злочинів є питання про кількісний і якісний склад її елементів, тобто криміналістично значимих ознак, що повинні становити ядро криміналістичної характеристики.

Л.А. Сергєєв одним із перших, досліджуючи криміналістичну характеристику злочинів, виділив такі її елементи: особливості способів і слідів злочину; обстановка вчинення злочину; дані, які характеризують учасників злочину; об'єкт замаху [196, с. 13].

Інші автори називають від 4 до 10 і більше елементів [30, с. 8-9].

До чотирьох основних елементів криміналістичної характеристики злочинів, які зустрічаються практично у всіх науковців, які досліджують цю проблему, відносять: предмет злочинного посягання; спосіб вчинення злочину; слідова картина події; характеристика злочинця [15, с. 13].

Крім того, вказують і інші елементи: класифікацію злочинів (О.Н. Колесніченко); обстановку і обставини вчинення злочину (М.О. Селіванов,

В.Г. Танасевич, М.П. Яблоков); слідчі ситуації (О.М. Васільєв, С.І. Винокуров); коло обставин, що підлягають з'ясуванню (М.П. Яблоков); розповсюдженість і суспільну небезпеку злочину (І.Ф. Герасімов, В.А. Ледащев); мотиви вчинення злочинів (І.А. Возгрін).

Ці та інші елементи – ознаки, що характеризують злочин і того, хто його вчинив, але з позиції практичного призначення криміналістичної характеристики, повинні розмежовуватися на дві групи: ознаки, які дають всебічну характеристику відповідного виду злочинів, що дасть змогу відрізнити його від інших видів злочинів, та ознаки, здатні виконувати функцію забезпечення розкриття і розслідування злочинів [16, с. 20].

До елементів першої групи необхідно віднести класифікацію злочинів, їх поширення і небезпеку, коло обставин, які потрібно встановити, та інші, необхідні для загальної видової характеристики злочинів, для орієнтації в роботі з розслідування, але ті, що не є робочим інструментарієм розкриття і розслідування злочинів.

Питання про співвідношення криміналістичних характеристик злочинів і криміналістичних класифікацій злочинів є одним із дискусійних на сьогодні. Деякі автори включають останнє поняття як елемент криміналістичної характеристики злочинів. Таке твердження, на нашу думку, є помилковим.

Не можна погодитися з тими науковцями, які у криміналістичну характеристику включають різноманітні елементи.

У зв'язку з цим Р.С. Белкін писав: «... чи слід включати в таку характеристику все те, що пропонується? Чи не здається в цьому випадку, що криміналістична характеристика підміняє собою фактично ряд інших структурних елементів окремої криміналістичної методики» [19, с. 312].

Різні, іноді протилежні підходи до вирішення цієї проблеми – явище зовсім природне. Разом з тим не можна не враховувати й те, що серед науковців позначилася тенденція до надмірної деталізації поняття криміналістичної характеристики злочинів, розширення його обсягу і подрібнення структури може призвести до підміни цієї характеристики

методикою розслідування.

Враховуючи зазначене вище, вважаємо, що до змісту криміналістичної характеристики злочинів, як практичного інструментарію розслідування, а не наукової категорії криміналістики, повинні бути віднесені лише ті елементи, які відрізняються чітким пошуково-розшуковим напрямом. Тому ми погоджуємося з тими ученими, які відносять до елементів загальної криміналістичної характеристики перераховані чотири підстави.

Водночас доцільно зауважити, що ці елементи не можна розглядати як єдину і незмінну систему для всіх видів злочинів. Це найбільш типовий вибір криміналістично значимих ознак, здатних забезпечувати службову функцію криміналістичної характеристики. Але щодо окремих видів злочинів цей набір може видозмінюватися – скорочуватися і розширюватися.

Вимоги підвищення ефективності роботи органів досудового розслідування злочинів привертає увагу науковців до криміналістичної характеристики. З криміналістичною характеристикою злочинів у даний період пов'язують розробку більш ефективних методик розкриття і розслідування окремих видів або ж груп злочинів.

Ефективність криміналістичної характеристики як відпрацьованого наукового інструменту методики розслідування тим вища, чим конкретніші виділені проблемні обставини, не зрозумілі, приховані сторони події злочину, чим специфічніші проміжні факти, що служать розкриттю злочину.

У зв'язку з викладеним можна стверджувати, що основним завданням при формуванні методики розслідування злочинів є наукова розробка основ процесу доказування, прийомів і методів збирання доказів. А це неможливо без вивчення самого процесу формування доказів, значною мірою специфічного залежно від виду злочину.

Коментуючи різні конструкції криміналістичної характеристики, потрібно зазначити, що серед них немає достатніх або недостатніх, «повних» або «неповних», поганих або хороших. Для кожного злочину є свій необхідний комплекс інформаційних джерел, які і формують криміналістичну характеристику.

На нашу думку, в злочині, пов'язаному з вимаганням, потрібно виділити два елементи:

- 1) вимога певних благ, які можуть проявлятися в грошах, майні тощо;
- 2) елемент, який логічно пов'язаний з першим. Це характер погрози, який може проявлятися в різній формі: нанесення тілесних пошкоджень, підпалі, псуванні майна; поширення негативної, компрометуючої інформації тощо.

Вибудовується свого роду логічний ланцюжок, що відображає механізм: якщо не отримаю необхідного, буде зроблено те, що для вас незручно, не вигідно або небезпечно. Компрометуючими обставинами можуть виступати факти сімейного життя, ділових відносин, інформація особистого (сексуального) характеру тощо.

Найчастіше предметом вимагання стають гроші, предмети, що становлять велику цінність: прикраси, автомобілі, вигідні угоди (надання земельних ділянок, надання пільг тощо).

Важливе значення під час розслідування вимагань має характеристика особи потерпілого. Згідно зі ст. 55 КПК України потерпілим є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [105, с. 35]

Підвищений інтерес до потерпілого зумовлений насамперед тим, що він є одним, а в ряді випадків і єдиним, джерелом отримання для розслідування інформації, в тому числі, про подію злочину, вимагаючого майна, особи злочинця, а також про можливих свідків і очевидців злочину тощо.

У кожному конкретному випадку потрібно вивчати дані про потерпілих унаслідок вчинення вимагання, їх рід діяльності і кола спілкування, а також виявляти схильність злочинців до однотипного виду дій відносно визначеної категорії потерпілих. Дані про збіг характеристик потерпілих унаслідок вчинення кількох вимагань можуть вказувати на

криміналістичну схожість цих злочинів.

З криміналістичного погляду, найбільш важливими є такі характеристики потерпілого, як рід занять, місце роботи або навчання, взаємини з вимагачами, джерела і розміри доходів, спосіб життя, відомості про його протиправну діяльність, конфлікти, ділові зв'язки. Усі вони викликають інтерес на початковому етапі розслідування вимагань, оскільки дозволяють більш точно напрацювати версії і організувати відповідні слідчі (розшукові) дії.

У більшості випадків потерпілими є чоловіки. Жінки стають жертвами вимагань в тих випадках, коли їхня робота пов'язана з підприємницькою діяльністю. Основною формою впливу щодо осіб жіночої статі є погрози, у тому числі погрози поширити ганебні відомостей, а фізичне насильство застосовується досить рідко.

Також часто зустрічаються випадки вимагань, пов'язані з інтимними сторонами життя потерпілої. Наприклад, вимагачі висловлюють погрози поширити відомості про вчинений з потерпілою раніше статевому акті, погрожують зґвалтуванням, поширенням фото- чи відеозаписів, що відображають інтимну сторону її життя. Потрібно зазначити, що жінки більш гостро та емоційно сприймають висловлені вимагачами погрози, і тому практично завжди погоджуються передати необхідне майно, нечасто звертаються за допомогою в правоохоронні органи через побоювання помсти з боку злочинців, що істотно позначається на латентності таких посягань.

Певна частина вимагань здійснюється відносно потерпілих, які перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння.

Уже сам вибір жертви нерідко характеризує вимагача і дає цінну інформацію про нього. Вимагач і потерпілий у багатьох своїх діях складають основні елементи деякої системи і піддаються подальшій класифікації та типізації. Л.В. Франк зазначав: «... пізнаючи закономірності функціонування цієї системи, взаємодії її елементів, принципово можливо по одному з них змодельовати другий, оскільки злочинець і жертва – кореляти, між ними існує

функціональна зв'язок» [224, с. 114].

Найбільш часто приводами для вчинення вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, є: заняття потерпілим підприємницької або іншої діяльності на контрольованій злочинцями території; наявність конфліктів з ким-небудь із знайомих здирників; невиконання своїх зобов'язань, домовленостей і обіцянок; наявність незаконних джерел доходів (розкрадання, неправомірна вигода тощо); зайва демонстрація своєї забезпеченості тощо. Потрібно враховувати, що вимагачів і потерпілих часто пов'язують спільні знайомі.

Визначальним при виборі злочинцями потенційного потерпілого є його місце роботи і рід занять. У сучасних умовах вимагання стосовно випадкових людей – явище дуже рідкісне. При цьому спостерігається закономірність: чим організованіше злочинне формування, тим менше «неперевіраних» людей попадає в їх поле зору.

У ряді випадків вимагачі володіють такими відомостями про потерпілих, які можуть бути отримані тільки через посадових осіб органів (фіскальних, правоохоронних, фінансових тощо), або які відомі лише обмеженому колу осіб. Такий стан речей, з одного боку, ускладнює розкриття злочину, оскільки «свої» люди можуть інформувати вимагачів про можливі дії оперативно-розшукових та слідчих органів, а з іншого – слідчому вдається швидше визначити межі пошуку злочинців і їхніх спільників.

Спостерігається тенденція переміщення активності вимагачів у сферу підприємницької діяльності (виробничої, торговельної, посередницької). При цьому самі підприємці досить рідко звертаються із заявами про вимагання в правоохоронні органи, оскільки повинні будуть легалізувати свої доходи, а це їм не вигідно. У зв'язку з цим потрібно зазначити, що саме працівники різних комерційних структур відрізняються найбільшим ступенем віктимності, провокуючи або полегшуючи вчинення відносно них вимагання. Тому, як слушно зауважує Ю.Л. Шевцов, «... більшість потерпілих воліє вирішувати свої проблеми з вимагачами самостійно, не звертаючись в

правоохоронні органи. Це веде до високої латентності вимагань» [232, с. 2-3].

У процесі підготовки та вчинення вимагання, злочинці враховують і сімейний стан потерпілого. Від цієї інформації залежить характер і спрямованість насильства, можливість використання компрометуючих відомостей (наприклад, про зраду чоловіка, його аморальний вчинок тощо). З цього випливає, що в процесі розслідування потрібно в усіх випадках з'ясовувати характер взаємовідносин з вимагачами не тільки потерпілого, а й членів його родини.

Особа потерпілого має істотне значення для прийняття членами групи рішення про підготовку злочинного посягання. Аналіз кримінальних проваджень показав, що чим старший за віком потерпілий і чим вище його суспільне становище, тим ретельніше підготовлюється злочин і продумуються заходи, спрямовані на його приховування. Криміналістичний аналіз вимагань показує також, що підготовка до скоєння злочину тісно пов'язана із заходами, спрямованими на його приховування.

Говорячи про суб'єктів, щодо яких скоєно вимагання, доцільно зазначити наступне. Як показав проведений аналіз, більшість потерпілих – це особи, які ведуть не зовсім правильний, з точки зору суспільної моралі, спосіб життя і за результатами нашого дослідження становлять понад 80 % (Додаток А). Якщо звичайні законослухняні громадяни, щодо яких зроблено спробу заволодіти їхнім майном, мають усі підстави звернутися до правоохоронних органів або самостійно припинити протиправні дії, то в разі прояву тіньової економіки, що пов'язано з виготовленням нелегальної алкогольної продукції, збутом контрабандної продукції, незаконними фінансовими операціями тощо, як правило, такі суб'єкти не можуть звертатися в правоохоронні органи саме через те, що їхня протиправна діяльність буде розкрита. У цьому випадку настає, свого роду, компроміс, за якого одна сторона вимушена поступитися певними матеріальними благами, щоб зберегти в таємниці свою діяльність. Це може тривати доти, поки потерпілий не дійде до тієї межі, коли не зможе виконувати вимоги надалі і

звернеться до правоохоронних органів. До цього моменту зберігається саме баланс. Психологія поведінки вимагача ґрунтується на шантажі і діє за прояву певного негативу. Саме це захищає вимагачів від протидії з боку правоохоронних органів.

Місце вчинення злочину, на нашу думку, не виконує особливо важливої ролі у розкритті та розслідуванні вимагань, пов'язаних із застосуванням насильства над потерпілим. У більшості випадків, розглянутих нами, не стільки місце визначало факт вчинення даного злочину, скільки особа, яка є предметом вимагання.

Хоча в певних ситуаціях місце може вимальовуватися. Як правило, це виникає тоді, коли об'єктом вимагання стає, наприклад, точка, де незаконно виготовляється алкогольна продукція, або вимагання вчинено відносно неповнолітніх. Це можуть бути школи, спортивні майданчики, ігрові клуби, дискотеки, де найчастіше збирається молодь тощо.

Вивчення архівних кримінальних проваджень (справ) щодо вимагань, пов'язаних із застосуванням насильства над потерпілим, показало, що місця вчинення злочину були найрізноманітніші: місце роботи, проживання, відпочинку потерпілих тощо. Чіткої кореляції не спостерігалось (Додаток Б).

Час вчинення злочину, на думку багатьох науковців, як елемент криміналістичної характеристики розглядається дволанково: як астрономічний період, тобто коли злочинний результат настає, і як період, протягом якого триває злочин. Наприклад, скільки триває вимагання від пред'явлення вимоги до отримання бажаного, до того моменту, коли потерпілий не заявив у правоохоронні органи: через місяць, тиждень або на наступний день. Тому час у криміналістичній характеристиці вимагань, пов'язаних із застосуванням насильства над потерпілим необхідно розглядати як два окремих елементи. Якщо ж говорити про пори року, час доби, то для цього виду злочинів такої закономірності не виявлено. У зв'язку з цим ми поділяємо думку Р.Р. Вафіна, який зазначає, що час вчинення злочину якого-небудь визначального значення при вимаганні немає [25, с.

49].

Водночас період, протягом якого реалізувалося вимагання, пов'язане із застосуванням насильства над потерпілим, – дуже важливий. Адже в цей час виникають відносини між вимагачем та потерпілим. Спочатку це можуть бути натяки або спроби домовитися по «мирному». Надалі, протягом цього часу, якщо не реалізуються умови, злочинець може використовувати залякування та інші засоби, що перебувають у його арсеналі. Також злочинець може наочно продемонструвати конкретність своїх намірів, що може проявлятися в пошкодженні чи знищенні майна, нанесенні побоїв, поширенні ганебних відомостей тощо.

Отже, хоча час у криміналістичній характеристиці вимагань, пов'язаних із застосуванням насильства над потерпілим, не є визначальним елементом, він стає важливим чинником, який потрібно враховувати при розкритті та розслідуванні цієї категорії злочинів.

Вивченню способів вчинення злочинів присвятили свої праці багато криміналістів, зокрема, Р.С. Белкін, І.Ф. Герасимов, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, В.П. Лавров, І.М. Лузгін, М.П. Яблоков тощо.

Р.С. Белкін вказував, що під способом вчинення злочину розуміється «... система дій з підготовки, вчинення та приховування злочину, детермінованих умовами зовнішнього середовища і психофізіологічних властивостей особи, що можуть бути пов'язаними з обраним використанням відповідних знарядь і умов, місця і часу, об'єднаних спільним злочинним наміром» [18, с. 80-81].

В.Г. Гавло вважає, що «спосіб вчинення злочину взагалі визначається як система дій (бездіяльності) з підготовки, вчинення та приховування злочину, з характерними їй слідами – наслідками вчиненого, які обираються суб'єктом злочину для досягнення злочинного результату відповідно до його особистих властивостей і обстановки злочину» [34, с. 176]

М.П. Яблоков зазначає, що спосіб злочину – це об'єктивно і суб'єктивно обумовлена система поведінки суб'єкта до, в момент і після

вчинення злочину, яка залишає різного роду сліди зовні, що дозволяють за допомогою криміналістичних прийомів і засобів отримати уявлення про суть події, своєрідність злочинної поведінки правопорушника, його окремі особисті дані і, відповідно, знайти найбільш оптимальні методи вирішення завдань розкриття та розслідування злочину [241].

Г.Г. Зуйков визначив спосіб вчинення злочинів, як «... систему взаємозумовлених рухомо детермінованих дій, спрямованих на підготовку, вчинення і приховування злочину, пов'язаних з використанням відповідних знарядь і засобів, а також часу, місця та інших сприяючих обставин об'єктивної обстановки скоєння злочину» [67, с. 15-16].

Розглядаючи спосіб вчинення злочину, багато учених виносять його за значимістю в криміналістичній характеристиці на одне з перших місць. І дійсно, спосіб вчинення злочину, а ми говоримо про вимагання як спосіб пред'явлення вимог, – це почерк, характер самого злочину. На цій підставі можна вибудовувати певні версії щодо суб'єкта злочину.

Проведений аналіз показав, що спосіб першого контакту злочинця зі своєю жертвою найчастіше має дистанційний характер. Вимагач безпосередньо не виходить на суб'єкта своїх злочинних посягань. Як правило, використовуються всілякі канали зв'язку: телефон, Інтернет, листи, повідомлення через підставних людей тощо (Додаток А).

Якщо говорити про зміст цього повідомлення, то воно містить, як правило, двохелементний склад, про який уже зазначалося: поступися необхідним, адже в протилежному випадку буде виконана погроза. Уже в повідомленні є певна інформація, яка буде цінною для розкриття і розслідування злочину.

Якщо потерпілою стороною є представник соціальних меншин, то коло його спілкування досить обмежене і це також важливий факт. Якщо порушені сфери бізнесу заявника, то коло спілкування обмежується встановленням партнерів, фігурантів його економічної діяльності.

Тому саме повідомлення характеризується двома показниками:

каналом зв'язку, по якому отримано інформацію, і змістом.

Змінився і сам характер виконання злочину, тобто сюжетно – композиційна його сторона. Йдеться вже не просто про спосіб вчинення злочину, а й про рівень виконання. Якісні ознаки цього рівня зумовлюються кримінальним професіоналізмом [111, с. 23]. Як уже зазначалося, вимагання, пов'язане із застосуванням насильства над потерпілим багато в чому злочин психологічний, оскільки мета досягається шляхом придушення волі потерпілого. Це часто зумовлює підбір способу впливу, який часто виступає на високому інтелектуальному рівні [193, с. 109].

На спосіб вчинення вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим впливає і вік злочинця. Наприклад, для підлітків вчинення вимагання зазвичай пов'язане з романтикою і ризиком на межі пустощів, з наслідуванням героїв фільмів. Ними рухає більше не нажива, а факт самоствердження, бажання показати свою перевагу над однолітками. Їхні дії відрізняються наївністю, яка може проявлятися у вигляді анонімних листів, які містять вимогу передачі майна, телефонних дзвінків іноді з безглуздими погрозами, влаштуванні різних схованок для отримання грошей тощо. Вони схильні повторювати найбільш вдалі способи вчинення злочину. Якщо ж злочинець має відхилення в психічному розвитку, то для його дій характерні більш агресивні, жорсткі способи посягання, безкомпромісність у своїх вимогах. Неодноразово засуджені за вимагання, і особливо лідери злочинних об'єднань, ретельно обмірковують і готують свої дії, намагаються замаскувати злочин під яку-небудь цивільно-правову угоду (наприклад, охоронну діяльність тощо).

Шантаж як спосіб вчинення вимагання характерний для осіб з більш високим рівнем інтелектуального розвитку, які не схильні до прояву агресивності та жорстокості. Спостерігається також тенденція, згідно з якою попередня підготовка злочину вимагачами, що мають вищу освіту, проводиться в два рази частіше, ніж особами, які не мають такої освіти.

Зазначене вище дозволяє визначити таку закономірність злочинної

поведінки осіб, які вчинили вимагання: чим вони молодші, тим більша ймовірність скоєних ними аналогічних вчинків. Чим вони старші, тим витонченішими є способи вчинення злочину і ширший кримінальний радіус їхніх дій. Вони можуть «працювати» в декількох районах міста. Тоді як більш молоді (до 25 років) здійснюють подібні злочини в межах свого мікрорайону, тобто на знайомій території.

Важливо зауважити, що наявність співучасників і їхня кількість також знаходить своє відображення в способі вчинення вимагання. Якщо злочинцеві-одинаку для спонукання потерпілого до передачі майна потрібно мати, наприклад, певну фізичну перевагу, то для групи осіб буває іноді достатньо простої чисельної переваги. Злагожденість дій, добра попередня підготовка і професійний досвід злочинців, цілеспрямованість вибору потерпілих, а також зібрані значущі відомості про їхню особу, мають на жертву ще більш значний вплив.

Важливим елементом, на нашу думку, є місце і час виконання вимог, які обираються виходячи зі знань злочинців про розпорядок дня, місце проживання і роботу потерпілого, звички, маршрутів його пересування. Як правило, вимагач намагається при підборі місця і часу, з одного боку, бути впевненим, що він отримає необхідне, а з іншого – залишиться не вразливим, коли це буде відбуватися. Практика правоохоронних органів показує, наскільки може бути різноманітний спектр таких способів отримання. Отримання може статися і в рамках законних дій. Прикладом може служити договір дарування. Може бути поступка у вигляді кредиту, яку людина сама вільно підписує. Тут побачити ознаки протиправних дій дуже складно. Потерпілий може бути керуючим банком або кредитним відділом, і предмет вимагання входить до сфери його повноважень.

Інший випадок, коли розглядається місце безпосередньо передачі необхідного. Це місце може неодноразово змінюватися, про нього можуть повідомити в останній момент, можуть бути обрані такі місця, де забезпечити охорону або оперативно-розшукові заходи досить складно, наприклад,

віддалена і добре проглядувана місцевість.

У багатолюдних, громадських місцях досить рідко вимагачі вдаються до серйозного фізичного насильства. Основним способом примусу є погрози розправою, знищенням майна, поширенням ганебних відомостей (шантаж). У приміщеннях і безлюдних місцях навпаки частіше використовують побої, катування, тортури, пошкодження (знищення) майна, погрози вбивством тощо.

Можуть мати місце і витонченіші випадки, пов'язані з комунікаційними каналами, перекази за кордоном на рахунки, які контролювати та простежити дуже складно.

Стосовно особи злочинця, то людину та її діяльність, у цьому випадку, діяльність і поведінку, що мають антигромадську спрямованість, вивчають з тих пір, коли і термін «криміналістика» ще не появився. Це не випадково. Людина, властивості та якості його особистості багатогранні, але завжди знаходять відповідне відображення в процесі і результатах її діяльності, у зв'язку з чим з'являється можливість розглядати криміналістично значимі ознаки особи, яка вчинила злочин. Повторюваність таких актів дозволяє, при детальному вивченні, звернути увагу на закономірності злочинної поведінки або діяльності в загальних або окремих випадках.

Вивченню та опису особи злочинця як елемента криміналістичної та кримінологічної характеристик злочинів присвятили свої наукові дослідження багато сучасних учених.

Як показує практика, вимагання, пов'язане із застосуванням насильства над потерпілим найчастіше здійснюється групами злочинців. Одиначи зустрічаються дуже рідко тому, що в таких діях потрібні помічники, співучасники, які несуть допоміжні функції, пов'язані із залякуванням, передачею повідомлення, спостереженням, контролем тощо. Проведене дослідження показало, що в 30 % випадків це організовані групи, при чому яскраво проявляється їхня тісна взаємодія один з одним (Додаток А).

Найбільш сприятливою для вимагачів є обстановка, яка

характеризується чіткими і злагодженими діями кожного члена угруповання, відповідно до задалегідь розподілених функцій. Як правило, такі об'єднання мають багатий злочинний досвід, великі зв'язки не тільки в злочинному середовищі, а й з органами державної влади та управління. Це створює їм додатковий захист, відчуття безкарності і всюдозволеності. У зв'язку з цим зростає частота і зухвалість злочинів, пов'язаних з вимаганням. У групах з високим рівнем організації, зазвичай діє чіткий розподіл ролей.

Отже, розглядаючи групу злочинців або одинака, їхній рівень, професіоналізм, освіту, сферу діяльності тощо, можна визначити категорію потерпілих, яку вимагачі визначили як об'єкт злочину. Якщо ним стає дитина – це рівень хуліганів-підлітків. Якщо об'єкт вимагання – дрібний підприємець, то це рівень місцевого рекету. Якщо злочин стосується серйозних сфер економіки (скажімо, виробництва продукції, видобутку і переробки нафти, фінансових операцій тощо), то можна припустити, що цим займається серйозна, добре організована група, яка має своїх представників у цій сфері діяльності.

Визначаючи психологічні якості особи, що займається вимаганням, потрібно виділити певну стійкість характеру. Як правило, це люди досвідчені, обізнані з тим, у чому їх можуть викрити, і які докази можуть бути проти них зібрані. У процесі розкриття і розслідування цієї категорії злочинів затримуються рядові виконавці. Керівникам вдається ухилитися від кримінальної відповідальності з огляду на те, що вони не беруть безпосередньої участі при вчиненні конкретного злочину і намагаються не потрапляти в зону оперативно-розшукових заходів. Лідерами, як правило, стають непересічні особистості, які знайомі з методами оперативно-розшукової та слідчої роботи. Під час проведеного нами дослідження було виявлено, що понад 15 % – це співробітники або колишні співробітники правоохоронних органів (Додаток А).

На думку С.М. Сиркова, «Інформація про особливості обраних знарядь злочину може містити ознаки, що вказують на можливого його власника або особу, у розпорядженні якої вони знаходилися. Крім того, може свідчити про

приналежність вимагачів до певної професійної (етнічної, соціальної тощо) групи населення, дозволяє отримати відомості про їх психічні і фізичні властивості, ступінь професійного вміння користування даним предметом, підготовленості до вчинення вимагання саме даними знаряддям, кількості вимагачів і їх організованості» [205, с. 11-12].

На підставі розглянутого вище можемо стверджувати, що криміналістична характеристика є необхідною інформаційною базою, моделлю механізму вчинення злочину, в тому числі і вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим. Без наявності та аналізу кожного з перерахованих елементів не можна в комплексі, продуктивно, раціонально оцінити вчинене вимагання, пов'язане із застосуванням насильства над потерпілим і підібрати методи і засоби для його розкриття і розслідування.

1.3 Співвідношення криміналістичної та кримінально-правової характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим

Насамперед потрібно зазначити, що кримінально-правова характеристика певного складу злочину служить підґрунтям як для криміналістичної, так й інших характеристик, вона є основою для здійснення певних узагальнень та висновків. Від кримінально-правової характеристики злочину значною мірою залежить не лише характер завдань, що виникають у процесі його запобігання, а й порядок їхнього вирішення [91, с. 219]. Кримінальне право, по-перше, встановлює межі злочинного; по-друге, при проведенні криміналістичних досліджень використовується схема складу злочину, який займає центральне місце в системі елементів кримінально-правової характеристики [22, с. 11].

Як уже зазначалося, КК України 1960 року містив два склади злочину вимагательства. Один склад злочину був передбачений ст. 86², – це

вимагательство державного або колективного майна. У ч. 1 ст. 86² визначався основний склад цього злочину. Він був сформульований так: «Вимога передачі державного або колективного майна чи права на майно під погрозою насильства над особою, у віданні або під охороною якої перебуває це майно, насильства над близькими їй особами, розголошення відомостей, що ганьблять її або близьких їй осіб, пошкодження або знищення їх особистого, або державного, або колективного майна, що перебуває в їх віданні чи під охороною (вимагательство), – карається позбавленням волі на строк до п'яти років з конфіскацією майна чи без такої або виправними роботами на строк від одного до двох років з конфіскацією майна чи без такої» [155, с. 317].

Стаття 144 передбачала відповідальність за вимагательство індивідуального майна громадян. У ч. 1 ст. 144 містився основний склад цього злочину. Він був викладений так: «Вимога передачі індивідуального майна громадян чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру під погрозою насильства над потерпілим або близькими йому особами, розголошення відомостей, що ганьблять його або близьких йому осіб, пошкодження чи знищення їх майна (вимагательство) – карається позбавленням волі на строк до п'яти років з конфіскацією майна чи без такої або виправними роботами на строк до двох років з конфіскацією майна чи без такої» [155, с. 463].

Порівняльний аналіз цих двох основних складів злочинів вимагательства свідчить про те, що вони майже не відрізнялися між собою, якщо не враховувати в першому випадку вимагательство державного і колективного майна, а в другому – індивідуального майна. Крім того, стосовно предмета вимагання державного і колективного майна не було посилення на вимогу вчинення будь-яких дій майнового характеру, проте стосовно індивідуального майна на цей предмет містилася пряма вказівка. У решті ознак вказані склади злочинів відмінностей не мали. Навіть санкції ч. 1 ст. 86² та ч. 1 ст. 144 КК були однаковими.

У нових соціально-економічних умовах України, особливо після прийняття Конституції, яка проголосила рівність усіх суб'єктів права власності перед законом (ч. 4 ст. 13 Конституції), постали питання про недоцільність існування у КК двох різних глав, в яких передбачалась охорона державного і колективного майна та окремо індивідуального майна [86].

У КК України 2001 року це положення виправлене. У одному розділі VI передбачена кримінальна відповідальність за злочини проти власності, яка може перебувати у приватній, комунальній чи державній власності. У цьому розділі міститься ст. 189, яка передбачає кримінальну відповідальність за вимагання. Водночас зауважимо, що в сучасній юридичній літературі відсутній глибокий аналіз відмінностей між раніше діючим законодавством і чинним КК, стосовно такого складу злочину як вимагання. Є лише загальні розробки з цієї проблеми без детального аналізу нового кодексу й оцінки тих новел, які містяться у ст. 189 КК України.

Доцільно також наголосити, що в новому Кодексі змінена назва цього складу злочину. У Кодексі 1960 року цей склад злочину мав назву «вимагательство», а в КК України 2001 року – «вимагання». Останній термін є більш правильним з погляду граматичних норм української мови. Деякі були змінені ознаки основного складу злочину. За новим Кодексом вимагання – це вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці – карається обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк.

Порівняння основного складу злочину вимагання за діючим КК України і КК 1960 року свідчить про те, що основні ознаки цього складу злочину збережені в діючому кодексі. Однак, у чинному кодексі більш чітко

визначений предмет вимагання. Насамперед – це чуже майно. У ст. 144 КК 1960 року зазначалося, що предметом вимагання виступає індивідуальне майно і не уточнювалось, яке відношення до цього майна має злочинець – вимагатель. Це викликало труднощі в кваліфікації дій осіб, які під погрозою могли вимагати повернення своєї власної речі. З цього приводу давались уточнення в науковій літературі та в постановах Пленуму Верховного Суду України.

Так, у постанові ПВСУ від 25 грудня 1992 року № 12 з наступними змінами «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» вказувалось: «Застосування погроз чи насильства ... з метою примусити потерпілого до виконання чи невиконання цивільно-правового зобов'язання належить кваліфікувати за відповідною частиною ст. 198² КК» [177, с.115].

Отже, вказівка закону на те, що предметом вимагання може бути чуже майно, знімає будь-які проблеми з цього приводу.

Крім основного складу вимагання, передбаченого ст. 189 КК України, визначено ще вісім спеціальних складів вимагання, що містяться в різних розділах Особливої частини КК України (статті 262, 308, 312, 313, ч. 2 ст. 320, ч. 4 ст. 354, ч. 3 ст. 368, ч. 4 ст. 368-3, ч. 4 ст. 368-4, ч. 3 ст. 369-2, 357, 410). Вказані склади злочинів не завжди пов'язані з посяганнями на власність – завдаванням їй шкоди або створенням такої загрози [195, с. 112; 208, с. 29].

Правильне вирішення питання про об'єкт злочину має важливе теоретичне і практичне значення. Саме об'єкт дозволяє розкрити соціальну сутність злочину, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також відмежуванню його від суміжних суспільно небезпечних посягань. Об'єкт має істотне значення також для визначення самого поняття злочину, значною мірою впливає на зміст об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину, є вихідним при кваліфікації злочинів, побудові системи Особливої частини КК України [101, с. 101].

Найбільш визнаною в науці кримінального права є позиція, згідно з

якою об'єктом злочину виступають суспільні відносини, що охороняються законом про кримінальну відповідальність. І, як правило, у статтях КК України вказується не на сам об'єкт суспільно небезпечного діяння, а на окремі елементи суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом.

Стосовно вимагання, то воно є двооб'єктним (поліоб'єктним) злочином [117, с. 113], оскільки посягає одночасно як на власність, так і на особу. Врахування такої природи цього злочинного діяння важливе, по-перше, для визначення ступеня його суспільної небезпеки; по-друге, для кваліфікації злочинів; по-третє, для призначення винній особі покарання та визначення умов його відбування.

Більшість як вітчизняних, так і зарубіжних учених погоджуються з тим, що вимагання є майновим злочином, який посягає насамперед на відносини власності [63, с. 171; 57, с. 4]. Проте існує діаметрально протилежний погляд, згідно з яким це діяння є насамперед злочином проти особи [117, с. 115].

Питання про ієрархічність видів безпосереднього об'єкта вимагання також вирішується неоднозначно. Так, деякі вчені основним безпосереднім об'єктом цього злочину називають особисту безпеку громадян [116, с. 33], переносячи так відносини власності на другий план. Інші – навпаки, основним об'єктом вважають власність, а додатковим – особу потерпілого [38, с. 43; 135, с. 126]. Це найпоширеніша думка. Г.К. Костров і Г.Г. Хадісов як додатковий безпосередній об'єкт цього злочину розглядають психічну недоторканність особи [90, с. 127]; Л.Д. Гаухман вважав таким особисту безпеку [37, с.89]. Також деякі науковці зазначають, що при вчиненні вимагання додатково може завдатися шкода честі, гідності та тілесній недоторканності особи [167, с. 44]. Іноді до додаткового факультативного об'єкта цього злочину відносять право на таємницю приватного життя [148, с. 104].

Щодо вимагання, поєднаного з фізичним насильством, то, на думку окремих учених, додатковий об'єкт має певні особливості. У межах

суспільних відносин, що забезпечують фізичні й моральні блага особи, додатковий безпосередній об'єкт таких злочинних діянь є альтернативним [57, с. 54]. До нього зазвичай відносять здоров'я потерпілої особи [37, с. 119]. Погоджуючись з такою позицією, Ю.І. Ляпунов додає, що двохоб'єктність насильницького вимагання, яке посягає в цих випадках і на таке важливе соціальне благо, як здоров'я людини, посилює його шкідливу спрямованість, підвищує ступінь суспільної небезпеки [136, с. 5], що, у свою чергу, зумовлює кваліфіковану роль насильства у складі цього злочину. Деякі українські дослідники висловлюючи думку, згідно з якою додатковим об'єктом саме насильницьких форм вимагання (ч. 3 і ч. 4 ст. 189 КК України) є тілесна недоторканність і здоров'я людини [55, с. 49]. Погоджуючись із вказаною тезою, необхідно уточнити, що додатковим факультативним об'єктом таких діянь може бути життя потерпілого цього злочину, оскільки хоча і нечасто, але все-таки трапляються випадки заподіяння особі саме смерті.

Незважаючи на наведену науковцями аргументацію кожної із вказаних позицій, вважаємо, що вимагання, у тому числі насильницькі його різновиди, є, насамперед, злочином, що порушує право на володіння, користування та розпорядження майном. І недарма склад цього злочинного діяння в КК України 1960 р. було розміщено у відповідних розділах злочинів проти власності. У КК України 2001 р. склад вимагання так само міститься, як уже вказувалося, у розділі VI Особливої частини «Злочини проти власності». Такий підхід вбачається більш правильним. Тому слушно вважаємо з цього приводу зазначив М.Й. Коржанський, що сутність діяння визначається спрямованістю посягання [87, с. 81]. Насильство при вимаганні не є елементом кримінальної мотивації, а виступає лише засобом досягнення злочинної корисливої мети. Тобто, основним безпосереднім об'єктом вимагання, поєднаного з насильством, є відносини власності, додатковим обов'язковим – психічна, фізична недоторканність і здоров'я особи, а додатковим факультативним – її життя.

Науковці у своїх розробках поряд з об'єктом злочину виділяють і його предмет, що для вимагання є обов'язковою ознакою складу, яка безпосередньо вказана у кримінальному законі. Предметом злочину потрібно вважати будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон пов'язує наявність у діях особи ознак складу злочину [207, с. 57]. Так, у пункті 2 постанови ПВСУ № 12 «Про судову практику у справах про корисливі злочини проти приватної власності» від 25 грудня 1992 р. вказано, що предметом посягань, передбачених главою V Особливої частини КК України 1960 р., є майно, яке належить громадянам: житлові будинки, квартири, предмети домашнього господарства, продуктивна і робоча худоба, насадження на земельній ділянці, засоби виробництва, вироблена продукція, транспортні засоби, грошові кошти, акції, інші цінні папери, а також інше майно споживчого і виробничого призначення. У пункті 3 цієї постанови додається, що предметом вимагання є не лише майно, а й право на нього (надання права вимагати виконання зобов'язань, документи, які надають право на отримання майна, тощо), і будь-які дії майнового характеру (передача майнових вигод або відмова від них, відмова від прав на майно тощо) [180, с. 160].

Науковці в одних випадках вимагання визначають як безпредметний злочин, зважаючи на те, що право на майно є юридичною категорією [102, с. 7]. Інші аналогічно до роз'яснення ПВСУ, позицію яких ми підтримуємо, право на майно визначають як документ, що дозволяє отримати у свою власність майно [102, с. 505]. Іноді під правом на майно розуміють майно та дії майнового характеру.

Саме наявність таких предметів вимагання, у тому числі й насильницьких його форм, як право на майно та будь-які дії майнового характеру, надають особливого характеру цьому злочину, риси, якими він відрізняється від інших форм заволодіння чужим майном, завдяки яким можна провести відмежування вимагання, наприклад, від насильницького грабежу (ч. 2 ст. 186 КК України) і розбою (ст. 187 КК України).

Про окремі неузгодженості поняття «вимагання» з положеннями Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) вказується в науковій літературі. На відміну від розуміння предмета цього злочину у кримінальному праві чинне цивільне законодавство, що є основною галуззю для регламентації відносин власності, поняття «майно», «право на майно» охоплює категорія «майно» (ст. 177 ЦК України), і разом із поняттям «дії майнового характеру» входить до категорії «майнові блага» [195, с. 117; 52].

Наступним елементом складу злочину є його об'єктивна сторона, тобто зовнішня сторона (зовнішній вияв) злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину [101, с. 117].

Для криміналістики аналіз елементів об'єктивної сторони насильницьких форм вимагання дає можливість виявити найбільш поширені способи їх вчинення.

Отже, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину є діяння. Як зазначали В. О. Владимиров та Ю. І. Ляпунов, злочинний акт при вимаганні має складний характер: він складається із двох пов'язаних одна з одною самостійних дій – вимоги та погрози, зміст яких визначено самим законом [31, с. 200]. Вимога – це виражене в рішучій, категоричній формі прохання, розпорядження [161, с. 806]. Вимога як ознака вимагання означає викладену в рішучій формі пропозицію винного до потерпілого (власника, особи, у віданні чи під охороною яких перебуває майно) про передачу майна, права на нього або вчинення останнім інших дій майнового характеру. Пред'явлена винним майнова вимога утворює ознаку об'єктивної сторони цього злочину тільки за умови, що вона є завідомо протиправною. Тобто, вимога про задоволення законної майнової вимоги складу вимагання не утворює.

Для вимагання, що розглядається нами, насильство є стрижневою

ознакою. Взагалі слово «наси́льство» визначається як: 1) застосування фізичної сили до будь-кого; 2) примусовий вплив на будь-кого, порушення особистої недоторканності [161, с. 390]. У науці існує багато видів насильства – соціальне, економічне, моральне, політичне, військове, сімейне тощо [1, с. 66; 40, с. 120]. Проте вчені-криміналісти традиційно поділяють його на фізичне та психічне.

Стосовно насильства фізичного, то науковці дали багато його визначень, в яких акцентована увага на різних ознаках. Згідно з одним підходом, в якому учені підкреслюють зовнішній бік фізичного насильства, під ним розуміють енергетичний вплив на органи і тканини (їх фізіологічні функції) організму іншої людини внаслідок використання винним матеріальних факторів зовнішнього середовища, до яких належать механічні, фізичні, хімічні та біологічні фактори [231, с. 45; 73, с. 70]. Інші дослідники підкреслюють суб'єктивні ознаки фізичного насильства [198, с. 19], а деякі пропонують інтегруюче, об'єднуюче визначення цього поняття [71, с. 29].

Так, більшість учених під фізичним насильством розуміє суспільно небезпечний протиправний вплив на організм іншої людини проти її волі, поділяючи його за характером на види: 1) вплив на тіло людини; 2) вплив на внутрішні органи людини без пошкодження зовнішніх тканин [36, с. 6]. Стосовно першого виду насильства дослідники одностайні. Щодо другого – науковці дискутують: чи можна фізичне насильство як певний спосіб дії зводити до її наслідків. Як правильно зазначає В.С. Батиргарєєва, під час оцінки дій винного як насильницьких у всіх випадках впливу на внутрішні органи потерпілого необхідно виходити не з наявності факту «зіткнення» і «протистояння» волі злочинця і волі потерпілого та усвідомлення цього факту останнім, а з припущення того, коли б жертва мала таку можливість [62, с. 17].

Наслідком заподіяння жертві фізичного насильства під час вчинення вимагання за КК України 2001 р. є: а) насильство, небезпечне для життя та здоров'я потерпілого, – ч. 3 ст. 189 КК (легкі тілесні ушкодження, що

спричинили короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості тілесне ушкодження, вчинене способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, застосування насильства, що призвело до втрати свідомості чи мало характер мордування, а також такі дії, як здушення ший, скидання з висоти, застосування електроструму, зброї, спеціальних знарядь тощо) [180, с. 112]; б) тяжке тілесне ушкодження – ч. 4 ст. 189 КК (згідно зі ст. 121 КК до нього належить тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя) [153, с. 287].

Доцільно зазначити, що чинний КК України на відміну від попереднього КК України 1960 р. не закріплює відповідальність за вимагання, поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я особи. У цьому випадку кваліфікація дій вимагачів здійснювалася за однією з ознак, закріплених у частинах 3 і 4 ст. 189 КК України.

На думку М.Є. Колодяжного, конструкція ст. 189 КК України є недосконалою, оскільки в її частинах у сукупності перераховані різні за суспільною небезпечністю різновиди вимагання. Отже, винна особа, застосовуючи до потерпілого вказаний вид насильства, фактично притягується до кримінальної відповідальності за вчинення вимагання, законодавча формула якого не дає можливості однозначно відповісти на запитання, яка саме ознака інкримінується особі у тому чи іншому випадку. Загалом це не дозволяє проводити якісний аналіз вимагання, поєднаного з насильством, і ускладнює дослідження його характеристики [84, с. 21].

По-іншому, наприклад, вирішено це питання у КК РФ, прийнятому в 1996 р. У ньому закріплена ознака заподіяння насильства при вчиненні вимагання у п. «в» ч. 2 ст. 163 КК РФ, а ознака завдання тяжкої шкоди здоров'ю потерпілого – у п. «в» ч. 3 ст. 163 КК РФ [213, с. 195-196]. Більше

того, конструкція цієї статті у КК РФ дозволяє вести статистичний облік усіх вимогань, які поєднані з фізичним насильством. На нашу думку, було б доцільно запозичити позитивний досвід російського законодавства у конструюванні статті, яка передбачає кримінальну відповідальність за вимагання.

Стосовно законодавчого закріплення поняття фізичного насильства, то у Загальній та Особливій частинах КК України воно згадується лише у чотирьох складах злочинів (ч. 1 ст. 152, ч. 1 ст. 153, ч. 2 ст. 180 і ч. 1 ст. 340 КК України). Відносно насильства психічного, то це поняття міститься тільки у ч. 2 ст. 180 КК України. У інших випадках вживаються загальні поняття «насильство», «посягання» тощо. Тобто, говорячи про вимагання, поєднане з насильством, ми, крім психічного насильства, що присутнє завжди, розуміємо також заподіяння особі насильства фізичного.

Насильство як спосіб може виступати обов'язковою (спеціальною) ознакою складу злочину (наприклад, при розбої), факультативною, або, точніше сказати, альтернативною (для загального складу вимагання) – і в певних випадках – обов'язковою для кваліфікованих видів злочинів [210, с. 104]. Тобто, насильство для особливо кваліфікованих форм вимагання, закріплених у частинах 3 і 4 ст. 189 КК України, є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складів таких злочинних діянь.

Психічне насильство при вчиненні вимагання, у тому числі й насильницьких його форм, полягає у наявності погрози з боку злочинця. Погроза – це залякування, обіцянка завдати будь-кому шкоду, зло [61, с. 823]. У зв'язку з тим, що погроза є обов'язковою ознакою діяння, деякі науковці навіть вважають вимагання злочином з ознаками тероризування [58, с. 87-88]. Прагнучи забезпечити вигідну для себе поведінку потерпілого, вимагач, як правило, шукає у особи «слабке місце», що може призвести до бажаного результату. Від наявності і характеру такого «слабкого місця» нерідко залежить вибір виду погроз, перелік яких надано у ст. 189 КК: 1) насильство над потерпілим чи його близькими родичами; 2) обмеження прав, свобод або

законних інтересів цих осіб; 3) пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною; 4) розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці [151, с. 275].

Погроза, завжди звернена у майбутнє, повинна сприйматися потерпілим як дійсна і реальна і є психічним фактором пригнічення його волі, змушуючи погодитися на виконання вимог злочинців [47, с. 9]. Погроза насильства спрямована не на те, щоб паралізувати волю потерпілого, пригнітити її, а для того щоб примусити жертву здійснити необхідне винному волевиявлення. Вона підлягає реалізації тільки у разі невиконання потерпілим пред'явленої йому вимоги і не одразу, а в більш або менш віддаленому майбутньому [157, с. 113–114]. Критикуючи важливість «майбутнього» характеру погрози при вимаганні, особливо при відмежуванні цього злочину від інших злочинних діянь, В.М. Сафонов зазначає, що вимагання вирізняє, головним чином, момент отримання об'єкта вимог. І додає, що з тривалістю досягнення цієї мети і пов'язана характеристика вимагання як домагання, постійного переслідування [193, с. 53]. На нашу думку, дійсно погроза при вимаганні звернена у майбутнє, однак вона не завжди підлягає реалізації тільки у разі невиконання потерпілим пред'явленої йому вимоги.

При встановленні тяжкості та ступеня небезпечності психічного насильства, як вважає Л.В. Сердюк, потрібно виходити не тільки і не стільки з реально завданої шкоди психіці, яку визначити практично неможливо, а з характеру поведінки винного, що свідчить про спрямованість його умислу на спричинення певної шкоди, що знайшло, на нашу думку, своє відображення у складі вимагання, поєднаного з фізичним насильством, де умисел злочинця так чи інакше спрямований на психіку потерпілого, на пригнічення його волевиявлення або заподіяння психічної травми [198, с. 27].

Результати проведеного М.Г. Колодяжним дослідження показали, що у більшості насильницьких вимагань винні погрожували потерпілим саме

фізичною розправою, як правило, насильством, небезпечним для їх життя чи здоров'я [84, с. 23]. Використання злочинцями погроз вбивства та застосування небезпечного для життя та здоров'я особи насильства не є випадковим, бо обіцянка настання найбільш несприятливих наслідків матиме для них потрібний ефект. Науковці висловили думку, згідно з якою погроза при вимаганні відіграє позитивну роль, – прогнозує зло і стає сигналом про небезпеку [90, с. 125].

Іноді вимагачі «спілкуються» з потерпілими за допомогою натяків, жаргонів, нецензурних слів або виразів із завуальованим злочинним змістом, як-от: «ми від «Черепи», «як поживають жінка, діти?», «з нами жартувати не треба», «буде погано» тощо. У таких випадках на досудовому розслідуванні та під час судового розгляду, з одного боку, складно доводити, що ці слова вимагачів були погрозами, а з іншого – можна оцінити за ними характер насильства.

При вимаганні погроза насильством або реальне його застосування можуть здійснюватися як до потерпілого, так і до його близьких родичів. Наше дослідження показало, що в окремих випадках застосування винними насильства до близьких жертви мають навіть більший ефект, ніж до неї самої. Так, у 1999 р. один із харківських бізнесменів після численних погроз вбивства та знищення майна погодився передати півтора мільйона доларів Сполучених Штатів Америки (далі – США) тільки тоді, коли злочинна організована група з восьми осіб викрала його єдину п'ятирічну доньку, яку більше місяця переховували у різних містах України та Росії. І тільки завдяки професіоналізму співробітників органів внутрішніх справ вдалося звільнити дитину та здійснити одночасне затримання вимагачів у Харкові та Москві, які згодом були засуджені до позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років³.

У КК України 1960 року (ч. 1 ст. 86², ч. 1 ст. 144) зазначено про погрози, які винний міг здійснювати на адресу потерпілого, а також близьких

³ Архів Апеляційного суду Харківської області за 1999 р.

йому осіб. У чинному КК України замість терміна «близькі особи», застосовано термін «близькі родичі». Як відомо, до близьких родичів відносяться батьки, подружжя, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки. Отже це поняття вужче, ніж те, що застосовувалося раніше. Воно може не охоплювати осіб, які для потерпілого виключно важливі, дорогі, але не є близькими родичами. Тому вирішення цього питання в КК України 1960 року є більш правильним. Можна повністю погодитися з В.П. Ємельяновим, який зазначає: «Враховуючи, що у загальних складах вимагательства КК 1960 р. (ст. 86², ст. 144) існував термін «близькі особи», вказана законодавча новела, яка відбилася у новому КК, означає декриміналізацію багатьох найнебезпечніших діянь за рахунок звуження кола близьких потерпілому осіб, ... котрі не належать до близьких родичів, але погрози щодо яких не менш значні для потерпілого, проте зовсім безпечні для вимагателів, тому що не утворюють складу вимагання. Тобто, вживання у статтях КК такого терміна як «близькі родичі» є, по суті «подарунком для злочинців» ...» [62, с.110].

До речі, у КК РФ збережений термін в аспекті, який розглядається, «близькі особи». Цей термін застосовується і у законодавстві ряду інших зарубіжних країн.

Розглянемо ще одну обставину, яка свідчить про те, що при розробці положень КК України 2001 року не завжди автори дотримувались єдиного, системного підходу. Так, у різних кримінально-правових нормах, які передбачають схожі поняття, використовуються не однакові підходи. Як уже зазначалося, щодо вимагання при формулюванні кола можливих осіб, яким погрожує злочинець чи завдає їм шкоду, застосований термін «потерпілий чи його близькі родичі». Проте у ст.206, яка передбачає кримінальну відповідальність за протидію законній господарській діяльності, при визначенні осіб, яким злочинець може погрожувати, названі потерпілий або близькі йому особи. Отже, не «близькі родичі», а «близькі особи».

У чинному Кодексі більш вдало сформульований зміст відомостей, розголошенням яких погрожує вимагатель.

Раніше мова йшла про розголошення відомостей, які ганьблять потерпілого та близьких йому осіб. Судово-слідча практика знає багато випадків, коли вимагателі погрожували поширити дійсні факти, які самі по собі не могли ганьбити потерпілого, а також близьких йому осіб. Але їх розголошення для них є дуже небажаним (наприклад, факт усиновлення дитини тощо). Виходячи з букви закону, такі дії не можна було розглядати як погрозу розголошення відомостей, які ганьблять, оскільки вони такими не були. А фактично вимагатель добивався внаслідок таких погроз отримати бажані матеріальні блага. Формулювання такої ознаки в ч. 1 ст. 189 КК України як погроза розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, є більш вдалим, таким, що відповідає реальним обставинам багатьох злочинів. У цілому вважаємо, що основний склад злочину вимагання в чинному КК України відрізняється від попереднього законодавства в кращий бік.

Деякі науковці, крім фізичного та психічного насильства, називаючи їх прямим насильством, виокремлюють також і майнове насильство, яке вважається непрямим і виділяється в окремий вид, оскільки завдає шкоди людині, посягаючи на інші, крім життя, здоров'я, тілесну недоторканність, охоронювані кримінальним законом об'єкти [212, с. 39].

Однією з особливостей об'єктивної сторони складу вимагання є наявність у певних випадках пролонгованого характеру цього злочину. Тобто, під час обкладання потерпілих «даниною», якщо вони виплачують суму вимоги частинами, за умови незмінності предмета вимоги [55, с. 71–72], має місце продовжуваний злочин. Вчинення таких вимагань досить часто зустрічається у слідчо-судовій практиці.

У вимаганнях, поєднаних з насильством, складне діяння у вигляді вимоги про передачу майна, права на нього чи вчинення дій майнового характеру та погрози перебуває у причинному зв'язку із наслідками – насильством, що застосовується до потерпілого або (та) його близьких. Причинний зв'язок у цьому випадку полягає у тому, що заволодіння майном

жертви або вчинення останнім інших дій, закріплених у кримінальному законі, є наслідком застосування до неї як психічного, так і фізичного насильства, щоб примусити здійснити необхідне для вимагачів волевиявлення, подолати можливий опір, а також попередити про застосування більш серйозного насильства у разі невиконання вимог.

Специфічність насильницьких форм цього злочину стосується також і моменту їх закінчення. Для закінчення загального складу вимагання достатньо, щоб вимоги, поєднані з погрозою, були виражені зовні і доведені до сприйняття потерпілого [191, с. 110], тобто такий склад є формальним. По-іншому вирішується питання з вимаганням, поєднаним з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи (ч. 3 ст. 189 КК України), та з вимаганням, поєднаним із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження (ч. 4 ст. 189 КК України), склад яких є матеріальним [193, с. 75], оскільки передбачає настання визначених законом про кримінальну відповідальність наслідків.

Суб'єктивна сторона насильницького вимагання є внутрішньої стороною цього злочину, тобто психічною діяльністю особи, що відображає ставлення її свідомості і волі до суспільно небезпечного діяння, яке нею вчиняється, і до його наслідків [62, с. 161].

Суб'єктивна сторона у цьому злочині має вирішальне значення. З цього погляду винні діють не просто з прямим умислом, за якого вони усвідомлюють суспільно небезпечний характер свого діяння та бажають його вчинити, а із заздалегідь обміркованим, розумово обґрунтованим. У цьому зв'язку вимагання можна назвати «інтелектуальним» корисливо-насильницьким злочином, оскільки злочинці приймають виважені рішення, вивчають іноді протягом тривалого часу спосіб життя жертви, розклад дня, вираховують наперед найефективніші способи впливу на волю потерпілого тощо.

Під час вимагання винний усвідомлює загрозову спрямованість своїх дій, як складову частину діяльності із заволодіння, у більш або менш

віддаленому майбутньому, вказаними у законі про кримінальну відповідальність предметами і бажає досягнення такої мети. При цьому потерпілий також усвідомлює реальну небезпеку такої погрози, на що і розраховує вимагач [143, с. 113].

На думку М.Г. Колодяжного, тяжкість фізичного насильства, яке заподіюється винним потерпілому чи його близьким, залежить від багатьох чинників: моменту погодження жертви виконати вимогу злочинця, обстановки вчинення вимагання, характеру поведінки потерпілого. Тобто, під час вчинення насильницьких форм цього злочину умисел вимагача є невизначеним, оскільки в особі відсутнє чітке уявлення про характер і тяжкість можливих наслідків (тілесних ушкоджень). Винний бажає настання шкідливих наслідків, але про те, якими фактично за своїм характером будуть тілесні ушкодження, не має чіткого уявлення [84, с. 26].

Важливу роль у характеристиці суб'єктивної сторони відіграють також мотив як внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає глибше розкрити психічне ставлення особи до вчиненого, а також мета, тобто уявлення про бажаний результат, якого прагне досягти особа, що визначає спрямованість діяння [101, с. 184].

Про те, що вимагання, у тому числі його насильницькі форми, має корисливий мотив, прямо у КК України не зазначено, але це впливає зі змісту ст. 189 КК. Так, винний пред'являє до потерпілого чи його близьких незаконну вимогу про передачу майна, яке йому не належить, а отже, його дії мають корисливе забарвлення і визначають зміст погроз та фізичного насильства, яке заподіюється жертві. Мета таких злочинів полягає у незаконному одержанні вимагачем чужого майна, право на нього або схилення потерпілого до вчинення інших дій майнового характеру. Тобто, фактично, така мета впливає з корисливого мотиву [112, с. 14]. На думку М.І. Панова, для насильницьких форм вимагання характерно те, що мотив і мета цього злочину перебувають у тісному зв'язку з фізичним та психічним насильством, які слугують «засобом» задоволення потреби, що лежить в

основі корисливого мотиву, і досягнення бажаного результату [166, с. 11]. Життя та здоров'я інших людей корисливо-насильницькими злочинцями не сприймаються як найвищі соціальні цінності. Вони є лише фізичною перешкодою на шляху до заволодіння їхнім майном, тому насильство – не просто засіб досягнення корисливої мети, воно одночасно є способом самовираження особи [43, с. 43].

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 КК України). Для вимог характерний знижений вік, з якого настає кримінальна відповідальність, з 14 років, тобто вік, після досягнення якого особа вже усвідомлює суспільну небезпечність свого діяння та наслідків, які настають, особливо у випадках заподіяння фізичного насильства. Є очевидним, що особливості розвитку особи у цьому віці зумовлюють певні особливості характеру і способів вчинення злочину. Тому характер і способи вчинення таких злочинних діянь суттєво відрізняються від, наприклад, насильницьких вимог, що вчиняються особами молодого віку. Більше того, у злочинах осіб різного віку відрізнятимуться як причини, так і заходи їхнього запобігання.

Зниження віку кримінальної відповідальності є більш правильним порівняно, наприклад із КК України 1960 р., в якому кримінальна відповідальність за цей злочин передбачалася з 16 років. Тому встановлення мінімальної вікової межі, починаючи з 14 років, при вчиненні вимагання є, на нашу думку, обґрунтованим. Це зумовлено по-перше, реаліями сьогодення, які свідчать про більш ранній фізіологічний та психічний розвиток підлітків, процеси акселерації та «мускулізації»; по-друге, тяжким і особливо тяжким характером насильницьких форм цього злочинного діяння, які мають високу суспільну небезпечність та з упевненістю можна зіставити з аналогічними ознаками інших корисливо-насильницьких злочинів, при вчиненні яких кримінальна відповідальність передбачена також з 14 років.

Інтерес становить і порівняння кваліфікуючих і особливо

кваліфікуючих ознак вимагання згідно з діючим КК України і КК України 1960 року.

У ч. 2 ст. 86² КК України 1960 року кваліфікуючими ознаками визначено такі: вимагання, вчинене повторно, або за попереднім зговором групою осіб, або під погрозою вбивства чи нанесення тяжких тілесних ушкоджень, або поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я, або з пошкодженням чи знищенням майна.

У ч. 3 ст. 86² КК України 1960 року були перераховані такі особливо кваліфікуючі ознаки: вчинення вимагання організованою групою, або особливо небезпечним рецидивістом, або поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я, або таке, що завдало великої шкоди, чи спричинило інші тяжкі наслідки.

У ст. 144 КК України 1960 року перераховані ті самі кваліфікуючі й особливо кваліфікуючі ознаки, які містились у ст. 86².

У чинному Кодексі був змінений перелік кваліфікуючих і особливо кваліфікуючих ознак.

Стаття 189 КК України 2001 року містить не одну, а дві групи ознак, які відносяться до кваліфікуючих вимагання, і одну групу особливо кваліфікуючих. У ч. 2 цієї статті визначені такі кваліфікуючі ознаки: вчинення вимагання повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища, або з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або з пошкодженням чи знищенням майна, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому.

Порівняння цих ознак з кодексом 1960 року дає підстави для висновку, що в новому кодексі не названа така кваліфікуюча ознака як вимагання, поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я. У зв'язку з цим, тепер на законодавчому рівні залишається невирішеним питання про те, як кваліфікувати дії осіб, які не тільки здійснюють вимагання, погрожуючи певними негативними наслідками для потерпілого, але й

застосовують до нього насильство, яке не є небезпечним для життя і здоров'я. Тобто, не з'ясованим для теорії і практики залишається питання, як кваліфікувати такі дії. Певні уточнення з цього приводу повинні бути внесені до ст. 189 КК України. Мабуть, доцільно включити цю обставину в перелік кваліфікуючих обставин, названих у ч. 2 ст. 189 КК України.

Новелою в ч. 2 ст. 189 КК України є виділення такої кваліфікуючої ознаки як вчинення вимагання службовою особою з використанням свого службового становища. Судово-слідча практика свідчить, що випадки вимагання з боку службових осіб не поодинокі, у зв'язку з чим включення цієї ознаки, як кваліфікуючої, можна оцінити позитивно.

По-іншому в Кодексі визначено такі кваліфікуючі й особливо кваліфікуючі ознаки, які пов'язані із спричиненням майнової шкоди потерпілому.

У раніше діючому законодавстві в ч. 3 ст. 86² та ч. 3 ст. 144 передбачалася така особливо кваліфікуюча ознака як вчинення вимагання, що завдало великої шкоди.

У примітці до ст. 81 КК України 1960 року визначалося, що собою являє вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 81-84, 86 КК України 1960 року у великих розмірах – це злочини, вчинені однією особою чи групою осіб на суму, яка в сто і більше разів перевищує мінімальний розмір заробітної плати, встановлений законодавством України. Оскільки в цій примітці не була названа ст. 86², то вказаний розмір не відносився до вимагання, передбаченого цією статтею. Отже, у ч. 3 ст. 86² КК України 1960 року ця ознака була оціночною.

У ч. 3 ст. 144 КК України 1960 року серед особливо кваліфікуючих ознак вимагання також названо вчинення злочину, що завдало великої шкоди. Проте у законодавстві не визначався розмір, який би характеризував велику шкоду не тільки стосовно вимагання, але й інших злочинів проти індивідуальної власності. Отже, вказана ознака не була визначена. У коментарі до Кодексу з цього приводу наголошувалося, що вказана ознака є

оціночною і підлягає визначенню в кожному конкретному випадку [150, с. 515]. У постанові Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1992 року № 12 «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» (втратила чинність) стосовно цього вказувалося: «Вирішуючи питання про кваліфікацію дій винної особи за ознакою заподіяння потерпілому значної шкоди, судам належить виходити із вартості викраденого на час вчинення злочину, його кількості і значущості для потерпілого, а також з матеріального стану останнього, наявності у нього утриманців тощо. Критерії, що не мають матеріального змісту (дефіцитність викраденої речі, престижність володіння нею тощо), при цьому враховуватися не повинні.

Ураховувати ці критерії повинні суди під час вирішення питання про те, чи є завдана вимаганням шкода великою. При цьому потрібно мати на увазі, що під великою шкодою потрібно розуміти як шкоду, завдану потерпілому у зв'язку з передачею ним майна вимагателю, так і шкоду, завдану потерпілому чи близьким йому особам, пошкодженням або знищенням майна [177, с. 120].

Наведене свідчить, що в кримінальному законодавстві 1960 року поняття великої шкоди не було чітко визначено, у зв'язку з чим у конкретних справах виникали труднощі під час визначення чи є шкода великою, чи ні [54, с. 73].

На відміну від законодавства 1960 року, чинний кодекс ґрунтовно регламентує кваліфікуючі й особливо кваліфікуючі ознаки, пов'язані із завданням майнової шкоди. У ч. 2 ст. 189 вказана така ознака як вчинення вимагання, що завдало значної шкоди потерпілому. Частина 3 цієї статті передбачає спричинення шкоди у великих розмірах. До особливо кваліфікуючих ознак у ч. 4 ст. 189 віднесено вчинене вимагання, що завдало майнової шкоди в особливо великих розмірах. У примітці до ст. 185 КК України уточнюється, що потрібно розуміти під заподіяною шкодою. Так, значна шкода визнається із урахуванням матеріального становища

потерпілого та якщо йому спричинені збитки на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Великий розмір має місце тоді, коли злочином спричинені збитки на суму, яка у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину. Особливо великий розмір – це спричинення злочином збитків на суму, яка в шістсот і більш разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину.

Отже, заслуговує позитивної оцінки визначення в чинному Кодексі як кваліфікуючі і особливо кваліфікуючі ознаки завдання злочином майнової шкоди.

У новому кодексі відсутня така особливо кваліфікуюча ознака вимагання, що передбачалась у ч. 3 ст. 86² та ч. 3 ст. 144 КК України 1960 року, як настання інших тяжких наслідків. Законодавство того часу не розкривало змісту цього поняття.

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1992 року № 12 «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» (втратила чинність), так розкривався зміст цього поняття: «Під іншими тяжкими наслідками стосовно ч. 3 ст. 144 КК належить розуміти смерть або самогубство потерпілого чи близьких йому осіб, заподіяння їм тілесних ушкоджень, що спричинило втрату будь-якого органа або втрату його функцій, душевну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш ніж на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя, заподіяння смерті чи таких же тілесних ушкоджень третім особам, заподіяння останнім великої шкоди, а також інші наслідки, які суд з урахуванням конкретних обставин справи може визнати тяжкими» [177, с. 120].

Частину з перерахованих вище тяжких наслідків охоплює така особливо кваліфікуюча ознака, яка міститься у ч. 4 ст. 189 КК України, – вимагання, поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження, якої не

було в раніше діючому законодавстві.

Проте інші можливі тяжкі наслідки від вимагання тепер не виступають як особливо кваліфікуючі ознаки вимагання. Навряд це є виправданим. Можна погодитись з М.І. Мельником, який зазначав, що повна відмова від оціночних понять, у тому числі й «інших тяжких наслідків», виключена ще й тому, що зробила б неможливим притягнення до кримінальної відповідальності у випадках настання тих чи інших суспільно небезпечних наслідків, які прямо не передбачені в законі [147, с. 149].

Для подальшого вдосконалення законодавства про вимагання вважаємо доцільним внести у ч. 4 ст. 189 таку ознаку як настання інших тяжких наслідків.

Важливо також включити до особливо кваліфікуючих ознак вимагання заподіяння тяжкого тілесного ушкодження.

Міри покарання за вимагання в новому кодексі стали більш демократичними. Навіть за вимагання, яке вчиняється за особливо обтяжуючих обставинах, найвища міра покарання – 12 років позбавлення волі, а в раніше діючому законодавстві – було 15 років позбавлення волі.

Висновки до першого розділу

Насильницьке заволодіння матеріальними благами – найдавніший спосіб незаконного збагачення. З того часу як злочинна спільнота усвідомила його вигідність, продовжується масове відтворення корисливої насильницької злочинної практики.

КК України 1960 року містив два склади злочину вимагательства. Один склад злочину був передбачений ст. 86², – це вимагательство державного або колективного майна. Стаття 144 передбачала відповідальність за вимагательство індивідуального майна громадян. Порівняльний аналіз цих двох основних складів злочинів вимагательства свідчить про те, що вони майже не відрізнялися між собою, якщо не враховувати в першому випадку

вимагательство державного і колективного майна, а в другому – індивідуального майна. Крім того, під час вимагання державного і колективного майна не враховувалася вимога вчинення будь-яких дій майнового характеру, тоді як стосовно індивідуального майна на цей предмет містилася пряма вказівка. У решті ознак вказані склади злочинів відмінностей не мали. У чинному Кодексі був змінений перелік кваліфікуючих і особливо кваліфікуючих ознак, зокрема, стаття 189 КК України 2001 року містить не одну, а дві групи ознак, які відносяться до кваліфікуючих вимагання, і одну групу особливо кваліфікуючих.

Вивчення різних конструкцій криміналістичної характеристики дозволило виявити, що серед них немає достатніх або недостатніх, «повних» або «неповних», поганих або хороших. Для кожного злочину є свій необхідний комплекс інформаційних джерел, які і формують криміналістичну характеристику. Водночас, криміналістична характеристика є необхідною інформаційною базою, моделлю механізму вчинення злочину, в тому числі і вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим.

РОЗДІЛ 2

ОСНОВНІ ТИПОВІ ЕЛЕМЕНТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВИМАГАННЯ, ПОВ'ЯЗАНОГО ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ НАСИЛЬСТВА НАД ПОТЕРПІЛИМ

2.1 Способи вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим

Достовірним є положення про те, що благополуччя громадян та економічна стабільність у суспільстві значною мірою залежать від захищеності власності. Значущість власності як економічної основи розвитку суспільства і показника добробуту його членів підтверджується закріпленням права власності як основоположним міжнародно-правовим документом з питань прав і свобод людини і громадянина – Загальною декларацією прав людини (ст. 17), так і Конституцією України (ст. 41). Важливою гарантією реалізації конституційного права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю виступає передбачена КК України кримінальна відповідальність за злочини проти власності.

У сучасних умовах кримінально карані посягання на власність залишаються одним із найбільш поширених злочинів, що підтвердило й узагальнення судової практики, проведене Верховним Судом України під час підготовки постанови Пленуму від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» [180].

Сучасна професіоналізація злочинної діяльності обумовлює актуальність дослідження способів вчинення злочинів як одного із важливих елементів криміналістичної характеристики будь-якого злочину.

Потрібно зазначити, що із зародженням криміналістики як науки, спосіб вчинення злочину був об'єктом її дослідження. Один із перших дослідників способу вчинення злочину є австрійський учений-криміналіст Ганс Грос, який у своїй праці визначав, що криміналістика за своєю

природою починається лише там, де кримінальне право, за своєю природою, закінчує роботу: матеріальне кримінальне право має своїм предметом вивчення злочинного діяння і покарання, формальне кримінальне право, тобто процес, містить у собі правила застосування матеріального кримінального права. Але яким саме способом вчиняється злочин? Як досліджувати ці способи і розкривати їх, які були мотиви, цілі – про все це нам не говорять ні кримінальне право, ні процес. Це становить предмет криміналістики [46, с. 24].

Спосіб вчинення злочину – один з центральних елементів криміналістичної характеристики злочинів, який надає найбільший обсяг криміналістичної інформації, що дозволяє зорієнтуватись слідчому в події злочину та визначити оптимальні методи його розслідування.

Саме через спосіб насамперед відображаються дії злочинця відносно навколишнього середовища. Крім того, спосіб вчинення злочину породжує тільки йому подібні зміни в навколишній обстановці [203, с.23].

Спосіб вчинення злочину є об'єктом багатьох наукових досліджень і розглядається науками юридичного циклу, серед яких: кримінальне право, кримінальний процес і криміналістика. Кожна із зазначених наук вкладає в поняття «спосіб вчинення злочину» своє значення. Але, як зауважив Г.Г. Зуйков, на відміну від кримінально-правового та кримінально-процесуального понять «способу вчинення злочину» його криміналістичне поняття і значення є найширшими й найбільш змістовним [66, с. 11].

Г.А. Матусовський вважає, що знання про дії з приготування до злочину, його вчинення і приховування мають виключно важливе значення, оскільки цей елемент криміналістичної характеристики в більшості випадків визначає весь злочинний механізм [140, с. 102–103].

У практиці спосіб вчинення злочину виконує особливу роль. Як показує слідча практика, пошук криміналістичної інформації насамперед повинен бути спрямований на виявлення даних про спосіб вчинення злочину. Іншими словами, чим швидше будуть знайдені відомості про спосіб

вчинення злочину, тим успішніше йтиме розкриття останнього, оскільки знання даних про спосіб багато в чому сприяє формуванню слідчих версій про особу або про коло осіб, які можуть вчинити злочин, про окремі істотні деталі механізму та властивості інших елементів криміналістичної характеристики [240, с. 67].

Дані про спосіб вчинення злочину займають центральну частину криміналістичної характеристики, оскільки саме вони відображають функціональний бік злочинної діяльності [2, с. 688-689].

В.Я. Колдін бачить значення даних про спосіб вчинення злочину з іншого боку. Через спосіб вчинення злочину відбувається віддзеркалення протиправного діяння в зовнішньому середовищі, що свідчить про складність цього явища об'єктивної дійсності, що створює систему взаємопов'язаних структурних елементів, які становлять ядро криміналістичних моделей злочинів, основу методики розслідування окремих видів злочинів [79, с. 154].

Розроблене Г.Г. Зуйковим та підтримане багатьма вченими-криміналістами вчення про спосіб вчинення злочину засноване на детермінованості й повторюваності способів злочину [4, с. 53], взаємозв'язку з іншими елементами криміналістичної характеристики, механізму злочину та криміналістичного забезпечення. Більшість науковців досліджуючи проблеми методики розслідування, до основних завдань відносять класифікацію способів вчинення злочинів.

Криміналістичному поняттю способу злочину (способу вчинення злочину) було присвячено багато робіт. При цьому однозначної відповіді на питання про сутність способу злочину не отримано. Зазначене, на нашу думку, свідчить про множинність та багатоаспектність тлумачення поняття «спосіб», що визначає вибір тим або іншим дослідником окремих сторін складного явища, яким є спосіб злочину. Таке явище у криміналістиці закономірне і зумовлене самою природою наукової творчості [85, с. 11].

Сучасний стан вчення про спосіб вчинення та приховування злочину дозволяє розкрити комплекс питань, у контексті взаємозв'язку з іншими

елементами криміналістичної характеристики даного злочину. Г.Г. Зуйков переконливо доводить, що встановлення способу вчинення злочинів є ключем до виявлення доказів, характерних саме для цього способу [68, с. 16].

Перед розглядом способів зазначеної категорії злочинів потрібно уточнити власне розуміння терміна «спосіб злочину». Дане поняття має міждисциплінарний характер та вивчається рядом наук, зокрема, кримінальним правом, кримінальним процесом, криміналістикою. Незважаючи на те, що активну розробку поняття та змісту терміна «спосіб злочину» здійснювали вітчизняні учені у 70–80-их роках минулого століття, результатом якої повинна була стати несуперечлива концепція, аналіз сучасних джерел свідчить, що не завжди вчені дотримуються обраної позиції та користуються однозначними поняттями. Особливо це стає помітно при оперуванні поняттями «спосіб злочину», «спосіб вчинення злочину», «спосіб вчинення та приховування злочину» для характеристики однорідних понять, наприклад, для позначення його як структурного елемента криміналістичної характеристики безвідносно до категорії злочинів.

Зокрема, поняття «спосіб вчинення та приховування злочину» як елемент криміналістичної характеристики використовується у підручнику «Криміналістика», підготовленому колективом авторів за редакцією Р.С. Белкіна у розділі, що характеризує структуру окремих криміналістичних методик [4, с. 682–688].

Поняття «спосіб вчинення злочину» використовують, наприклад, В.П. Бахін та Л.Л. Каневський, аналізуючи найбільш поширені елементи криміналістичної характеристики [16, с. 20; 75, с. 27].

Переважно термін «спосіб злочину» використовує С.І. Коновалов [85, с. 10–28]. І.Л. Ніколаєва вживає поняття «спосіб злочину» та «спосіб вчинення злочину» як синоніми [158, с. 275, 277].

У теорії криміналістики неодноразово висловлювалися пропозиції використовувати поняття «спосіб злочину» для інтегрального позначення способів здійснення усіх етапів злочинної діяльності приготування, вчинення

та приховування злочину, а поняттям «спосіб вчинення злочину» – лише саме вчинення [76, с. 14; 4, с. 11].

Таку пропозицію підтримав відомий учений, професор Р.С. Белкін, однак він одразу зауважив, що при подальшому викладенні матеріалу планує вживати поняття «спосіб вчинення злочину» «у його прийнятому зараз більшістю криміналістів значенні і лише у випадках виокремлення способів приховування злочину – для позначення дій з готування до злочину та його вчинення» [20, с. 233].

Як бачимо, проблема формування понятійного апарату криміналістики донині не вирішена. Це пов'язано насамперед зі збільшенням кількості понять, що використовуються у різних значеннях. Множинність їх тлумачення вносить плутанину у розуміння сутності зазначених вище явищ.

Деякі вчені стверджують, що поняття «спосіб вчинення злочину» запозичено криміналістикою з кримінального права [223, с. 32]. Проте водночас зазначають, що кримінальне право у багатьох випадках визначає напрям досліджень інших наук так званого кримінально-правового циклу. Навряд чи можна повністю погодитися з таким твердженням. Безумовно, кримінально-правове та криміналістичне розуміння способу злочину здійснюють взаємний вплив одне на одне. Разом з тим, зазначене поняття є традиційним для криміналістики. Більше того, традиційно, криміналістичне розуміння способу вчинення злочину відрізняється від кримінально-правового.

Кримінальний закон не закріплює цю дефініцію. Вчені, розглядаючи спосіб вчинення злочину як факультативну ознаку об'єктивної сторони, визначають його як «прийоми та методи, що використовує винний, вчиняючи діяння. Застосування знарядь та засобів також може визначати спосіб вчинення злочину» [152, с. 154].

М.І. Панов, здійснюючи монографічне дослідження впливу способу злочину на кримінальну відповідальність, виявив такі функції способу вчинення злочину: спосіб вчинення злочину виступає умовою кримінальної

відповідальності; виконує функцію обмеження меж кримінальної відповідальності; є умовою диференціації кримінальної відповідальності; індивідуалізує, уточнює суспільно небезпечну дію (бездіяльність), надає їй якісну визначеність, тобто виконує розмежувальну функцію; деталізує та конкретизує суспільно небезпечне діяння, що проявляється у процесі як правотворчості, так і провозастосовної діяльності; виступає як один з критеріїв криміналізації суспільно небезпечних діянь [169, с. 135–144].

Готування до злочину розглядається у кримінальному праві в межах інституту незакінченого злочину. Кримінальний закон розрізняє поняття закінченого та незакінченого злочину (ст. 13 КК України). Закінченим злочином визнається діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України. Незакінченим злочином є готування до злочину та замах на злочин.

Відповідно до ст. 14 КК України, «готуванням до злочину є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину. Готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності». Тобто кримінальне право пов'язує готування до злочину лише зі специфікою притягнення до кримінальної відповідальності за незакінчений злочин.

Щодо приховування злочину у кримінальному законі це поняття використовується у зв'язку з характеристикою пособника, який є одним із співучасників злочину. Так, відповідно до ч. 5 ст. 27 КК України, пособником визнається особа, яка, зокрема, заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або по-іншому сприяти приховуванню злочину. Ці особи, як відомо, підлягають кримінальній відповідальності за співучасть. Крім того, ч. 1 ст. 396 КК України передбачає кримінальну відповідальність за заздалегідь не обіцяне приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину.

Зазначені положення, пов'язані з кримінально-правовим розумінням способу злочину, повинні утворювати основу для подальших наукових розробок цього поняття, що здійснюються іншими науками, зокрема, кримінальним процесом та криміналістикою.

Водночас, оскільки зазначені науки мають власні предмети та методи дослідження, неправильним буде і повне запозичення, ототожнення цього поняття стосовно до кримінального процесу та криміналістики. Потрібно погодитися з думкою Г.Г. Зуйкова, який, критикуючи вчених, які переносять кримінально-правове розуміння способу вчинення злочину у криміналістику, пише: «... якщо у науці кримінального права наведене визначення способу (як порядку, методів, послідовності рухів та прийомів, що застосовуються особою, яка вчиняє злочин) може мати значення у зв'язку з вирішенням деяких питань кваліфікації злочинів, то відтворювати його у науці криміналістики нема жодних підстав» [69, с. 70-71].

Спосіб вчинення злочинів для криміналістики – це, насамперед, реальне явище дійсності, зміст якого підлягає виявленню. Не доцільно погоджуватися з тими науковцями, які, переносячи у криміналістику викладену вище позицію, характерну для науки кримінального права, посилюють хибну думку тим, що розглядають спосіб вчинення злочину не як комплекс цілеспрямованих дій і навіть не як сукупність вчинюваних у певному порядку рухів та прийомів, а як слово, жест чи вплив на людей та предмети зовнішнього світу

У кримінальному процесі використовують поняття «спосіб вчинення злочину» як один із елементів події кримінального правопорушення, що входить, у свою чергу, до предмета доказування (ст. 91 КПК України).

Установлення точного способу злочину для кримінального процесуального доказування має не менш суттєве значення, ніж для кваліфікації діяння.

Водночас, як зазначалося вище, кримінальний процесуальний закон використовує термін «спосіб вчинення кримінального правопорушення», не

зазначаючи прямо про необхідність доказувати готування та приховування злочину.

Як відомо, криміналістика, виходячи з предмета та методів науки, вивчає процеси вчинення будь-якого злочину, і, як наслідок, можливі методи його розслідування. «Для криміналістів у способі вчинення злочинів на перший план виступають ті його інформативні сторони (риси), які є результатом прояву закономірностей відображення основних властивостей обраного способу досягнення злочинної мети. У зв'язку з цим велику цінність являють собою сліди, які вказують на те, як злочинець здійснив наступне: потрапив на місце злочину та пішов з нього, подолав різні перешкоди, досяг визначеної злочинної мети, намагався (або не намагався) приховати сліди вчиненого діяння. Не менш суттєвими є сліди, що свідчать про вік, звички, професію, фізичні та інші властивості злочинця, а також вказують на певну типовість поведінки, характерну певним типам, категоріям злочинців» [240, с. 45]. На сьогодні криміналістика має такі наукові концепції способу вчинення злочину [42, с. 161-163].

Згідно з першою концепцією, потрібно розрізняти спосіб вчинення та приховування злочинів. При цьому до змісту першого повинно включатися: діяння, спрямоване на досягнення злочинного результату; матеріальні предмети (знаряддя, засоби), за допомогою яких вчинено злочин; обрані злочинцем місце та час вчинення злочину; застосовані ним хитрощі для проникнення на місце злочину. Спосіб приховування розглядається як дії злочинця, спрямовані на маскування факту злочину та ліквідацію слідів цього злочину [110, с. 188].

Представники другої наукової концепції вважають, що про спосіб вчинення злочину доцільно говорити у двох розуміннях (аспектах): широкому і вузькому. У вузькому значенні мається на увазі тільки безпосереднє вчинення злочину. В.Ф. Єрмолович вважає, що тут, як обмеження, може виступати момент закінчення злочину [59, с. 41]. Якщо розглядати спосіб вчинення злочину в широкому значенні, то у це поняття

потрібно включити також дії з приховування злочину на правах елементу трьохланкової системи – підготовки, вчинення і приховування.

Прихильниками розгляду способу вчинення злочину в широкому значенні виступали Р.С. Белкін, Л.Я. Драпкін, Г.Г. Зуйков, О.Н. Колесниченко, М.П. Яблоков; у вузькому – О.М. Васильєв, В.П. Колмаков.

Якщо приховування здійснено після вчинення злочину та не було необхідною умовою його вчинення, спосіб приховування є самостійним комплексом дій, що не входять до змісту поняття способу вчинення злочину [222, с. 56].

Третя наукова концепція констатує, що спосіб готування (деякі автори використовують термін «підготовка») та приховування злочину – частина (елемент) способу вчинення злочину. Так, Г.Г. Зуйков визначає: «... структуру способу вчинення злочину утворюють дії з підготовки, вчинення та приховування злочину, що являють собою взаємопов'язаний комплекс дій» [69, с. 74].

Крім того, Г.Г. Зуйков провів комплексне дослідження способу вчинення злочину, якого думка і дотепер вважається авторитетною серед криміналістів. У розумінні ученого «спосіб вчинення злочину – це система дій з підготовки, вчинення і приховування злочину, детермінована умовами зовнішнього середовища і психологічними якостями особи, пов'язаними з вибіркоvim використанням відповідних засобів та умов місця і його часу» [66, с. 205]. Аналогічної позиції щодо способу вчинення злочину дотримуються Р.С. Белкін, Ю.В. Гаврилін, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько та М.Г. Шурухнов. З урахуванням викладеного вважаємо доцільним розглядати спосіб вчинення злочину в широкому значенні.

Р.С. Белкін, називаючи концепцію Г.Г. Зуйкова цілком прийнятною, обґрунтовано рекомендував доповнити визначення способу вчинення злочину вказівкою на те, що названа ним система дій об'єднується єдиним злочинним задумом. Крім того, він погоджується з ученими, які допускають

за деяких обставин, зумовлених відсутністю єдиного злочинного задуму, що охоплює усі стадії злочинної діяльності, самостійне існування способу приховування злочину [20, с. 231–232]. Зазначені обставини певним чином пов'язані з тим, що злочинець унаслідок різних причин або не планує дії з приховування злочину, або заплановані дії через окремі фактори доводиться коригувати.

І.М. Лузгін, обґрунтовуючи свою думку, зауважив, що спосіб вчинення злочину, невід'ємною частиною якого є спосіб приховування, характерний лише умисним злочинам [133, с. 8]. Безумовно, дії з приховування вчиненого необережного злочину являють собою самостійний вольовий елемент у поведінці злочинця. Вважаємо, що готування до злочину також не може бути при вчиненні необережних злочинів, а також умисних злочинів, що мають ситуативний характер.

У подібних ситуаціях доцільно використовувати термін «спосіб злочину» для інтегрального позначення способів здійснення усіх етапів злочинної діяльності. Терміном «спосіб вчинення злочину» учений пропонує позначити дії з приготування та вчинення злочину (за необхідністю допускаючи застосування терміна «спосіб готування до злочину», якщо дії суб'єкта вичерпуються готуванням), а терміном «спосіб приховування злочину» – дії, не пов'язані єдиним злочинним задумом з першими двома етапами злочинної діяльності.

На думку В.П. Бахіна, на теперішній час у зв'язку з якісною зміною злочинності та умов, в яких здійснюється і розвивається злочинна діяльність, значення, місце і роль способу здійснення злочинів вимагають нового осмислення і подальшої розробки цієї криміналістичної категорії. Насамперед є потреба уточнити саме поняття та зміст способу вчинення злочинів. Одночасно з терміном «спосіб вчинення злочину» у криміналістиці вживають «спосіб вчинення і приховування злочину», «спосіб підготовки, підготовки і приховування злочину». На підставі цього способи здійснення злочинів поділяють на «повноструктурні» і «неповноструктурні». У

криміналістичному аспекті дії з підготовки вчинення злочину включаються в спосіб тоді, коли, по-перше, вони, природно, є в наявності, а, по-друге, залишають конкретні сліди, що характеризують характер дій злочинця і дозволяють розмежовувати різні способи. А дії з приховування злочину належать до способу вчинення злочину в тому випадку, якщо вони охоплюються наміром і планом дій злочинця на момент здійснення злочину [14, с. 198–199].

Доповнюючи думку В.П. Бахіна, Г.А.Матусовський способи вчинення злочину за їх структурою поділяє на три види:

- одноелементні – складаються із дій без підготовки та приховування злочину;
- складні (двохелементні), які, крім основного елемента, включають дії з підготовки або приховування злочину;
- повні (трьохелементні), які включають підготовку, безпосереднє вчинення та приховування злочину [140, с. 213].

Стосовно змістовної частини класифікації, сформульованої Г.А. Матусовським, у цілому, ми погоджуємося із запропонованою дефініцією та вважаємо доцільним у цьому аспекті дослідити способи підготовки, вчинення та приховування обраної категорії злочинів, тобто повну (трьохелементну) структуру способів вчинення вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим.

Стосовно вимагань, пов'язаних із застосуванням насильства над потерпілим, методично правильно буде розглядати спосіб вчинення злочину разом із наслідками, викликаними злочином, – змінами у матеріальній обстановці: характерні сліди, їх локалізація і взаємозв'язок. Саме такий підхід дозволить сформулювати чітке уявлення про причинно-наслідкові зв'язки між конкретними способами вчинення злочину та їх наслідками, оскільки для якісного розслідування слідчий повинен чітко уявляти весь механізм його вчинення.

На підготовчому етапі в цілому відбувається формування злочинного

здуму, підбір передбачуваної жертви і здійснюються всі основні і найбільш необхідні підготовчі заходи.

При скоєнні вимагання проводиться велика підготовча робота зі збору інформації та підбору потерпілого, яка ретельно перевіряється. Збирається інформація про фінансове становище жертви в цілому і про конкретну наявність вільних грошей, а також її звички, наявні гроші, здобуті неправомірним шляхом або її близькими, прихильності до близьких. Фіксується інформація про графік пересування та інші подробиці життя.

Так, відомості про фінансове становище можуть бути отримані через професійну економічну консультацію. Можливий варіант проведення аналізу товарообігу фірми (продає відео- і комп'ютерну техніку, виробляє алкогольні напої), шляхом «вербування» в дане підприємство своїх людей. Паралельно розвідка йде і в правоохоронних органах, за допомогою зондування знайомих працівників. Особливо, організовані злочинні групи використовують корумповані зв'язки і через передачу чиновниками конфіденційної інформації про діяльність малих підприємницьких структур, витік інформації з банків.

Уже на підготовчому (першому) етапі вчинення вимагання можна говорити певною мірою і про підготовку до приховування такого злочину, оскільки, вибираючи майбутню жертву, злочинці часто враховують кримінальне походження матеріальних благ особи і заздалегідь припускають його небажання звертатися в правоохоронні органи. О.Н. Колесніченко та В.Н. Савченко визначали тісний зв'язок дій, які передували злочину та наступних за ним, і те, що готування до злочину служить не тільки для досягнення злочинної мети, але й створює умови, що ускладнюють розкриття злочину [80, с. 217–220]. Тут чітко видно зв'язок між способом злочину, суб'єктом і об'єктом.

Після здійснення підготовчого (першого) етапу настає черга безпосереднього вчинення злочину (тобто другий етап). На цьому етапі більш докладно потрібно розглянути види погроз, які пред'являються

потерпілому, і те, як здійснюється сам процес передачі.

Типова ситуація при вимаганні полягає в тому, що спеціально вибраному потерпілому ставляться умови постійних виплат в обмін на захист від посягань інших злочинних груп або ж правоохоронних органів. У разі відмови висловлюються погрози вбивством, фізичною розправою, знищенням майна. Саме для цього способу вчинення вимагання характерна поява специфічних загроз щодо, наприклад, підприємців, і пов'язані вони, як уже зазначалося, з порушенням нормального режиму діяльності підприємств, фірм чи виробництв, що належать потерпілому або пов'язані зі сферою його інтересів.

Само це посягання пов'язане з передачею реальних загроз, які повинні спонукати потерпілого вчинити певні дії, що сприяють відчуженню її майна на користь вимагачів.

Відносно насильства потрібно зазначити, що воно є одним із базових під час вимагання.

При вчиненні вимагання саме прагнення придушити волю і впливати на психіку є головним, оскільки потрібно залякати потерпілого шляхом погроз або ж активних дій і так змусити його зробити необхідні дії.

Так, за даними Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю МВС України, у липні 2014 року на Дніпропетровщині було затримано групу «чорних колекторів», Зловмисники спеціалізувалися на насильницькому «вибиванні» боргів, беручи за свої «послуги» половину суми боргу. Для залякування співники підпалювали будинки, магазини та інше майно потерпілих. Жертвами ставали місцеві фермери, які мали грошові заборгованості. Злочинці, застосовуючи жорсткий психологічний тиск та погрожуючи зброєю, вимагали від потерпілих та членів їх сімей кошти та майно в рахунок погашення боргів. Для «прискорення» розрахунку вони спалювали майно потерпілих, після чого знову здійснювали психологічний тиск. Оперативниками УБОЗ було затримано трьох зловмисників у момент передачі частини грошей в сумі 1 тисячі доларів США від потерпілого У

результаті проведених обшуків вилучено пістолет травматичної дії, 2 боргові розписки від потерпілих та автомобіль, на якому особи скоювали злочини [159].

Деякі вчені пов'язують вимагання з протиправним примусом, інші – із спонуканням. Наприклад, В.П. Ємельянов, характеризуючи вимагання, писав: «... примус полягає у вимозі передати що-небудь чи відмовитися від чого-небудь під погрозою, що може виражатися у трьох формах: 1) погроза поширення про потерпілого чи його близьких ганебних відомостей; 2) погроза насильства над потерпілим чи близькими йому особами; 3) погроза знищення чи пошкодження майна потерпілого чи близьких йому осіб, а за певних обставин також майна, що знаходиться в їх віданні чи під охороною» [143, с. 98].

П.С. Матишевський зазначав, що «примус виражається у формі погрози (психічного насильства) застосувати насильство над особою потерпілого чи його близьких або поширити про них ганебні відомостей чи знищити їхнє майно у випадку, якщо не буде виконана вимога злочинця» [143, с. 111].

Під примусом у кримінальному праві потрібно розуміти протиправний вплив за допомогою зазначених у законі засобів на волю потерпілого з метою здійснення (нездійснення) ним будь-яких дій. Говорячи про те, що вимагання є протиправним примусом, необхідно мати на увазі два аспекти останнього поняття: для того, хто примушує (вимагателя), і для потерпілого. Стан примусу є результатом суспільно небезпечних навмисних дій вимагателя. Тобто, примус під час вимагання виступає в ролі способу придбання майна або майнових благ.

Цей вплив спрямований на здійснення потерпілим дій тільки у сфері благ майнового характеру. Сама дія чи бездіяльність, до здійснення якої примушують особу, може перебувати за межами кола кримінально-правової заборони. Кримінально-протиправним є сам процес впливу на потерпілого як спосіб досягнення мети. Цим засобом впливу виступає насильство як психічне, так і фізичне, над волею (самостійністю волевиявлення)

потерпілого. Воно спрямоване на волю потерпілого з метою її придушення та зобов'язання виконання ним певних значимих майнових дій. За такого стану потерпілий не може виражати свою волю, і його дії не повною мірою є її вільним вчинком. Тобто вони нав'язані йому зовнішнім примусом.

Винний сподівається, використовуючи зазначені в законі засоби, вплинути на волю особи і так примусити (схилити) її до здійснення бажаної для нього дії. Мета цього впливу вимагателя полягає в здійсненні потерпілим дій, на реалізацію яких сподівається винний.

Р.А. Левертова зазначала, що психічне насильство виражається в погрозах заподіяти фізичну, моральну, майнову шкоду, позбавити будь-яких благ, обмежити у волевиявленні. При цьому погроза називається єдиною формою вираження психічного насильства [121, с. 6].

По-іншому структура психічного насильства визначається в роботі М.І. Панова та В.П. Тихого. Тут виділяються погрози (психічне насильство у вузькому значенні) і психічні насильницькі дії, не пов'язані з погрозою [168, с. 26]. Існує й протилежна думка, що психічним насильством може вважатися не будь-яка погроза, а тільки погроза заподіяння фізичного насильства, а отже, тоді поняття «погроза» ширше за поняття «психічне насильство» [77, с. 22].

Однак склад злочину вимагання, описаний у ст. 189 діючого КК України, як обов'язкову його ознаку включає погрозу, що за своїм змістом може бути виражена в таких видах: а) погроза насильством над потерпілим; б) погроза насильством стосовно близьких родичів потерпілого; в) погроза обмеженням прав, свобод або законних інтересів цих осіб; г) погроза пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною; д) погроза розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

Розглянемо більш детально вказані обставини. Погроза насильством над потерпілим або його близькими родичами може виражатись у погрозі застосування будь-якого насильства: нанесення побоїв, мордування,

катування, заподіяння тілесних ушкоджень, зґвалтування тощо. Проте, коли вимагання пов'язане з погрозою позбавлення життя потерпілого чи його близьких родичів або спричиненням таким особам тяжкого тілесного пошкодження, то цю погрозу законодавець відніс до кваліфікованого складу злочину вимагання (ч. 2 ст. 189 КК України). На практиці бувають випадки, коли злочинець висловлює погрозу не досить конкретно. Для того щоб визначити характер такої погрози, потрібно враховувати в сукупності всі обставини, зокрема обставини, за яких була пред'явлена така вимога, як її сприйняв потерпілий, що мав на увазі злочинець, ступінь суспільної небезпеки винного, обізнаність потерпілого та інших громадян з попередньою поведінкою винного, що беззаперечно впливає на потерпілого, особливо у випадках, коли вимагатель має кримінальне минуле або пов'язаний зі злочинним угрупованням. Аналіз цих обставин дасть можливість правильно визначити характер таких погроз і, залежно від цього, правильно кваліфікувати дії винної особи.

Розглядаючи погрозу обмеженням прав, свобод або законних інтересів потерпілого чи його близьких родичів при вимаганні, потрібно враховувати, що під час таких погроз обмеження мають незаконний характер. Це може мати місце за відсутності законних підстав для застосування таких обмежень, або з порушенням порядку їх застосування. Стосовно змісту таких обмежень, то вони можуть порушувати будь-які конституційні права і свободи людини й громадянина. Це може бути, наприклад, погроза позбавити волі, звільнити з роботи, обмежити у праві на пересування, вільного вибору місця проживання, отримання освіти, спілкування з певними особами тощо. Про деякі з цих обмежень зазначено в коментарях до КК України [154, с. 436; 152, с. 572]. У тому випадку, коли винний здійснює таку погрозу і ці дії передбачені КК України, то має місце сукупність ч. 1 ст. 189 КК та відповідної статті КК, яка передбачає відповідальність за обмеження прав і свобод людини і громадянина.

Погроза знищення або пошкодження майна має місце, коли вона

стосується майна, що належить потерпілому або близьким його родичам, а також такого, що перебуває в їх віданні чи під охороною. Стосовно приватного майна, то коло потерпілих від цього злочину більш-менш визначено. Коли мова йде про вимагання державного або комунального майна, то тут можуть виникати певні труднощі, пов'язані з тим, що не кожний працівник підприємства чи установи наділений правом відання чи охорони майна. Отже, для кваліфікації дій винних осіб згідно зі ст. 189 КК України потрібно встановити право потерпілого стосовно до майна, яке вимагається. Такими потерпілими можуть бути особи, які на підставі службових обов'язків, договірних відносин або за спеціальним дорученням наділені правом розпоряджатися цим майном, управляти ним, перевозити його, зберігати, охороняти. Пред'явлена вимога до інших осіб (прибиральниць, друкарок тощо) передати державне чи колективне майно вимагателю не утворює складу злочину, передбаченого ст. 189 КК України.

Погроза розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, полягає в тому, що злочинець погрожує розголосити дійсні чи вигадані факти, розголошення яких небажано потерпілому чи його близьким родичам. Якщо ця погроза була виконана і ці дії містили склад іншого злочину то вони підлягають окремій кваліфікації.

В юридичній літературі порушувалося питання, що на практиці злочинці погрожують такими діями, які не охоплюються діючим законодавством [157, с. 120; 118, с. 111], зокрема хуліганські дії тощо. На підставі наведеного, потрібно погодитись із М.І. Мельником, який свого часу пропонував доповнити ч. 1 ст. 144 КК України 1960 року посиланням на те, що погроза стосовно потерпілого може бути і такою, якої побоюється потерпілий [147, с. 78]. Це слухна пропозиція, але її можна ще уточнити посиланням на те, що вона може здійснюватись і стосовно близьких осіб. Отже, можна запропонувати нову редакцію кінцівки ч. 1 ст. 189 Кримінального кодексу України: «...з погрозою... розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі особи бажають зберегти в таємниці або

вчинити дії, яких ці особи побоюються».

Вимагання, вчинене з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, полягає в тому, що винний, пред'являючи майнову вимогу, погрожує, що у випадку невиконання такої вимоги позбавить життя або завдасть тяжких тілесних ушкоджень потерпілому або його близьким родичам. Виділення такої погрози як кваліфікуючої ознаки пов'язане з тим, що такі види фізичного насильства є найбільш небезпечними для життя і здоров'я людини. Ця погроза може спричинити значну шкоду психічній недоторканості потерпілого. Вона може бути виражена усно, письмово, за допомогою жестів, різних предметів. Науковці додають до цього, що демонстрація зброї завжди повинна оцінюватись як погроза вбивства чи спричинення тяжких тілесних ушкоджень.

Необхідно наголосити, що перераховані в законі і розглянуті нами погрози дають підстави розглядати дії винної особи як вимагання лише за тих умов, коли вони здійснюються для одержання від потерпілого предмета вимагання. Якщо особа, яка погрожує, переслідує іншу мету, то може мати місце й інший склад злочину.

За відсутності примусу, при здійсненні вимог про передачу майнових благ чи прав на нього, навряд чи взагалі можна вести мову про вимагання в кримінально-правовому розумінні цього поняття.

Отже, вимагання – це насильницький вплив на власника чи господаря майна, власника майнових прав або особу, що виконує майнові дії, з метою примушування названих осіб до здійснення майнових дій на користь вимагателя чи інших зазначених ним осіб. А психічне насильство, як спосіб здійснення вимагання, являє собою суспільно небезпечний і протиправний вплив на людину з метою примусити її до визначеного поведіння у сфері майнових відносин.

Примус при вимаганні може мати різну інтенсивність свого впливу на самостійність волевиявлення потерпілого. Найбільшого вияву він досягає при фізичному насильстві. Так, насильство над потерпілим може досягти

такого ступеня, коли воно виступає як примусова «механічна зброя» [211, с. 135]. Тоді результатом є супутні вимагальної діяльності суспільно небезпечні наслідки цього насильства, у вигляді тілесних ушкоджень. Як кримінально-правова ознака, вони входять до структури кваліфікованого й особливо кваліфікованого складів вимагання.

Так, за даними Головного управління МВС у Львівській області, в січні 2014 року працівниками Управління по боротьбі з організованою злочинністю ГУМВС України у Львівській області були затримані учасники злочинного угруповання, які упродовж тривалого часу займалися на території регіону вимаганнями, застосовуючи насильство, – незаконним заволодінням автотранспорту, «вибиванням» боргів з підприємців та пересічних громадян. Зокрема, зловмисники викрали двох підприємців та насильно утримували їх у неволі. Погрожуючи, забрали у потерпілих коштовні автомобілі та значні суми грошових коштів в іноземній валюті. Також вони вимагали у підприємців передати їм частину бізнесу. Учасникам зазначеного злочинного угруповання було повідомлено про підозру у вчиненні ряду тяжких злочинів, у тому числі передбачених ч. 3 ст. 189 КК України («Вимагання») та обрано міру запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [159].

Фізичне насильство може виражатися у двох різних за характером видах: у впливі на тіло людини, у впливі на внутрішні органи людини без пошкодження зовнішньої тканини (обпоювання, отруєння). Крім того, вплив на внутрішні органи людини може здійснюватися за допомогою ін'єкції. У цьому випадку має місце точкове проникнення шкідливої речовини крізь зовнішні шкіряні покрови.

Так, М.І. Панов визначає, що при фізичному насильстві завжди має місце порушення тілесної недоторканості особистості, негативний, руйнуючий вплив на зовнішні тканини людини, що завдає їй фізичного болю. На думку вченого, під час введення в організм потерпілого одурманюючих, отруйних або інших сильнодіючих речовин шляхом обману

або зловживання його довірою винний не чинитиме фізичного впливу, тобто фізичного насильства над потерпілим [166, с. 13–15]. Так вважає і В.І. Сімонов [199, с. 19]. Але, на нашу думку, потрібно погодитись із В.С. Батиргарєєвою, яка зазначає, що при оцінці дій винного як насильницьких у всіх випадках впливу на внутрішні органи потерпілого необхідно виходити не з наявності факту «зіткнення» і «протистояння» волі злочинця і волі потерпілого та усвідомлення даного факту потерпілим, а з припущення того, як би потерпілий розцінював відносно себе дії винної особи, коли б він мав таку можливість [12, с. 13].

Правильність такої теоретичної позиції підкріплена і в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 року № 10. У вказаній постанові зазначено, що застосування до потерпілого без його згоди наркотичних засобів, психотропних, отруйних чи сильнодіючих речовин (газів) з метою заволодіння його майном потрібно розглядати як насильство і залежно від того, було воно небезпечним для життя або здоров'я чи не було, кваліфікувати такі дії за частиною другою статті 186 КК України або за відповідною частиною статті 187 КК України. Якщо застосування таких засобів було небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, але не призвело до заподіяння легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості чи тяжкого тілесного ушкодження, вчинене потрібно кваліфікувати як розбій лише за умови, що винна особа усвідомлювала можливість заподіяння будь-якого із цих наслідків.

Важливо, що в знаданій постанові ПВСУ міститься спеціальна вказівка на те, що викладені вище положення стосуються і випадків застосування таких речовин (газів) у процесі вимагання [181].

Наслідки застосування фізичного насильства, небезпечного для життя чи здоров'я при вимаганні, можуть бути такі: заподіяння потерпілому легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад

здоров'я або незначну втрату працездатності, заподіяння тілесних ушкоджень середньої тяжкості. Водночас зауважимо, що заподіяння тяжких тілесних ушкоджень також належить до насильства, небезпечного для життя чи здоров'я. Але оскільки ч. 4 ст. 189 передбачає спричинення тяжких тілесних ушкоджень як особливо кваліфікуючої ознаки вимагання, то до поняття насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, передбаченого ч. 3 ст. 189 КК України, ця ознака не входить.

Отже, ми маємо дещо звужену кваліфікуючу ознаку, передбачену ч. 3 ст. 189 КК України. Проте в судовій та слідчій практиці і теоретичних роботах обґрунтовується думка, що до насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, належать такі насильницькі дії, які не мали перерахованих вище наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я під час їх заподіяння потерпілому чи його близьким родичам. Наприклад, це такі насильницькі дії, які призвели до втрати свідомості, удушення шиї, скидання з висоти, застосування електроструму тощо. До кваліфікуючої ознаки, яка розглядається, можуть бути віднесені також позбавлення потерпілого волі, якщо воно було вчинено способом, небезпечним для життя або здоров'я: нанесення побоїв, що мало характер мордування тощо.

Такі тілесні ушкодження потрібно відмежовувати від тяжких тілесних ушкоджень, до яких закон відносить тілесні ушкодження, небезпечні для життя в момент заподіяння. Тут мова йде про такі тілесні ушкодження, які є небезпечними саме для життя людини в момент їх спричинення, а не для її здоров'я.

У разі спричинення тілесних ушкоджень під час вимагання, які становлять небезпеку для здоров'я людини, дії винних потрібно кваліфікувати згідно з ч. 3 ст. 189 КК України.

Вважаємо, що і катування також може бути віднесене до насильства, небезпечного для життя та здоров'я. У багатьох випадках саме воно таким і є. Оскільки перераховані нами насильницькі дії охоплюються ч. 3 ст. 189 КК України, то вони додаткової кваліфікації за іншими статтями не вимагають.

Також наслідком застосування фізичного насильства під час вимагання може бути заподіяння тяжкого тілесного ушкодження. Ця ознака передбачена як особливо кваліфікуюча в ч. 4 ст. 189 КК України. Визначення поняття тяжкого тілесного ушкодження надано в ст. 121 КК України. Із тексту цієї статті випливає, що умисне тяжке тілесне ушкодження – це умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органа або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя.

Характер цих ушкоджень та їх основні ознаки описано в Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року № 6 [178, с. 576–582]. На підставі ст. 101 КПК України для встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень обов'язково призначається судово-медична експертиза. В юридичній літературі проблеми, пов'язані зі спричиненням тяжких тілесних ушкоджень, також знайшли відображення.

Згідно із ст. 121 КК України, тяжкі тілесні ушкодження класифікуються на шість груп, зокрема: 1) тілесні ушкодження небезпечні для життя в момент заподіяння (до них належать такі, які в момент заподіяння чи в клінічному перебігу через різні проміжки часу спричиняють загрозові для життя явища і які без надання медичної допомоги, зі звичайним перебігом, закінчуються чи можуть закінчитися смертю); 2) до тяжких тілесних ушкоджень належать ушкодження, які призвели до втрати будь-якого органа чи його функцій (це може бути втрата зору, слуху, язика (мовлення), руки, ноги, здатності до статевих стосунків, запліднення, дітонародження тощо); 3) тяжкими тілесними ушкодженнями визнають і психічні хвороби, які є наслідком ушкодження, за винятком психозів і неврозів (для визнання психічної хвороби наслідком спричиненого

ушкодження призначається судово-психіатрична експертиза, а ступінь тяжкості такого тілесного ушкодження встановлюється судово-медичною експертизою); 4) з урахуванням висновку медико-соціальної експертизи інший розлад здоров'я, поєднаний із стійкою втратою працездатності не менше як на одну третину, також є різновидом тяжких тілесних ушкоджень (під стійкою втратою працездатності розуміють загальну працездатність, пов'язану з необоротною втратою функції, яка повністю не відновлюється); 5) під перериванням вагітності розуміють спричинення побоїв, поранень, які викликали переривання вагітності (у цьому випадку, як і в інших названих вище, важливо встановити причинний зв'язок між спричиненням ушкоджень і наслідком, у даному випадку – переривання вагітності; 6) тяжким тілесним ушкодженням вважається і не виправне знівечення обличчя (встановлення цього факту є компетенцією органів досудового розслідування і суду, а не судово-медичної експертизи, а не виправним знівечення обличчя вважається в тих випадках, коли обличчю внаслідок спричинених ушкоджень наданий неприємний, огидний вигляд, наприклад, відсутній ніс, або його частина, губи, вуха, не виправні глибокі шрами тощо.

Отже, розглянуті положення дозволяють зробити висновок про те, що визначення вимагання як протиправного примусу пов'язано з його поняттям як насильницького злочину.

На цьому етапі вчинення вимагання відбувається і отримання певного майна. Необхідність його виділити пов'язана з тим, що процес передачі майна або вчинення певних дій майнового характеру відділений у часі з моментом повідомлення погроз і висунення певних вимог. Дії вимагача проявляються у вигляді фізичного, психічного насильства. Вимагач, застосовуючи насильство, вимагає передачі майна, грошей не негайно, а в недалекому майбутньому. При вимаганні насильство лише підкріплює погрозу. Вимагач не прагне негайно заволодіти майном. Умисел вимагача спрямований на отримання майна з рук потерпілого. Цей момент відіграє важливу роль при проведенні кримінально-правової кваліфікації та

віднесення злочину до розряду вимагань.

Часто гроші передаються у вигляді заробітної плати, зарахованої на роботу підприємства злочинця, що забезпечує своєрідну законспірованість на випадок викриття.

Характерним для організованого вимагання є те, що дуже рідко відбувається передача безпосередньо матеріальних цінностей (найбільш поширений такий варіант у випадках, пов'язаних з отриманням боргу від імені інших осіб або ж при вимаганні житла). В інших випадках відбувається перерозподіл грошових коштів внаслідок зарахування до співвласників підприємницьких структур певних осіб, оформлення на їх ім'я певного числа акцій тощо. Але потрібно зазначити, що такі дії характерні організованому вимаганню найвищого рівня, що становить один із рівнів організованої злочинності. Відносно організованих форм вимагання, які допомагають розмежувати банду і високоорганізовану групу, потрібно визнати наявність усіх ознак, характерних для кваліфікованого вимагання.

Під час визначення елементів, що складають структуру способу вчинення злочину, нами був виділений заключний (третій) етап – приховування слідів злочину. С.М. Іванов, вказує на наявність аналогічного етапу у злочинній діяльності вимагачів, що носить назву «відтворення злочинної діяльності та забезпечення приховування слідів злочину». На його думку, на цьому етапі відбувається розподіл між членами групи здобутих цінностей; надання допомоги учасникам, які притягуються до кримінальної відповідальності або відбувають покарання у місцях позбавлення волі; аналіз допущених помилок; підбір нових кандидатів у члени групи; здійснення протидії розслідування тощо [70, с. 10–11].

На нашу думку, до приховування злочину належить тільки здійснення протидії розслідуванню. Решта стосуються загальної структури злочинної діяльності вимагачів і являють собою широкий спектр розгляду.

Серед класифікацій способів приховування злочину більшість авторів виділяє такі: а) знищення слідів; б) укриття предметно-речових доказів;

в) маскуванню джерел інформації. Відповідно до класифікації В.А. Овечкіна, всі вони складають одну групу і відносяться до категорії способів, які перешкоджають органам досудового розслідування отримати інформацію про злочин. До другої групи, відповідно до класифікації В.А.Овечкіна, належать: способи, які виступають у формі перешкоджання отримання органами досудового розслідування інформації про злочин і видачі замість неї неправдивої інформації. До них, на думку ученого, належать: а) імітація, б) фальсифікація, в) інсценізація та г) завідомо неправдиве повідомлення або показання з метою приховування злочину [160, с. 5].

На нашу думку, такий підхід до визначення місця цього елемента у способі злочину має право на існування, і погоджуємося з цим положенням. Оскільки приховування злочинів інколи починається вже на стадії формування злочинного наміру, коли передбачувана жертва вибирається з-поміж тих осіб, які мають кримінальне джерело доходів і свідомо не стануть звертатися в правоохоронні органи.

Потрібно додати, що обстановка злочину впливає на вибір способу злочину і при злочинах з необережності або з раптово викликаним наміром. Опинившись у незнайомій обстановці, при реалізації дій, які не були результатом реалізації заздалегідь продуманого плану, злочинець на інтуїтивному рівні буде вибирати знайомі йому моделі поведінки. Тобто здійснюючи контакт з навколишнім середовищем за допомогою наявних навичок та звичок, які були сформовані протягом значного періоду часу внаслідок багаторазового успішного застосування. І тільки ті навички і вміння, які самою особою визнаються найбільш дієвими, будуть застосовуватись нею несвідомо, на рівні умовних рефлексів, у критичній ситуації.

Водночас доцільно зауважити, що вплив обстановки злочину на спосіб злочину прослідковується і на стадії вчинення злочину, незалежно від наявності чи відсутності злочинного умислу. Якщо злочинець потрапляє в обстановку злочину, яка відрізняється від прогнозованої, залежно від реалій

дійсності, саме в момент реалізації злочинного задуму він може змінити спосіб злочину. За умови відсутності стадії приготування до злочину, вибір способу злочину значною мірою залежить від обстановки злочину, оскільки вона дає змогу зорієнтуватися у виборі потрібного методу та способу дій залежно від наявних у злочинця навичок та звичок.

Отже, обстановка злочину виступає детермінуючою ознакою способу злочину незалежно від наявності чи відсутності умислу в особі, яка здійснювала злочин.

Важливим також є той факт, що спосіб злочину теж впливає на обстановку злочину. Вплив способу злочину на обстановку злочину здійснюється на всіх її стадіях. Так, на стадії підготовки суб'єкт злочину прогнозує обстановку та за активної позиції змінює її складові. Такий само вплив на обстановку виявляється безпосередньо в момент вчинення злочину у випадку незбігу прогнозованої та фактичної обстановки. Для можливості реалізації злочинного задуму злочинець змінює обстановку злочину та створює такі умови, завдяки яким він буде спроможний вчинити дії для успішної реалізації задуму. За відсутності заздалегідь продуманого плану злочинець у момент вчинення злочину може вчиняти вплив на обстановку злочину з ціллю поліпшення зовнішніх умов для ефективного застосування імпульсивно обраних ним методів та способів вчинення злочину.

На підставі зазначеного вище можна стверджувати, що дослідження змін обстановки вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим після вчинення злочинного задуму дає змогу визначити спосіб злочину, який використовувався злочинцем. Однак додамо, що спосіб вчинення злочину може вказувати на обстановку злочину, в якій вчинялося діяння, а також проходив процес його приховування.

2.2 Слідова картина вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим

Основна інформація про подію вчинення вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, способи його вчинення лежить у сфері матеріально фіксованої інформації, що міститься у слідах злочину. Беззаперечним є той факт, що криміналістика, як прикладна наука, вивчає сліди в розрізі та контексті усіх їх проявів і покликана займатися виявленням та вивченням слідової картини вчинення злочину (злочинів).

Криміналістичне дослідження системи слідів на різних рівнях та різними засобами має особливо важливе значення для криміналістики: у криміналістичній техніці для вирішення класифікаційних, діагностичних та ідентифікаційних завдань; у криміналістичній тактиці при роботі з ідеальними слідами; у криміналістичній методиці для конструювання алгоритмів розслідування злочинів [10, с. 57].

М.В. Салтевський зазначає, що будь-який злочин являє собою взаємодію, що викликає утворення матеріальних та ідеальних відображень, які називаються слідами злочину. У криміналістиці сліди злочину розглядають у широкому і вузькому значеннях [188, с. 85].

Розділ науки, який вивчає сліди у їх вузькому розумінні, називається «трасологією», а у широкому – «слідознавством» [202].

У різний час розвитку криміналістичної науки до елементів криміналістичної характеристики злочинів таке явище (поняття) як сліди (слідова картина) відносили та відносять більшість вітчизняних та зарубіжних науковців: М.В. Салтевський, П.Д. Біленчук, А.В. Гриненко, Р.С. Белкін, Є.Р. Росинська, В.Я. Колдін, І.М. Якимов, С.М. Потапов, Б.І. Шевченко, Г.Л. Крилов, Л.Л. Каневський та інші.

Слово «слід» має чотири значення: відбиток, відтиск чого-небудь (ноги людини або тварини тощо) та інших її частин на землі або іншій поверхні; залишок або ознака чого-небудь (сліди віспи на обличчі, сліди бурі в лісі

тощо); наслідок чого-небудь («на мене года гнетущих впечатлений оставили неизгладимый след», – Некрасов); нижня частина ступні, підошви [163, с. 258].

Вивчення слідів охоплює групу основних проблем криміналістики: розробку наукових засобів і методів виявлення слідів, їхню фіксацію, збереження, дослідження, оперування ними, оцінку тощо. Правильне систематичне вирішення цих проблем припускає визначення сутності сліду як такого. Тому насамперед проаналізуємо поняття «слід», що послужило би вихідним пунктом для вирішення цих завдань.

Кожна дія злочину взаємопов'язана з діями осіб, які брали в ньому участь, з характером і властивостями речей, які служать предметами посягання, знаряддями злочину тощо.

У цьому взаємозв'язку перебувають і сліди, які залишаються на місці злочину. Криміналістикою доведено, що неможливо вчинити злочин, не залишивши при цьому тих чи інших слідів.

Виникнення слідів і їхнє розуміння має свої закономірності, пізнання яких забезпечує правильне розуміння поняття «слід» і в подальшому допомагає їхньому швидкому виявленню і правильному встановленню обставин, які мають значення для розслідування або розгляду судом.

У сучасний період у криміналістиці сліди злочину розглядають у широкому і вузькому розумінні. У широкому значенні сліди – це будь-які зміни у навколишньому середовищі, причинно пов'язані з подіями злочину. Такими слідами є: а) матеріальні предмети або їхні частини – труп, знаряддя злочину, пляма крові, порція зерна, рідини, частки якої-небудь речовини та ін. б) матеріальні – сліди пальця, взуття, сокири, ножа тощо. Сліди у вузькому значенні – це матеріальні утворення, що відображають зовнішню будову взаємодіючих об'єктів. За відображенням – об'ємні чи поверхневі.

У криміналістиці матеріальні сліди у вузькому значенні поділяють на: 1) сліди-відображення; 2) сліди-предмети; 3) сліди-речовини [100, с. 214]. Така класифікація, як правильно зазначає М.Г. Щербаковський, не є

досконалою, бо їй не вистачає логічної послідовності, поділ об'єктів зроблений за різними підставами, через що окремі елементи не виключають один одного [237, с. 322]. Трасологія (trace – слід, logos – вчення) вивчає механізм утворення слідів і особливості відображення взаємодіючих об'єктів з метою криміналістичної ідентифікації [189].

Водночас, слідами в широкому розумінні є й ідеальні відображення – сліди пам'яті (уявні образи). Останні в інформаційному аспекті більш об'ємні і відображають як весь об'єкт у цілому, так і його частку. Сліди пам'яті є джерелами вербальної інформації про форму і властивості об'єкта, але вони суб'єктивні і розглядаються у слідчій тактиці [189].

О.Я. Баєв справедливо зауважив, що в найзагальнішому і широкому значенні слово «слід» у криміналістиці – це будь-яка зміна, будь-яке віддзеркалення, будь-яка інформація, причинно обумовлені будь-якою стадією вчинення злочинів, які можна використовувати для їх процесуального дослідження [7, с. 55].

Кожна з раніше наведених дій втілює в собі незаконне (злочинне) вимагання і, як будь-який інший злочин, є взаємодією, що викликає утворення матеріальних та ідеальних відображень, які називаються слідами злочину. Сукупність таких слідів формує слідову картину злочину, що відображає його особливості, а також ознаки інших елементів структури злочинної діяльності.

Слідова картина злочину – важливий елемент механізму злочинної діяльності. Вона відображає особливості способу, а також ознаки інших елементів структури злочинної діяльності. Правильна криміналістична оцінка слідової картини дозволяє створити основу для найбільш швидкого розпізнавання у вихідних даних того чи іншого характерного способу вчинення розслідуваного злочину навіть за окремими ознаками. Виділення типових елементів слідової картини конкретних видів кримінальної діяльності має важливе методичне значення, тому що, з одного боку, надає слідчому й органу дізнання набір відправних точок для пошуку тих або

інших слідів, а з іншого – під час виявлення слідів певного виду забезпечує можливість висунути типової версії щодо розслідуваної події.

М.В. Салтевський наголошує на тому, що поняття «слідова картина» включає ідеальні відображення і матеріальні сліди як джерела видимих і невидимих, прогнозованих слідів, що утворилися у момент вчинення злочину. Крім того, усі джерела інформації про подію злочину, що утворюються у процесі його вчинення, він назвав «слідовою картиною» і визначив її як абстрактну модель слідів злочину, що відображаються в матеріальному середовищі внаслідок його вчинення [90, с. 150–151].

На думку А.П. Шеремета, слідова картина злочину у криміналістичній характеристиці охоплює: зміни в речовій обстановці місця події; сліди-відображення (сліди рук, ніг, інструментів тощо); предмети – речові докази, в тому числі документи, речі і мікрочастини; документи – письмові докази різного виду і призначення.; осіб, які можуть бути допитані як свідки [236, с. 344].

І.Ф. Пантелєєв вказує на те, що на місці злочину нерідко залишаються сліди, предмети – німі свідки того, що відбувалося під час підготовки та вчинення злочину [171, с. 66].

В.Ю. Шепітько наголошує на належності місця, де залишені сліди злочинного посягання, до обстановки вчинення злочину [233, с. 255–256].

Багатоелементна структура місця події означає, що воно не становить єдиного цілого, а включає щонайменше три ділянки, на яких здійснюється вимагання, а саме: 1) місце здійснення погрози; 2) місце сприйняття погрози; 3) місце заволодіння предметом вимагання. Для деяких способів вимагання ці елементи можуть об'єднуватися, однак для більшості вони територіально роз'єднані. Деякі способи вчинення вимагань, зокрема, погроза застосування насильства, відбуваються органолептичними засобами⁴, здебільшого словом (промовою). Такі звукові сліди присутні на місці події тільки в момент

⁴ За даними Вільної енциклопедії «Вікіпедія» «органолептичний метод – це метод визначення якості продукції безпосередньо за допомогою органів відчуттів людини: (зору, слуху, дотику, смаку, запаху)» [Інтернет ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Органолептичні_методи.

вчинення злочину, адже звуковий слід рухливий і затихає під час руху. Оскільки сліди вимагання існують на місці події, то фіксація їх об'єктивними засобами ускладнена тим, що вона пов'язана з установкою технічних засобів у місцях ймовірного вчинення вимагання. Нині дуже часто потерпілий за своєю ініціативою записує розмову вимагача, а потім матеріал звукозапису передає до правоохоронних органів. Разом з тим на місці вчинення вимагання залишаються і інші матеріальні сліди-відображення, наприклад, сліди ніг, рук, мікрочастинки; сліди-предмети: знаряддя реалізації фізичного насильства (електронагрівальні прилади, колючо-ріжучі знаряддя, знаряддя та пристрої тортур тощо). На місці заволодіння предметом вимагання залишаються сліди ніг, рук, мікрочастинки, запахові, а також звукові сліди. Тому огляд усіх елементів місця події: місця здійснення погрози, місця сприйняття погрози і місця заволодіння предметом вимагання має першорядне значення. Характер слідів, що залишаються під час вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим багато в чому залежить від способу вчинення, місця скоєння, об'єкта злочинного посягання, особи та інших обставин.

Разом з матеріальними відображеннями на місці події вимагання є велика кількість джерел (слідів) ідеальних відображень. Це «ідеальні сліди», що відобразили подію злочину в пам'яті потерпілих, свідків, підозрюваних, обвинувачених. У даний час вони переважають у системі доказування, а в окремих випадках є єдиними доказами. Кожне джерело містить різну кількість інформації, по-своєму інтерпретує її на допиті. Тому головним завданням слідчого є тактично грамотне і досить повне вилучення відображеної інформації про вимагання та процесуальне закріплення її на матеріальному носії. При цьому треба враховувати об'єктивні умови і повноту сприйняття джерела. Так, свідки-очевидці, як правило, не можуть спостерігати всю картину вимагання, найчастіше у своїх свідченнях вони повідомляють лише про окремі епізоди події, а у окремих кримінальних провадженнях по вимаганнях свідків-очевидців взагалі не буває.

Обережно потрібно використовувати свідчення потерпілих, деякі з

яких через нервові потрясіння сприймають картину події в спотвореному вигляді. Іноді їм здається, що злочинців було більше, ніж насправді або що це були люди «великого зросту» тощо». Тому отриману інформацію треба ретельно перевіряти ще раз, зіставляти з іншими доказами.

Дослідження наявної слідової картини злочину, як результату відображення минулого на момент огляду місця події, дає змогу слідчому встановити обстановку вчинення злочину, Як визначив М.П. Яблоков, обстановка вчинення злочину – це система «різного роду взаємодіючих між собою до та у момент злочину об'єктів, явищ і процесів, що характеризують місце, час, матеріальні, природно-кліматичні, виробничі, побутові й інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників протиправної дії, психологічні зв'язки між ними й інші фактори об'єктивної реальності, що визначають можливість, умови й інші обставини вчинення злочину» [96, с. 42].

На думку Л.В. Дергача, найбільш характерними слідами при вчиненні вимагання є: сліди пальців рук на різних предметах, залишені злочинцями при контакті з цими предметами; сліди ніг; знаряддя та засоби злочину, що використовувалися при вимаганні й залишені злочинцями на місці злочину і, відповідно, сліди, що утворилися в обстановці внаслідок дії цих предметів (вогнепальна зброя, боєприпаси, сліди пострілу; холодна зброя і спеціальні засоби; вибухові пристрої і речовини, сліди вибуху; знаряддя катувань тощо); сліди, що утворилися внаслідок пошкодження, знищення майна потерпілого або інших осіб; сліди, що утворилися при застосуванні насильства відносно потерпілого або його близьких родичів (кров, обривки одягу тощо); сліди, що утворилися від опору, наданого потерпілим або іншими особами злочинцям (кров, покинуті предмети тощо); мікрооб'єкти, що свідчать про причетність до скоєння злочину конкретних осіб; інші предмети – речові докази (предмет вимагання, аудіо,- відеозапис передачі майна вимагачам тощо) [48, с. 104].

Сліди у досліджуваній категорії справ можуть розміщуватися на: предметі вимагання (у тому числі гроші, помічені спеціальними хімічними

речовинами); знарядді злочину (вогнепальна, холодна і газова зброя, бити, паяльники, електропраски, інші електропобутові прилади); предметах, що використовуються вимагачами для забезпечення зв'язку в процесі здійснення злочину (радіостанції, радіотелефони, факси тощо); предметах, призначених для спостереження за потерпілим і ведення контрспостереження (відеоапаратура, прилади нічного бачення, оптичні прилади, радіомікрофони, диктофони тощо); предметах, які використовувалися для утримання або обмеження свободи потерпілого (кайданки, мотузки, поліетиленові пакети, в'язані шапочки тощо); предметах, що полегшують здійснення злочину (форма працівників міліції, посвідчення особи співробітників правоохоронних органів); предметах, за допомогою яких органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зафіксовані злочинні дії групи (аудіокасети із записом розмов потерпілого з вимагачами; відеокасети із записом зустрічі потерпілого і вимагачів; аудіокасети із записом телефонних розмов потерпілого з вимагачами); гроші і цінності, нажиті злочинним шляхом.

Залежно від обстановки скоєння злочину і інших обставин слідчий повинний встановлювати інші сліди вимагання. Інформація про сліди може міститися в речових доказах, різних документах (перереєстрація автомобіля, будинку, квартири, дачі, перерахування грошових коштів, поштовий переказ, договір надання матеріальної допомоги тощо).

Отже, вчинення вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, призводить до виникнення різноманітних слідів, які разом з іншими джерелами інформації дозволяють не тільки правильно кваліфікувати скоєне, а й вибирати засоби і методи для розслідування таких злочинів. Типовими об'єктами – носіями інформації у справах про вимагання, є: предмет вимагання (гроші, цінності, майно тощо); пакувальні матеріали, в яких знаходився предмет вимагання; документи (боргові розписки, договори та інші письмові зобов'язання; квитанції грошових переказів, установчі документи підприємства, списки акціонерів, протоколи їх засідань тощо); фонограми та відеозаписи; знаряддя і засоби злочину. У

зв'язку з цим пропонуємо класифікувати сліди вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим залежно від етапу злочину на сліди, характерні приготуванню до вимагання, сліди безпосереднього вимагання, що включають сліди погроз та процесу отримання майна – предмета вимагання, сліди приховування злочину.

Характер слідів, що залишаються під час вимагання багато в чому залежить від способу злочину, місця його вчинення, об'єкта злочинного посягання, особи злочинця та інших обставин. В деяких випадках ідеальні сліди переважають у системі доказування у провадженнях про вимагання, а в окремих випадках є єдиними доказами.

На підставі викладеного можна виокремити такі види слідової картини вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, зумовлені ситуацією злочинної події, залежно від: 1) обставин учинення злочину (слідова картина вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, вчинених в умовах очевидності або неочевидності); 2) способів учинення злочину (із застосуванням холодної зброї; з використанням вогнепальної зброї; із застосуванням вибухових речовин тощо); 3) підготовленості вимагача до вчинення злочину (спосіб приховування не передбачався у плані вимагання; спосіб приховування передбачався тощо); 4) кількості виконавців вимагання (злочин вчинено одноособово; злочин вчинено декількома виконавцями); 5) інформативності (доказового потенціалу) слідової картини: (малоінформативна; інформативна) тощо.

2.3 Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим

Важливим елементом криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, є особа злочинця (вимагача). При цьому, як правильно зазначають деякі учені, «характеризуючі злочинця особисті параметри в структурі криміналістичної

характеристики вимагання становлять інтерес, насамперед стосовно тих специфічних ознак і властивостей, які корелюють з іншими (способом, предметом вимагання, слідовою картиною злочину тощо)» [23, с. 289].

Продовжити цю думку можна висловлюванням В.К. Гавло: «Криміналістику і її методику в першу чергу цікавлять такі дані про особу суб'єкта злочину, які вказують на закономірні зв'язки між нею і вчиненим злочином, які проявляються зовні у різних слідах-наслідках вчиненого. У цьому плані особу треба вивчати як слідоутворюючий об'єкт, джерело інформації про вчинений злочин і як засіб його розкриття» [34, с. 197].

Проблемі вивчення особи злочинця вчені-криміналісти завжди приділяли особливу увагу. Так, говорячи про значення відомостей про особу, яка вчинила злочин, М.Т. Ведерников пише: «Власне вирішенням такого питання: хто вчинив злочин і чи не зробив його саме даний суб'єкт, криміналістика зобов'язана своїм народженням як наука» [26, с. 75].

«Комплекс ознак, що характеризують особу злочинця, може бути різним залежно від його цільового призначення і відповідно включати ознаки різної природи ...» – правильно визначає О.Н. Колесніченко. «Конкретний зміст даного елемента криміналістичної характеристики визначається тим набором ознак особи, які специфічні для злочинців, які вчиняють злочини даного виду, для успішного розслідування» [99, с. 46].

Криміналістична категорія «особа злочинця» формується насамперед відповідно до ознак «суб'єкта злочину», який використовують для визначення підстав кримінальної відповідальності. Вважається, що суб'єкт злочину – це поняття, що стосується переважно сфери кримінально-правових відносин, а особа злочинця – кримінологічне поняття, що використовують для вивчення причин злочинності [94, с. 322]. У науці кримінального процесу дані про особу вивчають як складову предмета доказування, а також для встановлення інших обставин, що мають кримінальне процесуальне значення [109, с. 48]. Аналіз особи злочинця у кримінології полягає у врахуванні сукупності соціальних і психологічних ознак і властивостей індивіда, який має антисоціальну

спрямованість, що виявляється у формі злочинної поведінки [64].

Водночас поза рамками кримінологічної характеристики залишаються так звані «професійні» навички злочинців, що виявляються у відповідних способах вчинення злочинів, визначають індивідуальний «почерк» злочинця, тактику його поведінки та відповідні характеристики слідів й ознак злочину, тобто криміналістично значима інформація про особу [27, с. 75–76].

Встановлення зв'язків між даними про особу злочинця, спосіб, обстановку та слідову картину вчинення злочину дає змогу обирати оптимальніші програми розслідування [137]. Дані про те, хто найчастіше вчиняє злочини певного виду, активно застосовують у слідчій практиці.

Вивчення особи у криміналістиці відбувається за трьома основними напрямками [134]. Першим напрямом є дослідження особи злочинця з огляду на потреби методики розслідування злочинів – по-перше, це інформація про особу невідомого злочинця як за залишеними слідами в матеріальній обстановці й пам'яті свідків, так і за іншими джерелами; по-друге, інформація, отримана за допомогою вивчення особи затриманого підозрюваного [225]. Другим напрямом дослідження особи в криміналістиці є потреба застосовувати тактичні прийоми. Намагання злочинців якомога надійніше ухилитися від відповідальності, перешкодити встановленню істини зумовило певну тактику злочинної поведінки, яка, з одного боку, складається з досвіду вчинення злочинів, а з іншого – включає в себе набір пасивних й активних методів, прийомів і засобів протидії розслідуванню. Значною мірою у відповідь на цю «тактику» виникла й дістала розвитку криміналістична тактика [13, с. 6–7]. Третім напрямом дослідження особи у криміналістиці є вивчення особи з метою реалізації профілактичної функції слідчого.

Криміналістичне вивчення особи вимагача дає важливі дані, які становлять зміст одного з основних елементів криміналістичної характеристики злочинів.

Злочини відбуваються конкретними особами, що володіють певною сукупністю ознак, які характеризують їх в особистому аспекті і є основою

для визначення особи як суб'єкта злочину.

Водночас доцільно зазначити, що поняття суб'єкта злочину розкриває лише кримінально-правову характеристику, свідчить про можливість притягнення особи до відповідальності за вчинене протиправне діяння.

Поняття особи злочинця більш широке за своїм змістом і включає його індивідуальність, соціальну сутність, його життєві цінності та моральні основи [165, с. 156]. Тому, на нашу думку, необхідно зосередити увагу на особливостях особи злочинця, який здійснює вимагання.

Вивчення особи злочинця включає в себе дослідження психологічних механізмів протиправної поведінки, мотивацій різних видів злочинів, ролі і співвідношення індивідуально-психологічних та соціально-культурних особливостей її формування [182, с. 194].

Дані, отримані нами при вивченні осіб-вимагачів, дозволяють виділити два основних типи осіб: асоціальний і кримінальний.

Асоціальний тип характеризується відсутністю чітких моральних установок, у зв'язку з чим особа цього типу втягується у злочинну діяльність. До цього типу належать як пересічні громадяни, так і особи, що займають певні посади, можливості яких вони можуть використовувати під час вчинення злочину.

До кримінального типу відносяться особи, які регулярно здійснюють вимагання. Це можуть бути члени злочинних груп різного рівня, які в окремих випадках самостійно здійснюють злочинну діяльність.

Як правильно зазначив В.Ф. Глазиріним, криміналістичне вивчення особи злочинця проводиться для отримання необхідних даних задля успішного розкриття злочину, вибору та застосування найбільш ефективних тактичних прийомів, вчинення на злочинця потрібного виховного впливу [41, с. 73]. Крім того, без врахування особи не можна обрати правильну тактику проведення окремих слідчих дій. Вказівки на особу ймовірного злочинця – це дані, які криміналістика черпає з кримінологічної характеристики злочину [2, с. 689]. Встановлення особи – постійне і найбільш важке криміналістичне

завдання, що виникає в процесі розкриття і розслідування злочинів. Це складна діяльність, під час якої з використанням криміналістичних методів і засобів відбувається виявлення, фіксація і дослідження інформативних властивостей і ознак людини, важливих для розкриття та розслідування злочину. Ця діяльність передбачає, на основі зібраної та дослідженої інформації, побудову моделі розшукуваної людини і організацію оперативних заходів, слідчих дій, проведення судових експертиз щодо встановлення особи [65, с. 29].

На підставі розглянутого вище, можемо визначити, що особа злочинця – це найбільш широке і об'ємне поняття, що виражає соціальну сутність особи, складний комплекс, що характеризує його ознаки, властивості, зв'язки, відносини, його моральний і духовний світ, взяті в розвитку, у взаємодії з соціальним та індивідуальними життєвими умовами, що тією чи іншою мірою визначили вчинення злочину [108, с. 21].

Вивчення особи злочинця в криміналістичній науці має давні традиції. Ще засновник криміналістики, австрійський вчений Ганс Гросс наприкінці XIX ст. говорив, що в розслідуванні злочинів «найбільше зусилля слід докладати саме до з'ясування власне особи обвинуваченого» [5, с. 4–5].

Стверджуючи, що необхідною умовою «точної діяльності судового слідчого є ґрунтовне знання людини, як головного матеріалу попереднього слідства» [45, с. 42–43], засновник криміналістичної науки Ганс Гросс ще в XIX ст. виклав своє розуміння криміналістично значущої складової особи злочинця, покладене в основу методики розслідування злочинів, що робить акцент на взаємозв'язку «сліди злочину – особа злочинця».

Головна ідея в його розумінні методики розслідування злочинів полягає в тому, що, спираючись на історичні, культурні, соціальні і меншою мірою інші аспекти життєдіяльності окремої групи осіб (злочинців-циган), Г. Гросс моделював їх психологічний профіль. Тут циганам постулював набір специфічних психологічних властивостей, таких як: високий рівень колективізму, гіпертрофована обережність, невдячність, мстивість,

жорстокість, лінь [5, с. 111].

Істинність оцінки висновків Г. Гросса щодо психології злочинців-циган і вивчення прийомів і способів, які він застосовував під час аналізу їх життєдіяльності, лежить за межами цієї роботи. Нами використовується сама ідея підходу без будь-якої прив'язки її до тієї чи іншої національної приналежності злочинця, хоча національна приналежність злочинця при розкритті конкретних злочинів, як це має місце в даний час, не може бути відкинута зовсім.

Через певні соціально-політичні обставини актуальність досліджень особи злочинця у вітчизняній криміналістиці початку ХХ ст. піддавалася сумніву. Однак об'єктивна необхідність змусила криміналістичну науку, починаючи з 60-х років минулого століття, серйозно зайнятися дослідженням особи злочинця.

У даний час, як і раніше, існує об'єктивна потреба в розробці системи рекомендацій для розслідування вимагань, пов'язаних із застосуванням насильства над потерпілим, які характеризуються яскраво вираженими особистісними властивостями. Названі рекомендації покликані гармонійно доповнювати існуючі сьогодні алгоритми розслідування окремих видів злочинів, підвищуючи в цілому їх ефективність.

Особа вимагача становить винятковий інтерес у зв'язку з особливостями сутності та механізму скоєння такого виду злочину. У ньому воєдино переплелися, з одного боку, корислива мотивація намірів злочинця, з іншого – його рішучість використовувати насильство для досягнення своїх злочинних цілей.

У криміналістиці традиційно виділяють два напрями вивчення особи злочинця. Перший передбачає отримання даних про особу злочинця по залишених на місці слідах, як матеріальних так і ідеальних. Виявлені сліди дозволяють швидко знайти і затримати злочинця, а потім провести його ідентифікацію. Другий напрям передбачає вивчення особи підозрюваного (обвинувачуваного) в процесі досудового розслідування з метою

встановлення вичерпної криміналістичної характеристики особистості суб'єкта [183, с. 8].

Виходячи з викладених вище положень, стає зрозуміло, що у першому випадку потрібно розглядати не невідомого злочинця за матеріальними та ідеальними слідами, а особу, яка ймовірно вчинила злочин. У другому, проводячи аналіз за аналогією, вивчати особу підозрюваного (обвинуваченого), припускаючи, що злочин вчинено саме цією особою.

Традиційні підходи до вивчення особи злочинця не дозволяють достовірно побудувати таку модель. У першому підході через те, що при всьому різноманітті матеріальних та ідеальних слідів, які відобразилися можна зробити лише приблизні висновки про деякі ознаки, властивості особи, що потенційно вчинила злочин. Недолік другого підходу зумовлений лише приблизним, неточним висновком про тотожність підозрюваного (обвинуваченого) та особи, яка вчинила злочин, і знову-таки не дозволяє віднести інформацію про властивості особи, яка вчинила злочин, з реальними характеристиками даної особи, одержуваних під час його безпосереднього вивчення.

Н.І. Малихіна, вважаючи традиційні підходи до вивчення особи злочинця такими, що не дозволяють достовірно побудувати модель злочинця, виділяє третій напрям у криміналістичному вивченні особи злочинця. На її думку, вивченню підлягають засуджені за вироком суду, що набрав законної сили, а також підозрювані (обвинувачені), щодо яких було припинено кримінальну справу і (або) кримінальне переслідування за нереабілітуючими підставами [138, с. 27–29].

Такий підхід має вигляд ретроспективного аналізу (спрямований у минуле), тобто вивчення вже скоєних злочинів та осіб, які їх вчинили. В його основі лежать статистичний, системний методи, метод узагальнення характеристик тощо.

Значення цього напрямку полягає насамперед у розробленні теоретичних основ загальної типової моделі та структури особи злочинця, а

на її основі – типової моделі особи злочинця з окремих видів злочинів. Саме третій підхід до вивчення особи злочинця, на нашу думку, дозволить з більш високим ступенем достовірності вирішити зазначену проблему.

З метою встановлення особи злочинця широко використовуються виявлені на місці злочину сліди пальців рук, кров, слина, сперма та інші виділення організму людини, а також риси його зовнішності, різні фізичні дані, професійні навички та інші ознаки, що відбилися на об'єктах матеріальної обстановки. Зазначення місць можливого виявлення цих слідів, їх фіксація та напрями використання повинні знайти своє відображення в криміналістичній характеристиці окремих видів злочинів.

Але набагато більшого значення для криміналістичної характеристики злочинів набувають соціальні, соціально-демографічні та соціально-психологічні властивості особи злочинця, які й вказують на особистість, індивідуалізуючи її, й одночасно характеризуючи. До них потрібно віднести відомості біографічного характеру, анкетні дані (ПІБ, стать, вік, національність, освіта, сімейний стан, рід занять тощо); відомості, що характеризують прояви особистості в основних сферах діяльності суспільства, способу життя (участь у трудовій та громадській діяльності, поведінку в побуті та у вільний час); соціально-психологічні властивості особистості (темперамент, воля, емоції), які накладають відбиток і в певній мірі регулюють усі прояви особистості.

Важливою рисою особи злочинця, що має особливе значення для визначення криміналістичної характеристики злочину, є встановлення відношення цього суб'єкта до закону, його правова поведінка в нормі і патології, тобто встановлення наявності чи відсутності фактів антигромадської та протиправної поведінки обвинуваченого у минулому (адміністративні правопорушення, затримання й приводи, колишні судимості, припинені справи за nereабілітуючих підстав тощо).

На нашу думку, із сукупності ознак особи-вимагача найбільший інтерес становлять: стать, вік, рід занять, освіта, дані про судимість, дані про

співвідношення місця проживання злочинця і потерпілого тощо.

Як свідчать результати дослідження, у більшості випадків вимагання, пов'язані із застосуванням насильства над потерпілим здійснюють чоловіки (74,5 %). Жінки беруть участь у таких злочинах, як правило, тільки в складі організованих груп (Додаток Б).

Вік вимагачів характеризується такими даними:

- неповнолітніми від 14 до 18 років вчинено 12,3 % усіх вимагань, при цьому значно більша частина злочинів припадає на осіб, старших 17-ти років;
- особи віком від 18 до 24 років вчинено 25,6 % усіх злочинів;
- від 25 до 34 років – 35,5 %;
- від 35 до 49 років – 22,7 %;
- особами у віці 50 років і старше вчинено всього 3,9 % вимагань (Додаток Б).

«Важливою характеристикою особи злочинця, що має особливе значення для визначення криміналістичної характеристики злочину, є встановлення відносин даного суб'єкта до закону, її правову поведінку в нормі та патології, тобто встановлення наявності чи відсутності фактів минулої антигромадської і протиправної поведінки», – правильно зазначає Н.Т. Ведерников [26, с. 77].

Результати дослідження свідчать, що особами, які мали в минулому судимості, скоєно всього 35,7 % усіх вимагань. Серед них 70 % були засуджені за майнові злочини (здебільшого – за крадіжки та грабежі чужого майна). Судимі два і більше рази були 5,2 % вимагачів. Серед притягнутих до кримінальної відповідальності більшість засуджували до різних термінів позбавлення волі. Як показало дослідження, значна частина вимагань, пов'язаних із застосуванням насильства над потерпілими, використанням зброї та інших знарядь злочину, відбувається особами, раніше судимими за різні злочини (Додаток Б).

29 % усіх вимагачів ніде не працювали і не вчилися. Фізичною працею, що вимагає певної кваліфікації (шофер, токарь, слюсар тощо) було зайнято

14,4 % злочинців. Учні (здебільшого ПТУ) та студенти становили 2%. Є випадки вчинення вимагання підприємцями, представниками малого та середнього бізнесу (4,6 %) і особами, які працюють у підприємницьких структурах, але без оформлення трудового договору (7,2 %). Іншою діяльністю (малокваліфікована праця, сезонні роботи тощо) займалися 23,5 % злочинців. Тобто, серед осіб, які вчиняють вимагання, значну частину становлять безробітні (Додаток А).

Певна частина вимагань здійснюється колишніми спортсменами. Що правда, в матеріалах кримінальних проваджень такі відомості нам зустрічалися рідко (у 9 % випадків), але це, на нашу думку, пояснюється тим, що під час розслідування подібні питання не з'ясовувалися.

Значна частина вимагачів (42,9 %) мала сім'ю, у більшості з них (71,4 %) були на утриманні діти. Отже, наявність сім'ї, дітей навряд чи можна визнати серйозним стримуючим фактором при вчиненні цих злочинів. Більше того, злочинці в окремих випадках головною метою вчинення вимагань називали поліпшення матеріального становища своєї сім'ї.

Більшість вимагачів (83,9 %) мали постійне місце проживання в тому населеному пункті, де було вчинено злочин. Певна частина злочинців взагалі не мала постійного місця проживання (3,6 %), інші (7,1 %) перебували в місті (іншому населеному пункті) проїздом. Особи цієї категорії, гастролюючи по країні, поряд з вимаганням здійснюють і інші злочини. Отже, більшість злочинців (83,9 %) були місцевими жителями, що, на нашу думку, зумовлено характером самого вимагання (Додаток А).

Щодо співвідношення місця проживання злочинця і потерпілого, то ці дані такі: 28,9 % вимагачів проживало неподалік від жертви; в різних районах (нерідко сусідніх) одного міста злочинець і жертва проживали в 60,7 % усіх випадків; 10,7 % вимагачів проживало в інших місцевостях (сюди ж увійшли особи без певного місця проживання).

Особа вимагача часто характеризується такими якостями, як

жадібність, егоїзм, жорстокість, побутова розбещеність, цинізм тощо. Певній частині вимагачів характерні також сила волі, наполегливість у досягненні мети; інші відрізняються психічною неврівноваженістю, схильністю до зловживання спиртними напоями і наркотиками. Як свідчать результати дослідження, 40,5 % злочинців були схильні до пияцтва, 5,9 % – вживали наркотики (Додаток А).

Досить характерні випадки вимагання, вчиненого групами, які організовуються спеціально для вчинення таких злочинів. Для подібних груп характерний розподіл ролей, наявність вогнепальної зброї, автотранспорту, застосування витончених методів насильства над жертвами. Як показало наше дослідження, в 41,9 % випадків вимагання відбувалося організованими групами (17,3 %) або за попередньою змовою (24,6 %). Однак до цих даних треба ставитися критично, тому в окремих випадках вимагачі, затримані на місці злочину, не видавали своїх співучасників (особливо – організаторів злочинів), хоча за обставинами провадження і за оперативними відомостями можна припустити, що вони діяли не поодиноці (Додаток Б).

Отже, у процесі дослідженні криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, було встановлено деякі імовірнісні кореляційні залежності між окремими її елементами. Зокрема, на те, що вимагання вчинено організованою групою, можуть вказувати такі ознаки: вимога про передачу великої суми грошей (видача якої може заподіяти значної матеріальної шкоди потерпілому); вчинення злочину за місцем проживання жертви (при цьому часто потерпілий і учасник вимагання знайомі безпосередньо або через третіх осіб і проживають в одному районі); застосування злочинцем насильства, тортур щодо жертви (часто при цьому поведінка вимагача свідчить про його впевненість у власній безкарності); вибір злочинцем місця передачі предмета вимагання багатолюдну площу, жваву вулицю тощо. Названі положення слідчому потрібно враховувати під час організації роботи у

провадженні, особливо в тих випадках, коли повідомлення про вчинене вимагання не містить вказівки на можливих співучасників злочинця.

Висновки до другого розділу

Вивчення способу має важливе значення для з'ясування підстав кримінальної відповідальності, правильної кваліфікації злочинів, розмежування суміжних злочинів, відмежування злочинних діянь від незлочинних, криміналізації (декриміналізації) суспільно небезпечних діянь, удосконалення законодавчої техніки, встановлення стадій вчинення злочину і співучасті в ньому, індивідуалізації покарання. Примус при вимаганні може мати різну інтенсивність свого впливу на самостійність волевиявлення потерпілого. Найбільшого вияву він досягає при фізичному насильстві.

Знання слідової картини як елемента криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, саме по собі має істотне значення для слідчого, оскільки дозволяє заповнювати пробіли малоінформативної слідової картини на початковому етапі розслідування аналізованої злочинної діяльності. Роль і значення слідової картини значно зростає, коли між нею і іншими елементами криміналістичної характеристики виявляються кореляційні зв'язки, які дозволяють прогнозувати наявність невідомих елементів за наявності ряду відомих.

Вивчення особи-вимагача надає можливість виявити деякі закономірності у поведінці обвинувачених під час досудового розслідування та в суді, що може бути використано слідчим при виборі тактики процесуальних і слідчих (розшукових) дій, а також для напряму розслідування у конкретному кримінальному провадженні. З урахуванням наведених вище властивостей, характеристик, проявів особи-вимагача можна стверджувати, що цей об'єкт дослідження у криміналістиці є елементом криміналістичної характеристики злочинів, який являє собою типову модель

особистості людини, яка вчинила злочин, з ними характерними їй біологічними, психологічними і соціальними властивостями, ознаками, що беруть участь у процесі детермінації механізму злочину, зумовлюють особливості його можливостей та процесу слідоутворення і разом з тим відчують на собі й відображають вплив інших осіб, предметів і процесів, що взаємодіють з ними.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ВИМАГАННЯ, ПОВ'ЯЗАНОГО ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ НАСИЛЬСТВА НАД ПОТЕРПІЛИМ

3.1 Характеристика типових слідчих ситуацій при розслідуванні вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим

Про значення слідчої ситуації в розслідуванні злочинів і необхідності її врахування для ефективного використання криміналістичних рекомендацій неодноразово згадували у своїх працях провідні вчені-криміналісти. Так, О.Н. Колесніченко зазначає, що принцип індивідуальності розслідування полягає у виокремленні таких елементів: аналіз та оцінка слідчої ситуації; вибір найбільш ефективної системи прийомів розслідування [82, с. 16].

В етимологічному значенні слово «ситуація» означає сукупність умов та обставин, що створюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей, положення, стан («ситуаційний» – такий, що стосується певної ситуації) [29, с. 1125]. Розуміння слідчих ситуацій у криміналістиці тісно пов'язане з понятійним апаратом точних і суспільних наук, зокрема кібернетики, теорії ігор, семіотики, психології та ін. [28, с. 110].

Одне з перших визначень слідчої ситуації належить О.Н. Колесніченку, який визначав цю категорію як певний стан у розслідуванні злочинів, що характеризується наявністю доказів, інформаційного матеріалу та пов'язаними з ним конкретними завданнями щодо його збирання й перевірки [82, с. 11]. Про можливість використання слідчих ситуацій для вирішення завдань розкриття та розслідування йдеться у працях В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, Л.Я. Драпкіна, О.Н. Колесніченка, І.М. Лузгіна, Н.О. Селіванова, М.П. Яблокова та інших учених-криміналістів.

Учені по різному розкрили зміст (складові) слідчої ситуації. Так, перша група вчених переконана, що слідча ситуація – це сукупність зовнішніх умов (об'єктивних чинників), що не залежать від учасників розслідування

(Н.О. Селіванов, Р.С. Белкін, О.Я. Баєв); другі вважають, що ситуація – це уявна модель, акцентуючи увагу на суб'єктивному сприйнятті й оцінці наявних відомостей про сутність події (О.М. Васильєв, Є.М. Корноухов); треті обмежуються вказівкою на сукупність даних, якими володіє слідчий про обставини вчинення злочину, і які впливають на прийняті ним рішення (В.К. Гавло, М.П. Яблоков); четверті бачать у ній можливості викорисовувати слідчим обстановку, що склалась у справі (Т.С. Волчецька, І.Ф. Герасимов). Р.С. Белкін зазначає, що слідча ситуація – це певна обстановка, детермінована багатьма чинниками (психологічними, інформаційними, процесуальними, організаційно-технічними тощо) [19, с. 136–137].

На думку Г.А. Матусовського, слідчу ситуацію потрібно розглядати у двох аспектах: внутрішньому (стан розслідування на певному етапі) і зовнішньому (сукупність зовнішніх умов розслідування) [142, с. 26]. Поєднання та результати впливу об'єктивних і суб'єктивних чинників зумовлюють індивідуальність кожної слідчої ситуації, визначають її зміст, тобто конкретну сукупність умов, у яких діє слідчий. Отже, зміст слідчої ситуації залежить від впливу значної кількості різних чинників, типове або індивідуальне поєднання яких і породжує реальні ситуації розслідування.

Класифікаційні підстави поділу слідчих ситуацій дають змогу виокремити їхні види. Найбільш універсально, на нашу думку, класифікував слідчі ситуації Л.Я. Драпкін. Увесь їхній масив він розподілив на прості (сприятливі) та складні (несприятливі). Водночас складні слідчі ситуації розподілено на проблемні, конфліктні, ситуації тактичного ризику, організаційно-неупорядковані й комбіновані [53, с. 43].

Інші науковці розглядають такі ситуації: вихідні, проміжні й кінцеві (С.В. Лаврухін); сприятливі й несприятливі (І.Ф. Герасимов); криміналістичні та інші (В.І. Куліков); розслідування загалом і проведення окремих слідчих дій (В.Ф. Робозеров); судові та експертні (О.Ф. Облаков); слідчі та оперативно-розшукові (А.Р. Белкін).

С.С. Чернявський вважає, що більшість запропонованих класифікацій

слідчих ситуацій набули належного застосування на практиці через те, що мають занадто абстрактний характер, не враховують особливостей окремих видів злочинів і специфіку їх розслідування, а також не несуть конкретного інформаційного навантаження [229, с. 488].

Важливого значення набуває типізація слідчих ситуацій з урахуванням специфіки розслідування злочинів окремих видів (груп), зокрема вимагань. Як показує аналіз робіт, присвячених методиці розслідування окремих видів злочинів, більшість авторів спеціально виокремлюють типові слідчі ситуації, характерні для різних етапів розслідування.

Аналіз сучасних джерел, присвячених теорії слідчих ситуацій, а також вивчення слідчої практики дають підстави виокремити критерії типізації слідчих ситуацій у процесі розслідування вимагань, пов'язаних із застосуванням насильства над потерпілим.

У реальній площині слідча діяльність є сукупністю різних ситуацій, які мають перманентний характер і невизначеність. Тобто йдеться про фактичний збіг об'єктивних і суб'єктивних чинників у кожній справі. Ця обстановка, як зазначає В.В. Тіщенко, у кожному конкретному випадку індивідуальна, а висловити методичні рекомендації індивідуально-визначеного характеру неможливо [209, с. 126]. Водночас деякі з цих чинників є більш сталими, повторюються і впливають на розслідування цілого ряду злочинів (скажімо, взаємодія слідчого з працівниками оперативних підрозділів), а решта – є факультативними, тобто виникають в окремих випадках, чи атиповими (випадковими).

Виокремлення типових слідчих ситуацій розслідування є насамперед продуктом наукового осмислення. Застосування ситуаційного підходу має сприяти оптимальній організації розслідування в аналогічних (типових) ситуаціях. Знання слідчим певних «стандартів» дає змогу зорієнтуватися у всьому масиві інформації; висунути найбільш обґрунтовані версії й визначити (або скоригувати) напрями їх перевірки; правильно обрати спрямування й послідовність слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Як зазначає В.Ю. Шепітько, виокремлення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування є важливим завданням під час формування криміналістичної методики, оскільки дає змогу створити, побудувати та використати типові комплекси моделей слідчих дій, оперативно-розшукових заходів і тактичних операцій, тобто перенести криміналістичні рекомендації з розслідування на більш конкретний рівень [234, с. 68].

Розроблення методичних рекомендацій у ситуаційному аспекті дає змогу зробити ці рекомендації більш конкретними, адже ситуативний підхід не лише впливає на обрання методики розслідування, а й надає можливість створити її алгоритм.

Ситуаційний підхід до розслідування злочинів дозволяє вирішувати як традиційні криміналістичні завдання, так і ті, що виникають на принципово новому рівні. Його можна вважати одним із найбільш перспективних напрямів у криміналістиці [33, с. 247]. Для криміналістики дуже важливий ситуаційний аналіз злочинів тому що, згідно з сучасними науковими уявленнями про предмет криміналістики, до нього входить не лише слідча, але й злочинна діяльність, що також має ситуаційну природу. Ситуаційний підхід до злочинної діяльності дозволяє здійснити наукову розробку диференційованих методичних рекомендацій, що вказують на особливості розслідування подібних видів злочинів залежно від різних кримінальних ситуацій (регіон, пора року, в приміщенні або поза ним вчинений злочин, чи були свідки на місці злочину тощо). У зв'язку з цим дослідження в криміналістиці питань про кримінальні ситуації, виокремлення їх специфіки, побудова класифікаційної схеми є актуальними та можуть принести безсумнівну користь для вирішення загальних питань використання їх при розслідуванні.

Розслідування кожного злочину відрізняється специфікою, зумовленою обставинами вчинення злочину і конкретними умовами збирання, перевірки та оцінки доказів.

На думку В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.П. Лаврова, І.М. Лузгіна,

«обстановка, в якій протікає розслідування, формується під впливом різноманітних факторів об'єктивного (місце, час здійснення розслідування, характер доказової інформації) і суб'єктивного (рівень професійної підготовки слідчого, поведінка осіб, причетних до розслідування тощо) характеру» [92, с. 22–23].

Конкретна обстановка розслідування, особливості якої зумовлюються сукупністю цих обставин, визначається в криміналістиці як слідча ситуація.

Проведений аналіз стосовно видів типових слідчих ситуацій, що виникають на початку досудового розслідування за фактами вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства, дозволяє констатувати існування неоднозначних поглядів у юридичних джерелах також

Г.В. Скачко поділяє їх на дві групи: 1) коли вимагачі визначили час та місце передачі потерпілим майна; 2) коли вимагачі зовсім невідомі потерпілому та взагалі не встановлено спосіб передачі предмета злочинного посягання. Без належної уваги цієї класифікації залишаються випадки, коли інформація про цей злочин надійшла з інших джерел, зокрема, внаслідок проведення оперативно-розшукових заходів, явки з повинною, виділених матеріалів в окреме провадження під час розслідування інших злочинів, а не лише із заяви потерпілого.

Деякі інші варіанти типових слідчих ситуацій розслідування вимагань пропонує А.П. Рижаків, а саме: вихідні дані про вимагання надійшли від потерпілого або інших осіб після пред'явлення майнових вимог; відомості про вчинений злочин надійшли від потерпілого або інших осіб після передачі майна вимагачам; повідомлення надійшло від потерпілого або інших осіб після затримання вимагачів на гарячому; інформація про вчинене вимагання отримана під час розслідування інших злочинів.

Аналізуючи запропоновану А.П. Рижаківим класифікацію, дискусійною виглядає можливість провести тактичну операцію із затримання злочинця на гарячому, як це впливає зі змісту зазначеного, без попередньої заяви чи повідомлення жертви. Такі випадки можуть мати місце виключно за

умови, коли під час одного кримінального провадження встановлюються додаткові потерпілі, які окремо заявили про нові епізоди злочинної діяльності однієї особи чи злочинної групи.

Крім того, учений окремо виділяє ситуації, коли вихідні дані про вчинене вимагання надходять від потерпілого або інших осіб після передачі майна (цінностей). За цими критеріями А.П. Рижаків пропонує виокремити слідчі ситуації про особу вимагача, а саме: особу злочинця не встановлено, однак він про це обізнаний; злочинець не відомий, але він про це не знає; злочинець відомий і він знає про це [185, с. 17].

Іншими з цього приводу є погляди Л.В. Черечукіної, яка наводить вісім різноманітних способів вчинення вимагань, а потім розглядає їх через призму типових слідчих ситуацій і вибірково пропонує до них відповідні алгоритми. Серед них учений визначає: підприємець втягується до вчинення злочину, аж до вбивства під час, наприклад, так званих «розборок», що виникають між угрупованнями; вимаганню передують дорожньо-транспортна пригода чи його імітація; вимаганню передують дії, спрямовані на втягування потенційної жертви у фінансово-комерційну діяльність, яка нібито передбачає отримання великого прибутку; вимога передачі певної грошової суми в борг; вимога передачі майна висловлюється у формі конкретної пропозиції, а погрози – завуальовані; нав'язування потерпілому укладання угод, контрактів на не вигідних для нього умовах, як з документального оформлення так і за усною угодою (договори купівлі-продажу, дарування, угоду про фіктивну охорону потерпілого або його майна, фірми, коли роль охоронців виконують члени злочинної групи) під впливом різних загроз; анонімна вимога передачі майна, що супроводжується загрозою застосування насильства; безпосередня вимога вимагача, яка адресована потерпілому, передати гроші, цінності, права на майно з погрозою розправи з ним у разі відмови [228, с. 46–47].

На нашу думку, більш допустима та аргументована типізація слідчих ситуацій запропонована Л.В. Дергачем, який визначив їх відповідно до обізнаності слідчого щодо осіб вимагачів, а саме:

1) особи, на яких вказує потерпілий у заяві про злочин, потрапили «в поле зору» оперативного підрозділу вперше;

2) відносно осіб, що фігурують у заяві або повідомленні, вже здійснюється оперативна перевірка.

Крім того, Л.В. Дергач додатково виділив типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вимагань, вчинених організованими злочинними групами, зокрема:

1) потерпілий звернувся із заявою про висунення йому вимог з боку організованої злочинної групи;

2) кримінальна справа порушена за результатами попередньої перевірки інформації про вимагання, вчинене організованою злочинною групою, проведеної оперативними підрозділами, вимагачі затримані;

3) після протиправного захоплення власності потерпілого (підприємства, установи, організації) йому висунуто майнові вимоги;

4) викрадення близької потерпілому особи з пред'явленням вимоги виплатити викуп;

5) до потерпілого застосоване насильство з вимогами до виконання чи невиконання певних цивільно-правових зобов'язань [49, с. 14].

Беручи до уваги погляди усіх з наведених науковців та висловлену власну думку, вважаємо, що типові слідчі ситуації у кримінальних провадженнях про вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, повинні формуватися залежно від змісту вихідної інформації, стану поінформованості слідчого про особу вимагача та наявності доказів на момент занесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Отже, у загальному вигляді на початковому етапі розслідування вимагань, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, можуть виникнути такі ситуації:

1) потерпілий безпосередньо звернувся із заявою до правоохоронних органів про заволодіння його майном, вчиненим шляхом вимагання,

унаслідок чого таке кримінальне правопорушення було зареєстровано в ЄРДР з попередньою кваліфікацією за ч. 3 ст. 189 КК України (вимагання);

2) особа потерпілого повідомила про факт пред'явлення вимог передачі майна, однак предмет злочинного посягання вимагачеві ще не було передано;

3) матеріали про факт вимагання виділені в окреме провадження при розслідуванні іншого кримінального правопорушення (викрадення людини з метою отримання за неї викупу; шантажування пацієнта медичним працівником щодо розголошення лікарської таємниці; самоправство у цивільно-правових відносинах; вчинення терористичного акту, як спосіб демонстрації рішучості своїх дій, у разі відмови від виконання заявлених вимог);

4) інформація про готування вчинення вимагання надійшла з оперативних джерел, унаслідок чого заведено оперативно-розшукову справу, а в подальшому за колегіальним рішенням оперативної наради розпочато досудове розслідування.

Доцільно зауважити, що у будь-якій із запропонованих слідчих ситуацій першочерговим організаційним заходом слідчого є складання плану розслідування, який виступає своєрідним відображенням алгоритмів (комплексів), спрямованих на вирішення конкретних тактичних завдань. Побудова цих планів перебуває в нерозривній єдності з процесом версифікації, тобто висунення слідчих версій.

Узагальнення результатів анкетування слідчих та оперативних працівників, проведене О.Ю. Гавріляком, свідчить, що при розслідуванні цих злочинів найбільш типовими слідчими версіями є:

1) вчинено злочин, який безпосередньо кваліфікується за статтею 189 КК України (вимагання);

2) вчинено інше кримінальне правопорушення, яке помилково зареєстровано як грабіж, розбій, шахрайство, самоуправство, хуліганство, примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань

тощо;

3) вчинено злочин у сукупності з іншими кримінальними правопорушеннями (викрадення людини, терористичний акт, зловживання службовим становищем);

4) наявність цивільних або господарських правовідносини, помилково сприйнятих потерпілим як вимагання;

5) спочатку умисел злочинця був спрямований на вчинення одного кримінального правопорушення (хуліганство, самоправство, шахрайство тощо), але потім він переріс у вимагання;

б) мало місце інсценування вимагання (з метою наклепу, ухилення від майнових зобов'язань, приховування більш тяжкого злочину) [35, с. 3].

У подальшому суб'єктом розслідування визначається коло слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів, які потребують особливої індивідуалізації. Для цього необхідно враховувати всю специфіку конкретної слідчої ситуації. Проте це не відкидає можливості того, що залежно від обстановки, яка склалась, окремі рекомендації з їх вирішення можуть бути схожими, а інколи й взагалі тотожними.

Ґрунтуючись на типових слідчих ситуаціях, слідчий практично не замислюється над тим, як діяти за наявності певних умов, що дозволяє йому основні зусилля зосередити на творчій, детальній стороні розслідування. Типізація слідчих ситуацій – це надійна інформаційна основа для створення алгоритмів вирішення слідчих завдань.

На слідчу ситуацію можуть впливати ряд чинників, зокрема: а) інформаційні (дані про обставини вчинення злочину, про джерела отримання доказів, про обізнаність зацікавлених осіб про хід розслідування тощо); б) процесуальні й тактичні (можливість отримати і використати докази, тактичні особливості вирішення завдань розслідування); в) психологічні (взаємовідносини між слідчим і особами, які мають відношення до злочину);

Під час аналізу слідчої ситуації слідчий повинен враховувати всі

чинники, що зумовлюють її виникнення, однак вихідними і визначальними будуть компоненти інформаційного характеру, які насамперед обумовлюють спрямування і зміст наступних його дій.

Слідча ситуація має індивідуальний характер у кожному провадженні, оскільки формується завдяки поєднанню різноманітних компонентів на кожному етапі розслідування. Враховуючи складність та багатокомпонентність структури слідчої ситуації, різний вплив об'єктивних та суб'єктивних факторів, постійну динамічність такого процесу, в результаті маємо велику кількість варіантів слідчої ситуації. Звичайно, типізувати всі слідчі ситуації неможливо, тому проаналізуємо найбільш поширені класифікації, критерієм поділу в яких є різні види підстав.

В.Г. Коломацький розглядав такі види слідчих ситуацій: конкретні, типові та специфічні: прості та складні: конфліктні та безконфліктні: сприятливі та несприятливі. Недоліком такої класифікації є те, що учений чітко не вказує критерій поділу слідчих ситуацій, а перевагою – детальне визначення видів слідчих ситуацій [95, с. 337-345].

Р.С. Белкін розрізняє слідчі ситуації так: залежно від специфічності – типові та специфічні; залежно від часу виникнення в процесі розслідування – початкові, проміжні й кінцеві; залежно від критерію відносин між учасниками – конфліктні й безконфліктні; залежно від можливості досягнення мети розслідування – сприятливі та несприятливі. Як підставу своєї класифікації він називає якісну стосовно можливості досягнення мети розслідування характеристику [17, с. 4].

М.П. Яблоков стверджує, що всі слідчі ситуації можуть бути відповідно класифіковані: за підсумковим моментом – на початкові, наступні та заключні; за характером оцінюваного моменту – етапні та проміжні; за ступенем узагальнення – типові та конкретні, які, у свою чергу, поділяються на типові та нетипові; за ступенем психологічного напруження – конфліктні та безконфліктні; за змістом – із високим рівнем невизначеності вихідних даних (складні або тупикові) та з малим рівнем невизначеності (прості) [93,

с. 31].

На думку О.Я. Баєва, слідчі ситуації потрібно класифікувати залежно від ступеня складності – на прості і складні; залежно від протидії розслідуванню – конфліктні та безконфліктні; залежно від ступеня спільності – типові і спеціальні; залежно від обсягу та характеру наявної у слідстві інформації – 1) слідчі ситуації, в яких повністю чи частково відсутні відомості про злочинця; 2) слідчі ситуації, в яких є достатньо відомостей про подію, що розслідується; 3) слідчі ситуації, в яких є неповні відомості як про злочинця, так і про особу, яка вчинила злочин [6, с. 25].

Л.Я. Драпкін зазначає, що типові слідчі ситуації є результатом ситуаційного узагальнення певної категорії кримінальних справ і побудови типових моделей, які охоплюють суттєві ознаки загальні для визначеної кваліфікаційної групи конкретних ситуацій [51, с. 52]. Усі складні ситуації залежно від кількості, характеру і змісту формуючих негативних факторів Л.Я. Драпкін диференціює на п'ять кваліфікаційних груп: проблемні; конфліктні: тактичного ризику; організаційно-невпорядковані; комбіновані [51, с. 46–51].

Незважаючи на різноманіття, всі наведені ситуації, на нашу думку, можна розділити на три основні групи: прості, складні і проблемні. Для простих ситуацій характерно затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину в момент отримання матеріальних цінностей від потерпілого. Складна ситуація складається в тих випадках, коли затриманий один з учасників організованої групи під час отримання матеріальних цінностей, решта втекли. Проблемна ситуація виникає за наявності у правоохоронних органів інформації про вчинене вимагання за відсутності відповідної заяви потерпілого [164, с. 154–155].

Важливу роль у розслідуванні вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, відіграє первинний етап розслідування, і відповідно та ситуація, яка існує на момент занесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

На нашу думку, можна виділити такі різновиди ситуацій.

Зокрема, подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення. За своєю змістовною стороною цей варіант відповідає ст. 214 КПК України. Найбільш часто подаються заяви від осіб, щодо яких вчинено факт вимагання; а також заяви, які надходять від громадян, рідних чи близьких, які стали заручниками внаслідок здійснення вимагання.

Відповідно до ст. 214 КПК України досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР. Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше ніж 24 години після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР. На відміну від КПК 1960 р., у КПК 2012 р. чітко не зазначено, що є приводами та підставами для початку кримінального провадження. Слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена приймати та реєструвати заяви і повідомлення про кримінальне правопорушення, зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається (ч. 4 ст. 214 КПК України) [105, с. 118–119].

Відповідно до Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події та положень про комісії, затвердженої наказом МВС України «Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події та положень про комісії» від 19 листопада 2012 р. № 1050 оперативний черговий, отримавши заяву чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення та іншу подію від слідчого або іншої уповноваженої особи, зобов'язаний діяти відповідно до нормативно-правових актів, що регламентують організацію роботи чергових частин органів і підрозділів

внутрішніх справ, негайно зареєструвати її в Єдиний облік, направити на місце події слідчо-оперативну групу чи оперативну групу, вжити всіх можливих заходів щодо запобігання кримінальному правопорушенню або припинити його, організувати невідкладні дії щодо встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила, у короткий термін [74].

Законодавець забороняє здійснювати досудове розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, установлену законом. Огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до ЄРДР, що здійснюється негайно після завершення огляду (ч. 3 ст. 214 КПК України).

Відповідно до зазначеного вище, можна зробити висновки, що слідчий може зібрати та перевірити отриману інформацію до внесення її в ЄРДР тільки шляхом проведення такої слідчої дії як огляд місця події.

О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, Л.М. Лобойко, З.М. Саїдова зазначають, що слідчі судді визнають можливість слідчих і прокурорів без постановлення процесуальних рішень на власний розсуд визначати, чи підлягає та чи інша заява занесенню до Реєстру. Як аргумент для своєї позиції, судді зазначають, що системний аналіз положень статей 214, 303 КПК України свідчить про те, що нібито для початку досудового розслідування в кримінальному провадженні заява чи повідомлення повинні містити достатньо даних про наявність ознак кримінального правопорушення [241, с. 7–8].

Подібна практика створює штучні бар'єри для реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, адже заснована на суб'єктивній оцінці слідчим, прокурором або слідчим суддею «правильності» викладу інформації в заяві чи повідомленні. Хоча закон жодних вимог щодо цього не висуває.

Звичайно, такі судження не виправдовують грубе порушення процесуального закону і службових інструкцій. Проте, на нашу думку, як

рекомендації під час отримання повідомлення про вимагання можна висловити думку про доцільність присутності працівника органу досудового розслідування під час подання повідомлення про вимагання з метою контролю відомостей, що надходять від заявника та вироблення найбільш прийнятної форми заяви (без зайвої конкретизації інформації).

Проведене дослідження дозволило виділити типові, на нашу думку, ситуації початкового етапу досудового розслідування вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим:

1. Є заява про вимагання, в якій потерпілий вказує на особу, яка його вчинила. Як показує практика, вимагання в цих випадках відбувається, здебільшого під час особистого контакту злочинця з потерпілим. У цій ситуації необхідно детально опитати потерпілого. Під час допиту слідчому потрібно враховувати емоційний стан особи, яка звернулася із заявою (страх, пригніченість), який може бути викликаний тривогою за своє життя і життя близьких, і вжити заходів для встановлення з ним психологічного контакту. На цій стадії одним з основних завдань, що стоїть перед слідчим, є отримання необхідної інформації про злочин у найкоротший час. Під час опитування потерпілого з'ясовується час, місце вчинення вимагання; зміст ультимативної вимоги про передачу цінностей; характер погроз, висловлених злочинцем. Необхідно встановити, якими відомостями володіє потерпілий про вимагача (його адресу, можливість наявності зброї, ймовірні співучасники тощо). Якщо стає відомо, що були висловлені погрози щодо близьких потерпілого і вони, на його думку, реальні, потрібно негайно організувати охорону названих осіб. Під час опитування заявника потрібно отримати дані про можливих свідків та очевидців злочину. Якщо такі є, вони також опитуються з метою перевірки відомостей, отриманих від потерпілого. У випадку, коли вимагання супроводжувалося застосуванням насильства, знищенням чи пошкодженням майна, негайно проводиться огляд місця події. Якщо передача предмета вимагання ще не відбулася, то на цьому етапі проводиться підготовка необхідних технічних засобів, які будуть

використані для отримання додаткових доказів провини злочинця, визначається порядок і тактика їх застосування. Крім того, вирішуються питання, пов'язані зі спеціальною підготовкою предметів, призначених для передачі вимагачеві.

2. Є заява про вимагання, але особа, яка вчинила його, невідома потерпілому. У цих випадках вимагання вчиняється різними способами – в письмовому вигляді, по телефону, а також при безпосередньому контакті злочинця з потерпілим. Найчастіше заявник у подібних ситуаціях звертається до правоохоронних органів до передачі предмета вимагання. У такій ситуації подальший напрям роботи слідчого залежить здебільшого від результатів опитування потерпілого, свідків, в окремих випадках – огляду місця події. Значно більше зусиль потрібно від слідчого тоді, коли, за словами потерпілого, передача предмета вимагання вже відбулася. Оскільки не виключена можливість помилкової заяви (і вона більш ймовірна, ніж у першому випадку), опитування потерпілого потрібно проводити ретельно, домагаючись максимальної деталізації отримуваних відомостей, приділяючи особливу увагу з'ясуванню кола осіб, які можуть підтвердити цю інформацію. Як показує слідча практика, вимагання в останньому випадку відбувається найчастіше шляхом безпосереднього контакту злочинця з жертвою, потерпілі ж через різні причини (наприклад, фізичне захоплення вимагачами) нерідко позбавлені можливості звернутися в ОВС аж до моменту передачі грошей злочинцеві. У подібних ситуаціях детально з'ясовуються всі можливі відомості про злочинців (їх прикмети, клички, характер дій тощо), про приміщення, ділянки місцевості, де відбувалося вимагання або окремі його епізоди тощо.

3. Немає заяви про вимагання, слідчий або прокурор самостійно виявили з будь-яких джерел обставини, що можуть свідчити про вчинення вимагання (наприклад, під час розслідування інших злочинів). З такою ситуацією найчастіше доводиться стикатися, коли ведеться розслідування діяльності злочинної групи та під час проведення слідчих (розшукових) дій

та інших заходів (наприклад, під час показу цих осіб по телебаченню) серед інших злочинів, інкримінованих учасникам групи, встановлюється факт (факти) вчинення ними вимагань, про які не було заявлено. Як показують результати дослідження, така ситуація має місце і в тих випадках, коли вимагання вчиняється в поєднанні з іншими злочинами (частіше – майновими) і може бути продовженням протиправного посягання на одну і ту саму особу (наприклад, відбувається розбійний напад і слідом за цим потерпілому пред'являється ультимативну вимогу – про передачу цінностей протягом певного терміну).

Отже, на підставі проведеного аналізу слідчої та судової практики, враховуючи існуючі думки щодо типових слідчих ситуацій при розслідуванні вимагань у цілому, на початковому етапі розслідування вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим типові слідчі ситуації можна класифікувати за такими підставами:

1. Момент затримання особи, яка вчинила злочин. Існують такі різновиди: 1) злочинець затриманий на місці злочину в момент передачі, вимагав майна (таку ситуацію під час проведення класифікації окремі автори відносять до простих); 2) злочинці затримані безпосередньо після вчинення злочину; 3) злочинці затримані в момент повідомлення погроз; 4) злочинці затримані при здійсненні іншого злочину; 5) злочинці зникли після отримання майна, їх місцезнаходження невідоме; 6) злочинці зникли, їх затримати не вдалося, але встановлено спостереження.

2. За інформацією про суб'єкт, який вчинив вимагання. Виділяємо слідчі ситуації: 1) вимагання вчинено відомими потерпілому особами; 2) вимагання вчинено невідомими особами.

3. За моментом передачі майна, яке вимагається, виділяють такі ситуації: 1) потерпілий повідомляє про факт вчиненого щодо нього вимагання і про те, що злочинці призначили час і місце передачі майна; б) потерпілий повідомляє, що вимагачі пред'явили вимоги, але невідомо місце і час реалізації.

4. За джерела виникнення інформації про злочин: 1) правоохоронні органи мають інформацію про вчинення вимагання стосовно певної особи, але потерпілий не звертається із заявою (така ситуація в одній із наведених нами класифікацій віднесена до розряду проблемних); 2) у правоохоронні органи надійшла заява від потерпілого; 3) інформація про вчинення вимагання самостійно виявлена слідчим, прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Розробка типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування не обмежується тільки простою фіксацією таких ситуацій. Наступним етапом є здійснення планування розслідування, яке враховує завдання, які потрібно вирішити, і, як результат, вибір основних напрямів, які виявляються найбільш доцільними за певних умов розслідування.

3.2 Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим

На початковому етапі розслідування злочинів уся робота спрямовується на збирання фактичних даних, які надалі має бути визнано достатніми для прийняття рішення у провадженні. Слідчий повинен діяти швидко, встигнути виявити і зібрати максимальну кількість доказів, які в іншому випадку можуть зникнути або бути знищеними, спрямувати зусилля на розкриття злочинів «по гарячих слідах», встановлення і затримання винних, забезпечити можливість відшкодування збитків, заподіяних злочином [3, с. 689].

Питання щодо поняття та переліку слідчих (розшукових) дій, як засобів отримання доказів у кримінальних провадженнях, а також юридичних і фактичних підстав їхнього проведення та використання для їхнього проведення матеріалів оперативно-розшукової діяльності є дискусійним у процесуальній та криміналістичній літературі, що негативно позначається на використанні

слідчих (розшукових) дій як основних засобів отримання доказів у кримінальних провадженнях про вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим. Вагомий внесок у розробку зазначених питань у різний час зробили українські вчені-процесуалісти і криміналісти, такі як: Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, І.Є. Биховський, Т.В. Варфоломєєва, А.В. Волобуєв, В.І. Галаган, О.В. Горбачов, Ю.М. Грошевой, М.А. Гутерман, А.Я. Дубинський, А.В. Іщенко, Є.Г. Коваленко, Н.І. Клименко, В.С. Кузьмічов, О.П. Кучинська, В.В. Лисенко, В.К. Лисиченко, М.М. Михеєнко, Г.М. Міньковський, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, В.А. Сас, М.Я. Сегай, Д.Б. Сергєєва, С.М. Стахівський, А.Р. Ратінов, Л.Д. Удалова, П.В. Цимбал, А.П. Черненко, Ю.М. Черноус, С.А. Шейфер та ін. Разом з тим, залишається невизначеним ряд положень щодо поняття слідчих (розшукових) дій, їх переліку та значення в умовах виникнення та подолання протидії розслідуванню злочинів.

У попередньому розділі вже зазначалося, що розслідування вимагань, пов'язаних із застосуванням насильства над потерпілим має підвищену складність і характеризується рядом особливостей, які полягають насамперед у складі типових слідчих (розшукових) дій і тактики їх проведення. У будь-якому випадку, це підтверджується змістом відповідної слідчої практики.

Відповідно до перерахованих шляхів одержання і перевірки фактичних даних у теорії і практиці розслідування злочинів сформувалася концепція про застосування в кримінальному провадженні процесуальних джерел доказів, передбачених ст. 84 КПК України: а) показань; б) речових доказів; в) документів; г) висновків експертів [105, с. 51].

С.П. Чичиркіна вважає, що інформацію, зібрану під час перевірочних дій, оцінюють з декількох позицій: а) її зв'язок із цілями і завданнями розслідування; б) її допустимість і доцільність використання (як доказів, або орієнтуючої інформації); в) достатності отриманих даних для відкриття кримінального провадження і прийняття процесуальних рішень; г) перспективи розслідування [230, с. 388].

У загальному вигляді дії слідчого на початковому етапі розслідування

вимагань не обмежуються дослідженням наявної інформації про злочин, вирішенням питання про початок кримінального провадження, пошуком слідів. Важливе значення мають висунуті версії, на підставі яких, по-перше, планується майбутня діяльність з викриття суб'єкта; по-друге, організується взаємодія працівників правоохоронних органів; по-третє, залучається допомога громадськості; по-четверте, організуються заходи щодо подолання протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб та деякі інші методи і засоби, спрямовані на запобігання злочинів, вчинених з використанням посадовою особою своїх службових повноважень.

Отже, вже на початковому етапі при появі певних відомостей про вчинення злочинних дій посадовою особою відбувається вивчення змістовного значення інформації. У процесі розслідування повинно бути встановлено місце вчинення всіх дій, які утворюють спосіб злочину. Більше того, під час дослідження отриманих даних і їх аналізу з'являється певне судження про подію, дії (або бездіяльність) суб'єкта, функціонування системи виробництва або послуг, де працює посадова особа, об'єктів, які пов'язані зі злочином.

Щодо поняття слідчих (розшукових) дій у криміналістиці нема єдиної думки. Наведемо найбільш поширені думки з цього приводу: а) «...слідчі дії – це частина процесуальних дій, що пов'язані з виявленням, фіксацією та перевіркою доказів у кримінальній справі» [149, с. 234]; б) «...слідчі дії – це пристосовані для отримання та передачі певного виду інформації комплекси пізнавальних та фіксуючих заходів, операцій щодо отримання і перевірки доказів, передбачених законом у вигляді правил здійснюваних безпосередньо слідчим (судом)» [8, с. 383–384]; в) «...слідчі дії, що проводяться по кримінальних справах, спрямовані на збір і закріплення доказів та встановлення таким шляхом усіх обставин, що мають значення для справи» [8, с. 202–203]; г) «...слідчі дії можна визначити як передбачену кримінально-процесуальним законом та забезпечувану державним примусом сукупність операцій і прийомів, які здійснюються при розслідуванні злочинів для виявлення, фіксації та перевірки фактичних даних, що мають значення доказів

у кримінальній справі» [201, с. 5]; д) «...це система тактичних прийомів, що застосовуються відповідно до наукових, законних і етичних вимог для виконання тактичних завдань розслідування злочину шляхом одержання, перевірки і використання доказів» [192, с. 61].

Отже, на підставі проведеного дослідження, можна констатувати, що на сьогодні у теорії кримінального процесу та криміналістики склалися два основні підходи до визначення поняття слідчих (розшукових) дій, які, в свою чергу, визначають основні підходи до їхньої класифікації та визначення юридичних і фактичних підстав.

Одна група вчених ототожнює поняття слідчих та процесуальних дій [120, с. 147]. В основу цього підходу, як слушно зазначає М.А. Погорецький, покладена належність дій до суб'єкта виконання – слідчого [174, с. 177]. Виходячи з цього, слідчими діями вважаються способи реалізації норм кримінального процесуального права, тобто всі передбачені кримінальним процесуальним законом дії слідчого, що здійснюються в рамках кримінального провадження [120, с. 147–148].

М.А. Погорецький слушно зазначає, що такий підхід є необґрунтованим, і таким, що не відображає сутності цих дій і дає підстави ці самі дії вважати прокурорськими, судовими чи такими, що здійснюються оперативними підрозділами [174, с. 178].

На підставі зазначеного вище, вважаємо необґрунтованою й думку тих науковців, які, даючи наукове тлумачення поняття слідчих (розшукових) дій, дотримуються суб'єктного підходу. Вони, зокрема, зазначають, що «ініціатором їх проведення майже в усіх випадках виступає слідчий, тому й не дивно, що вони називаються слідчими. Однак слідчий має право шляхом надання доручення працівникові оперативного підрозділу зобов'язати його брати активну участь у процесі досудового розслідування. Кримінальним процесуальним кодексом України, а саме ст. 41, передбачено можливість працівника оперативного підрозділу користуватися повноваженнями слідчого. У зв'язку із цим у назві, поряд із слідчими, з'являється доповнення

у вигляді «розшукових» дій [221, с. 4]. На думку Д.Б. Сергєєвої, у зв'язку із зазначеним вище постає закономірне питання термінологічного позначення цих слідчих (розшукових) дій, проведених прокурором (відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України), керівником органу досудового розслідування (п. 6 ч. 2 ст. 39 КПК України), у судовому засіданні або ж з ініціативи сторони захисту [197, с. 54].

Інша група науковців розрізняє ці два поняття і відносить до слідчих (розшукових) дій ту частину процесуальних дій, які спрямовані на збирання і дослідження доказів [174, с. 178].

В.С. Скрипа вважає, що ототожнення слідчих і процесуальних дій є необґрунтованим, оскільки такий підхід не відображає сутності цих дій і дає підстави ці самі дії, якщо виходити із суб'єктів їх проведення, вважати прокурорськими, судовими чи такими, що здійснюються органами дізнання [200, с. 302].

Найбільш обґрунтованим підходом до визначення співвідношення слідчих (розшукових) і процесуальних дій є підхід, заснований на вузькому розумінні терміна «слідчі дії», що пов'язаний з термінами «слід», «дослідження», відповідно до якого слідчі дії визначаються як самостійний елемент регламентованої кримінальним процесуальним законом діяльності слідчого із отримання, перевірки та оцінки доказів. Тобто, процесуальні й слідчі (розшукові) дії співвідносяться між собою як ціле і частина.

Аналіз кримінального процесуального законодавства свідчить, що упродовж тривалого часу свого розвитку кримінальне процесуальне законодавство і наука кримінального процесу не містили однозначного наукового і законодавчого визначення поняття «слідча дія», його змісту та різновидів слідчих (розшукових) дій, незважаючи на той факт, що вказане питання було предметом дискусій та досліджень провідних теоретиків і практиків.

Водночас, вперше законодавчо вирішено вказане дискусійне питання, наданням дефініції поняття «слідчі дії» лише після прийняття нового КПК

України, глава 20 якого має назву «Слідчі (розшукові) дії».

Так, згідно з п. 1 ст. 223 Кримінального процесуального кодексу України, слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [105, с. 124].

Відповідно до наданого законодавцем визначення поняття «слідчі (розшукові) дії», останні розуміються як основний інструмент процесу доказування у кримінальному провадженні, що, згідно з ч. 2 ст. 91 КПК України, полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів із метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, а отже, забезпечення реалізації завдань кримінального судочинства щодо повного, швидкого та неупередженого розслідування кримінального правопорушення [105, с. 53].

Законодавче закріплення визначення поняття «слідчі (розшукові) дії» вирішило й інше дискусійне у теорії кримінального процесу питання щодо визначення самого змісту, ролі слідчих (розшукових) дій у процесі доказування.

Слідчі (розшукові) дії спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірки вже отриманих доказів, тоді як сам процес доказування розкривається через функції збирання, перевірки та оцінки доказів.

Так, відповідно до ст. 93 КПК України, сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених кодексом.

Сторона захисту, потерпілий здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних

осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій. Ініціювання стороною захисту, потерпілим проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється внаслідок подання слідчому, прокурору відповідних клопотань [105, с. 54].

Отримання (збирання) доказів, як функція слідчих (розшукових) дій, є комплексним поняттям і складається з системи дій, спрямованих на виявлення, фіксацію і збереження доказів та їхніх процесуальних джерел.

Як свідчить запроваджене Кримінальним процесуальним кодексом України поняття «слідчі (розшукові) дії», законодавство ототожнює поняття «слідчі» та «розшукові дії» слідчого, що передбачає надання слідчим діям активного пошукового характеру.

Серед прибічників позиції щодо нетотожності слідчих і процесуальних дій також немає єдності думок стосовно їхньої системи та класифікації.

На нашу думку, найбільш обґрунтованою є система слідчих (розшукових) дій, на основі аналізу норм чинного Кримінального процесуального кодексу України: 1) допит (ст.ст. 224–226, 351–354); 2) пред'явлення особи для впізнання (ст.ст. 228–230); 3) огляд (ст.ст. 237, 238, 239); 4) ексгумація трупа (ст. 239); 5) обшук (ст. 234); 6) слідчий експеримент (ст. 240); 7) освідування особи (ст. 241); 8) проведення експертизи (ст. 242) [105].

Комплекс першочергових слідчих (розшукових) дій, проведених з метою розслідування вимагань, залежить не тільки від слідчих ситуацій, які потрібно вирішити у визначених цілях, а й насамперед від характеру протиправного діяння, місця його вчинення, категорії осіб, які вчинили злочин і вчиняють протидію розслідуванню, очевидців тощо.

Розглянемо деякі особливості тактики таких слідчих (розшукових) дій, як допит потерпілого; огляд місцевості, приміщення, речей та документів; проведення обшуків; допит підозрюваного.

Допит потерпілого. Як уже зазначалося, дані криміналістичної характеристики свідчать про наявність тісного взаємозв'язку між потерпілим

і вимагачами.

Крім того, потерпілий є особою, з якою вимагачі вступають у контакт, а в деяких випадках і єдиною особою, яка безпосередньо візуально спостерігала учасників злочинної групи, тому дуже важливо правильно провести допит потерпілого, створюючи у нього бажання дати повні, достовірні свідчення.

За нормами КПК України, на досудовому розслідуванні *допит* (ст. 224) проводиться за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати. Метою цієї слідчої (розшукової) дії є отримання від осіб свідчень, які мають значення для розслідування [105].

Як видно зі змісту п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України, до учасників кримінального провадження, які сприяють досягненню його завдань та не належать до сторін кримінального провадження, можна віднести заявника, свідка та його адвоката, понятого, заставодавця, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання, судового розпорядника. Серед зазначених учасників кримінального провадження особливе місце займає свідок. Ця особливість визначається його роллю та місцем у процесі доказування у провадженні з метою повного, всебічного та об'єктивного дослідження обставин провадження. Крім того, відповідно до положень кримінального процесуального законодавства, більшість із перерахованих учасників кримінального провадження можуть пізніше бути допитані як свідок (допит заявника, допит понятого) або у статусі, максимально наближеному до свідка (наприклад допит експерта).

Предметну сферу допиту потерпілого можна, на нашу думку, умовно розділити на такі групи питань: спрямовані на встановлення тривалості вчиненого злочину; пов'язані із з'ясуванням кола знайомств потерпілого і його припущень про осіб, що можуть мати відношення до злочину; які мають безпосереднє відношення до злочинців, які мають на меті визначити характер погроз, що висуваються вимагачами, і відомості, які потерпілий не бажає

розголошувати; пов'язані з походженням, розміром (у грошовому еквіваленті) предмета вимагання.

На практиці не завжди вдається підготуватися до майбутнього допиту, оскільки часовий період між початком досудового розслідування та проведенням допиту може бути досить незначним. Але в тих випадках, коли є можливість, потрібно попередньо зібрати інформацію про потерпілого. Доцільно з'ясувати обставини його особистого життя, знайомства, коло інтересів і сферу діяльності. Також важливою є інформація, що сприяє визначенню типології особи [113, с. 8–25]. Дані цього виду дозволять слідчому, враховуючи особливості психології потерпілого, правильно визначити лінію допиту, викликавши у потерпілого бажання до співпраці зі слідством. Слідчий же в цьому випадку має можливість зібрати найбільш повну та достовірну інформацію про події та осіб, які вчинили злочин.

Отже, під час допиту потерпілого слідчий насамперед визначає групу питань, спрямованих на встановлення вчиненого злочину.

Слідчий спочатку повинен створити сприятливу обстановку, заспокоївши потерпілого, повідомивши йому про збереження в таємниці всієї інформації, про його звернення в правоохоронні органи, і про збереження тієї інформації, яка, не маючи протиправного змісту, при розголошенні може заподіяти шкоду його підприємницької або іншої діяльності.

Наступним кроком потрібно назвати з'ясування тимчасових рамок вчиненого вимагання, тобто, встановлюється, мали воно постійний характер (відбувалося систематично протягом тривалого періоду часу, на певних умовах), чи було це неодноразове, але не систематичне вимагання або ж такий випадок був єдиним.

Питання, що визначають коло знайомств потерпілого, слідують далі в логічній послідовності, але вже, залежно від встановленої тривалості вимагання, слідчий робить акценти на певні деталі і формулює питання більш цілеспрямовано. Серед обставин, які підлягають встановленню на цьому етапі, потрібно зазначити необхідність з'ясувати попередні погрози у

зв'язку з професійною або підприємницькою діяльністю потерпілого. Якщо такі факти мали місце, потрібно визначити осіб, які прямо чи опосередковано пов'язані із цими обставинами. Доцільно з'ясувати у допитуваного, чи не пропадали протягом певного періоду часу документи, чи не було помічено фактів витоку інформації або інших обставин незвичайного характеру.

Після з'ясування названих вище обставин потрібно перейти до встановлення кількості осіб, які брали участь у пред'явленні вимоги. При цьому слідчий повинен спрямувати зусилля допитуваного на відновлення в пам'яті всіх деталей і подробиць. Необхідно з'ясувати ознаки зовнішності й особливі прикмети злочинців, манеру говорити, жестикулювати, звертатися один до одного, стиль одягу тощо. Усе це сприятиме як пошуку злочинців, так і проведенню в подальшому впізнання.

Визначаючи питання, що безпосередньо стосуються до злочинців, слідчий повинен отримати найбільш повну інформацію про кількість злочинців, про те, як вони діяли при передачі вимог або ж залежно від обставин, і при отриманні предмета вимагання. Встановленню підлягає те, як розподілялися функції між вимагачами, хто керував усіма діями. Ці дані надалі будуть сприяти визначенню ролі і місця кожного учасника групи, виявленню керівника, а також встановленню найбільш слабкої ланки, тобто того, хто піддається більшою мірою психічному впливу і зможе сприяти слідству (інформацію про це може дати аналіз того, як спілкувалися злочинці між собою, як називали один одного тощо). У тих випадках, коли передача загроз відбувалася без особистого контакту, з'ясовуються дані про мовні особливості, вимову.

Потрібно встановити також, чи використовували вимагачі автомобіль (його марку, колір, номер, особливі прикмети), зброю (вогнепальну, газову, холодну, чи були у злочинців при собі засоби зв'язку (телефони, рація), і чи не отримували вони повідомлень.

Визначаючи наступну групу, слідчий складає питання, спрямовані на з'ясування тих погроз, які вимагачі пред'явили потерпілому, або ж на

визначення кола інформації, яка, на думку потерпілого, не могла бути розголошена. Доцільно також встановити і спосіб, яким були передані погрози або вимоги (особисто, через засоби зв'язку, електронну пошту, Інтернет).

Уточнення розмірів (суми), якостей і властивостей предмета вимагання може також сприяти встановленню виду злочинної групи вимагачів і визначенню її спрямованості. Залежно від того, що вимагається (майно або право на неї, можливість передачі у власність фірми, підприємства, отримання контрольного пакета акцій), можна зробити висновок про особу злочинця.

При допиті необхідно з'ясувати, хто ще обізнаний про факт вимагання та як обізнаним особам стало про це відомо.

Процес побудови допиту повинен бути заснований і на психологічних особливостях потерпілих. У роботі В.М. Бикова, з урахуванням позиції і поведінки на досудовому розслідуванні, наведені такі типи потерпілих: сумлінно активний потерпілий; неактивний сумлінний потерпілий; нестійкий потерпілий; недобросовісний потерпілий (підрозділяється на пасивних і некритичних потерпілих) [24, с. 103–106].

Огляд місцевості, приміщення, речей та документів у провадженнях про розслідування вимагання можна розділити на такі види:

1. Огляд, проведений під час затримання злочинця.
2. Огляд, проведений під час розслідування злочину (місця передачі майна, виявлені місця спостережень тощо).
3. Огляд у місцях утримання заручника тощо.

Насамперед необхідно зазначити, що, незважаючи на необхідність керуватися при проведенні огляду загальними положеннями криміналістичної тактики, під час розслідування злочинів про вимагання, пов'язані із застосуванням насильства над потерпілим існують певні особливості.

Огляд, який здійснюється під час затримання вимагачів (вимагача) на

місці вчинення злочину, здійснюється безпосередньо відразу після проведення фізичного затримання злочинців. Місце затримання оглядається з особливою увагою для виявлення предметів, що мають доказове значення, від яких вказані особи намагалися позбутися.

Залежно від місця здійснення затримання відповідно потрібно проводити і огляд. У тих випадках, коли затримання проводиться в приміщенні, навіть враховуючи раптовість його здійснення, у злочинців є більше шансів для того, щоб заховати предмети, не бажані для виявлення. Тому огляд необхідно проводити, враховуючи ці особливості.

У тих випадках, коли затримання відбувається на відкритій місцевості, доцільно оглядати ділянку безпосереднього затримання та прилеглу до нього територію.

Якщо злочинці затримуються в автотранспортному засобі в момент отримання вимагаючого предмета або ж відразу після виходу з нього, то потрібно оглянути і сам автомобіль для виявлення залишених або захованих предметів.

Досягнення цілей огляду можливе під час його своєчасного здійснення, повноти дослідження обстановки, використанні тактичних прийомів, методів, застосування різноманітних тактичних засобів. Для визначення послідовності проведення огляду необхідно керуватися ситуацією, що склалася, і використовувати всю наявну інформацію про вчинене вимагання при визначенні найбільш імовірних місць знаходження слідів.

Окремо потрібно вказати на необхідність чіткого процесуального закріплення виявлених слідів. Це пов'язано з фактами несумлінного процесуального закріплення результатів огляду, що згодом призводить до неможливості надання доказової сили отриманим даним. А оскільки, як уже зазначалося, при вчиненні вимагання залишається мізерно мала кількість слідів як матеріальних, так і ідеальних, то не припустимо порушувати процесуальні норми, що згодом приведе до втрати доказів.

Досягнення цілей огляду підтверджується виявленням найбільшого

числа даних з проведенням їх процесуального закріплення. Такі дані пізніше відіграють важливу роль для викриття осіб, які вчинили злочин, для підтвердження того, що такий злочин був вчинений групою (кількість слідів, їх розташування тощо), підтвердження про застосування насильства щодо потерпілого.

Наступним різновидом є огляд, який здійснюється як одна з слідчих (розшукових) дій, проведених під час розслідування вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим.

Такий огляд спрямований на виявлення всіх можливих слідів злочину, які утворюються, коли: 1) вимагання супроводжувалося застосуванням насильства; 2) мало місце пошкодження або знищення майна [97, с. 353]; а також, на нашу думку, 3) під час виявлення місць знаходження вимагачів, які приховуються.

Головною метою проведення огляду є виявлення всіх слідів, які можуть бути безпосередньо виявлені, зафіксовані і вилучені.

Сліди, пов'язані із застосуванням насильства, можуть бути відображені і в змінах навколишнього середовища. Значення мають сліди всіх видів і розмірів – від окремих предметів до мікрочастинок і запахових слідів.

Рекомендується до проведення такого огляду залучати потерпілого для отримання від нього пояснень про те, де відбувалася подія і де можуть залишитися сліди (відбитки пальців, мікрОВОлокна тощо) [146, с. 98].

Під час виявлення місць приховування вимагачів потрібно провести ретельний огляд ділянки місцевості. Можливо, застосування методів огляду по спіралі, поетапного, зонального, секторного огляду тощо.

Крім того, оглядаються місця, де здійснювалися тортури до потерпілих. Виявленню підлягають сліди рук, ніг, слини, куріння, вилучаються залишки їжі, збираються всі мікрОВОлокна тощо. Усі виявлені предмети і мікрочастинки надалі разом (поряд зі слідами рук, ніг, слідами куріння, пилу) стають предметом експертного дослідження.

У місцях проведення тортур над потерпілим можливе виявлення слідів

крові, які обов'язково повинні бути виявлені, зафіксовані і вилучені для проведення в подальшому експертиз, що підтверджують застосування насильства щодо потерпілого.

Отримання доказової інформації, потрібної для розкриття злочину і встановлення істини при дотриманні вимог закону, – основне свідчення важливості та необхідності проведення огляду під час розслідування вимагань, пов'язаних із застосуванням насильства над потерпілими.

Під час розслідування цих злочинів велике значення має проведення *обшуків*. Здійснення цієї слідчої (розшукової) дії своєчасно, з урахуванням особливості розслідування таких злочинів, може сприяти отриманню важливих доказів, що свідчать як про причетність особи до вчинення цього злочину, так і інших злочинів.

Під час обшуку можуть бути виявлені фото-, відеоматеріали, що підтверджують зв'язок з особами, що входять до злочинної групи, а також їхні домашні адреси і телефони. Уся така інформація має важливе значення під час встановлення складу організованої злочинної групи, для підтвердження участі в ній певної особи і може використовуватися згодом під час проведення допитів тих осіб, які заперечують свою участь у злочинній групі.

У результаті проведеного обшуку може бути також виявлено зброю, яка використовувалося при здійсненні злочинів.

Обшук при розслідуванні вимагань є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, під час здійснення якої максимально повинен бути використаний чинник раптовості при мінімальному витoku інформації про терміни і місце проведення.

Під час здійснення обшуку потрібно шукати: 1) отримані від потерпілого дорогоцінності, аудіо- і відеоапаратуру, антикварні речі, ікони, картини, цінні папери на пред'явника; 2) документи, що надають вимагачам будь-які блага і складені потерпілим під погрозою (доручення, заповіти, акти дарування, боргові розписки, письмові відмови потерпілого від одержання

боргу, договори про право на оренду, постачання товарів тощо); 3) документи, що підтверджують одержання від потерпілого об'єкта вимагання (квитанції переказів, товарно-транспортні накладні, прибутково-видаткові ордери тощо); 4) цінні папери (акції, сертифікати, векселя), приватизаційні посвідчення на нерухомість; 5) зброю (вогнепальну і газову), боєприпаси, вибухові пристрої, електрошокову апаратуру, наручники; 6) засоби маскуванія зовнішності (перуки, маски, формений одяг працівників органів МВС); 7) фальшиві документи, що дають право на здійснення владних повноважень; 8) чисті бланки документів суворої звітності (незаповнені технічні паспорти на автомашини, дипломи вищих навчальних закладів), печатки, штампи, бланки сторонніх організацій; 9) фальшиві гроші; 10) наркотичні препарати, напівфабрикати для їхнього виготовлення, лікарські препарати, вилучені з обороту; 11) записні й телефонні книжки, блокноти, перекидні календарі, листи та інші джерела, що можуть бути доказами щодо стосунків між вимагачами та потерпілим; 12) документи (у тому числі зафіксовані в пам'яті ЕОМ або збережені на жорстких магнітних дисках), що відображають господарську і фінансову діяльність злочинної групи, яка займається вимаганням, а також свідчать про наявність корумпованих зв'язків; 13) звуко- і відеозаписуючу апаратуру (у разі, якщо у розпорядженні слідства є магнітофонна плівка або відеокасета зі зверненням вимагачів до родичів або друзів щодо суми викупу за звільнення взятих у заручники або викрадених осіб), а також різноманітні пристрої підслуховування.

При проведенні обшуків комп'ютер є одним із складових елементів обстановки, що піддається обшуку.

У комп'ютері може міститися інформація, що має безпосереднє значення для розслідування вимагання. Інформація, що міститься в комп'ютері, може мати відношення до розслідування злочину у таких випадках:

1. Інформація, що має безпосереднє відношення до потерпілого, компрометуючі матеріали, зібрані щодо потерпілого, включаючи відомості

про його підприємницьку або іншу діяльність, відомості про рідних, близьких, телефони, адреси, розпорядок роботи тощо.

2. Інформація, що відноситься до вчиненого злочину: макети листів погрозливого змісту, план здійснення операції з отримання майна, схеми здійснення впливу на потерпілого тощо.

3. Відомості про злочинну діяльність групи: списки членів групи, їх адреси, перелік, отриманого злочинним шляхом майна тощо.

4. Дані про осіб, що здійснюють захист організованої групи, зокрема, відомості компрометуючого характеру на державних службовців, працівників правоохоронних органів, суми винагород, отримані корумпованими особами за надані послуги, список адвокатів, які обслуговують групу тощо.

Допит підозрюваних є важливим джерелом одержання незаперечних доказів від того або іншого суб'єкта у вчиненому злочині. Згідно зі статтею 42 КПК України, підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 КПК України, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення [105].

Перед допитом встановлюється особа, роз'яснюються її права, а також порядок проведення допиту. У разі допиту свідка він попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілий – за давання завідомо неправдивих показань. За необхідності до участі в допиті залучається перекладач. У разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви.

При організації допиту підозрюваних у вчиненні вимагання слідчому необхідно враховувати такі обставини: 1) хвилювання вимагачів після їхнього затримання «на гарячому», необізнаність злочинців про обсяг доказів, що є у розпорядженні слідства; 2) суперечності в злочинній групі, акцентування уваги на тих співучасниках, які перебувають у конфронтації з лідером, не згодні з розробленим ним планом здійснення акту вимагання, не

задоволені поділом злочинного прибутку.

При допиті вимагачів потрібно з'ясувати: 1) коли виник намір учинити вимагання і хто був його ініціатором, чим керувалися у виборі жертви, в яких відносинах були з нею (персонально); 2) якою інформацією керувалися злочинці, задумуючи вимагання, від кого була отримана ця інформація (хто був навідником, хто конкретно здійснював розвідувальні заходи та у чому вони полягали); 3) хто, де, коли та які вимоги висував, яка сума вимагалася; якщо предметом вимагання було право на майно, то кому конкретно воно мало бути передане; якщо предметом вимагання було вчинення жертвою певних дій, то у чому вони полягали; 4) планувалося здійснити вимагання – одноразово або тривало; чи передбачалося в останньому випадку систематично підвищувати свої вимоги, посилювати примусові заходи; 5) у чому полягали погрози вимагачів, ким, коли та за яких умов були викладені; чи застосовувалася зброя і яка саме, у кого була придбана, коли; чи було відомо іншим членам групи про наявність зброї в окремих її членів, які були наслідки її використання; погрози доводилися до відома жертви; 6) чи одержували раніше вимагачі від потерпілого яке-небудь майно, гроші, документи, де вони знаходяться у даний час, скільки фактів вимагання в минулому мало місце; 7) якщо потерпілий вивозився для «переговорів» у спеціальне місце, то коли це було і хто підшукував це місце; 8) якщо планувалося захоплення жертви або інших заручників, то чи було воно здійснене; хто був захоплений; коли і звідки (із будинку, з роботи); хто конкретно викрадав заручників; де знаходиться місце утримання заручників або викрадених людей; в яких умовах вони утримувалися, хто їх охороняв; із якого телефону велися переговори про викуп, кому ці вимоги були адресовані, хто вів переговори; чи застосовувалися катування до захоплених осіб, які саме, хто їх виконував; чи провадився аудіо- чи відеозапис вимог про викуп заручників або викрадених, де, коли і на якій апаратурі, хто саме наговорював текст, де тепер перебуває використана техніка тощо.

Важливою умовою ефективності цієї слідчої (розшукової) дії є

підготовка до проведення допиту, попереднє вивчення матеріалів і конкретизація питань, на які потрібно отримати відповіді.

При допиті підозрюваного (обвинуваченого) необхідно пам'ятати, що вони мають право, а не зобов'язані давати показання, відповідати на поставлені запитання. Закон не передбачає їх відповідальності за відмову давати показання і за дачу завідомо неправдивих показань, бо в протилежному випадку на них фактично покладался б обов'язок давати показання проти себе, викривати себе або своїх співучасників у вчиненні злочину, що суперечило б презумпції невинуватості, засаді свободи від самовикриття як одному з міжнародних стандартів забезпечення прав і свобод людини.

Замість того, щоб отримати детально розгорнуті показання по всіх обставинах, що пов'язані з підозрюваним, а також про те, що відбувалося під час, до і після вчинення злочину, досить часто слідчі працівники спрощують допит, забуваючи про такий простий, але ефективний тактичний прийом, як деталізація показань, внаслідок чого самі позбавляють себе можливості забезпечити детальну перевірку показань підозрюваного.

Показання підозрюваного здатні виступати з одного боку, джерелом доказів, з іншого – засобом захисту законних інтересів. Така їхня правова природа пов'язана з умовами виникнення процесуальної фігури підозрюваного. Адже з набуттям особою статусу підозрюваного законодавець пов'язує обґрунтоване припущення, що саме ця особа вчинила кримінальне правопорушення і їй краще, ніж будь-кому, відомі всі обставини вчиненого діяння. Специфіка процесуального статусу підозрюваного як суб'єкта процесуальної діяльності, який виконує самостійну процесуальну функцію захисту, визначає іншу властивість цих показань – засобу захисту. Підозрюваний за допомогою показань може заперечувати законність та обґрунтованість підозри, наводити докази, які виправдовують його чи пом'якшують відповідальність тощо.

Разом з тим аналіз норм чинного КПК України вказує на значні недоліки у правовій регламентації показань підозрюваного, що негативно

впливають на їхню здатність вирішувати завдання кримінального провадження. Так, відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України показання є одними із процесуальних джерел доказів. При цьому, як вбачається з визначення показань, закріпленого у ст. 95 КПК України, мова йде також про показання підозрюваного. Водночас, згідно з п. 2 ст. 23 КПК України, не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, які не були предметом безпосереднього дослідження судом, а, як відомо, процесуальна фігура підозрюваного характерна лише стадії досудового розслідування. Отже, якщо показання підозрюваного через те, що не підлягають безпосередньому дослідженню судом, не можуть визнаватися доказами, то фактично вони не є джерелом доказів. Тобто, згідно з чинним КПК України, значення показань підозрюваного для доказування зводиться лише до своєрідного орієнтира для спрямування дослідження обставин справи та прийняття процесуальних рішень органами розслідування. Щодо забезпечення права підозрюваного на захист, то чинний КПК України це право, насамперед, пов'язує з можливістю особи давати пояснення з приводу підозри, а не показання. Разом з тим проблеми, пов'язані з установленням достовірності показань, а також можливістю їх використання підозрюваним для захисту законних інтересів, залишаються актуальними. Адже від достовірності показань підозрюваного значною мірою залежить законність, справедливість та обґрунтованість прийнятих рішень органами, які провадять досудове розслідування, а від можливості реалізації права підозрюваного давати показання з приводу підозри – гарантованість його права на захист.

Цікавою видається дискусія з приводу права підозрюваного давати завідомо неправдиві показання. Як зауважує М.В. Костін, дачу обвинуваченим завідомо неправдивих показань не можна розглядати як допустимий спосіб його захисту, оскільки це не зумовлено його законним інтересом, суперечить публічним інтересам, інтересам правосуддя, не відповідає засаді рівності сторін [89, с. 101].

Загальні положення тактики допиту досить докладно описані в наявній криміналістичній літературі. На початковій стадії допит має загальний характер. А.Я. Марков вважає, що засуджені, підозрювані в скоєнні злочину,

як правило, не дають повних і правдивих показань. Однак далі учений зазначає, що у випадках неправомірних дій потерпілого та затримання підозрюваного відразу після скоєного ним злочину він дає правдиві і досить повні свідчення [139, с. 48].

Крім того, потрібно враховувати те, що допитуваний, як правило, прагне дізнатися про ступінь обізнаності слідчого про скоєний злочин. Тому оприлюднення джерел інформації при допиті небажано. Більше того, характер питань, що задаються підозрюваному, повинен бути таким, щоб він не міг дізнатися джерело отриманих даних, не зміг впливати на свідків і потерпілого. Проте в деяких випадках слідчий повинен посилатися на джерела своєї обізнаності, оскільки це може призвести до значного тактико-психологічному впливу на допитуваного.

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що серед слідчих (розшукових) дій значну увагу зосереджено на тактичних прийомах допиту потерпілого та підозрюваного; огляду місцевості, приміщення, речей та документів; проведення обшуків тощо. Саме за допомогою цих слідчих (розшукових) дій забезпечується надійна доказова база, яка викриває осіб, винних у вчиненні вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим. У свою чергу, використання на практиці криміналістичних знань та умінь дозволяє отримати максимально допустимий результат у розслідуванні.

3.3 Залучення спеціаліста та використання спеціальних знань при розслідуванні вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим

Як відомо, процес збирання доказів передбачає здійснення сторонами кримінального провадження певних дій, серед яких: пошук і виявлення доказів, фіксація доказової інформації, вилучення та збереження доказів для їхнього подальшого дослідження, оцінка й використання отриманих доказів у

процесі доказування у кримінальному провадженні та інші.

Серед шляхів збирання доказів сторонами кримінального провадження, визначених у ст. 93 КПК України, є й такі, що передбачають участь спеціаліста і потребують використання спеціальних знань, а саме: витребування та отримання висновків експертів, проведення процесуальних дій, таких як обшук, огляд, слідчий експеримент тощо.

Одним із перших визначень поняття спеціальних знань сформулював О.О. Ейсман. Згідно з його позицією спеціальні знання – це «...знання не загальнодоступні, не загальновідомі, що не мають масового поширення, якими володіє обмежене коло фахівців» [238, с. 91]. У наведеному визначенні як провідну виокремлено таку ознаку спеціальних знань: вони не є загальнодоступними та загальновідомими. Особи, які мають такі знання, отримали спеціальну освіту, професійну підготовку, набули досвіду роботи у відповідній сфері.

За сучасними уявленнями, спеціальні знання, отримані особою в процесі навчання й практики, є професійними. М.В. Салтевський вважав, що для слідчого професійними є всі юридичні знання, а також і в галузі криміналістики. Спеціальними дослідник називав лише ті, що відрізняються від здобутих у процесі професійної підготовки. Наприклад, знання інженера в царині електротехніки для слідчого є спеціальними [186, с. 134]. Спеціальні знання В.Ю. Шепітько визначає як систему наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню [235, с. 11]. В.М. Махов відносить до таких знання, характерні різним видам професійної діяльності, за винятком тих, що є професійними для слідчого й судді та використовуються під час розслідування й розгляду кримінальних справ у суді з метою сприяння встановленню істини в справі у випадках і порядку, визначених кримінально-процесуальним законодавством [145, с. 46]. У кримінальному судочинстві спеціальні знання В. Г. Гончаренко характеризує як знання й навички,

отримані під час фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, використовувані визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для розв'язання за певною процедурою процесуальних завдань [44, с. 24]. Спеціальні знання Л. В. Лазарєва визначає як знання з різних галузей науки (права, техніки, мистецтва та ремесла), отримані в межах професійної освіти, що містять знання теорії, навички та вміння.

Їх застосовують учасники цивільного, арбітражного, адміністративного та кримінального судочинства з метою встановлення обставин, що підлягають доказуванню в конкретній справі, у порядку, передбаченому відповідним процесуальним законодавством [119, с. 22].

У широкому розумінні спеціальними знаннями в кримінальному провадженні Р. Л. Степанюк вважає будь-які професійні знання, потрібні для розв'язання питань, що постають під час здійснення досудового розслідування та судового провадження. Ми поділяємо думку науковця стосовно того, що вирішальне значення для з'ясування сутності спеціальних знань у кримінальному провадженні має не тільки їхній обсяг, а й суб'єкт, що їх застосовує. Отже, за суб'єктом ці знання дослідник поділяє на три різновиди: а) професійні знання осіб, які здійснюють кримінальне провадження; б) фахові знання підозрюваних, обвинувачених, професійних захисників; в) професійні знання осіб, яких залучають сторони процесу й суд до розв'язання завдань кримінального провадження [204, с. 42].

Спеціальні знання, застосовувані в кримінальному судочинстві, характеризуються такими ознаками: ці знання не є загальновідомими, загальнодоступними й одиничними; отримують їх у процесі теоретичної та практичної підготовки до конкретної діяльності; вони є неодноразово застосовуваними не в прямій, а в опосередкованій формі; їх залучають до процесу у встановленому законом порядку за наявності в учасників процесу потреби в таких знаннях; використовують у передбачених кримінальним процесуальним законом формах; їх застосування пов'язане з певним рівнем

освіти та (або) підготовки чи іншим досвідом; такі знання сприяють забезпеченню винесення законного й обґрунтованого акта органів досудового розслідування й суду як органу судової влади [204, с. 8–9].

Доцільно зауважити, що роз'яснення терміна «спеціальні знання» ні чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), ні КПК України 1960 р. не містять, що є приводом для дискусій у наукових колах.

Узагальнюючи позицію дослідників щодо змісту поняття «спеціальних знань», зазначимо, що найбільш поширеною є думка згідно якою спеціальними потрібно вважати знання, що містяться в основі тих чи інших спеціальностей та спеціалізацій. Тобто, спеціальні знання – це професійні знання та вміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, необхідні для розв'язання питань, які виникають у процесі досудового розслідування кримінальних проваджень та розгляду їх матеріалів у суді. Спеціальними вважають знання, що не є загальнопоширеними, загальновідомими, а лише ті, яких набули спеціалісти-професіонали в тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо.

Спеціальні знання набуваються в процесі навчання і практичної діяльності за певною спеціальністю. Експерт повинен володіти спеціальними знаннями у галузі науки, техніки, мистецтва тощо, необхідні і достатні для того, щоб дати висновок з питань, що виникають під час досудового розслідування та судового розгляду [104, с. 202].

До спеціальних знань не належать загальновідомі й загальнодоступні наукові знання, повсякденні, побутові відомості, а також знання в галузі матеріального і процесуального права.

Окремі наукові дослідження присвячені використанню спеціальних знань у розслідуванні окремих видів злочинів. Так, Д.В. Пашнєв визначає спеціальні знання як наукові, технічні та інші, зокрема криміналістичні, професійні знання, одержані в результаті навчання, і навички, придбані в процесі роботи в певних галузях практичної діяльності, що

використовуються сумісно з науково-технічними засобами під час пошуку, виявлення, вилучення та дослідження слідів злочину з метою отримання доказової та орієнтуючої інформації, необхідної для встановлення певних обставин у кримінальних справах [172, с. 36].

За сучасною юридичною доктриною спеціальні знання – це незагальновідомі знання, що не мають масового поширення та якими володіє обмежене коло фахівців (фахівець – загальне поняття для позначення особи, яка володіє спеціальним знаннями), тому застосування спеціальних знань у досудовому розслідуванні базується, насамперед, на залученні до процесу розслідування спеціаліста й експерта, тобто осіб, які володіють такими спеціальними знаннями та навичками. Коло питань, які вирішуються кожним з них у кримінальному провадженні, обумовлюється їх процесуальним статусом.

Залучення фахівців (у контексті пошуку та фіксації джерел інформації про злочинну подію) – це не лише доцільна форма застосування спеціальних знань і технічних засобів під час провадження процесуальних дій, але й гарантія якісного та ефективного виконання слідчим усього спектра своїх професійних обов'язків у конкретних умовах. Особиста участь спеціаліста в підготовці та проведенні таких дій – це необхідність грамотно використати спеціальні знання із різних галузей науки й техніки з метою якісного розкриття та розслідування злочину.

Під час досудового розслідування злочинів слідчі мають справу як із традиційними для криміналістики, так і з нетрадиційними слідами злочинної діяльності та речовими доказами. У таких випадках для правильної підготовки та організації слідчої (розшукової) дії, виявлення й оцінки всіх обставин, що мають значення для кримінального провадження, правильного відбору тих об'єктів, які пов'язані з підготовкою та вчиненням злочину, лише базової юридичної підготовки слідчого може бути не достатньо. З метою забезпечення належної ефективності окремих слідчих (розшукових) дій бажаною, а то й обов'язковою, потрібно вважати участь спеціаліста у

проведенні відповідної дії. Завдання спеціаліста полягає в тому, щоб на підставі своїх знань він сприяв слідчому у виявленні та вилученні слідів злочину, предметів і документів, що можуть бути речовими доказами у кримінальному провадженні, і з цією метою брав активну участь у процесуальній дії.

Частиною 1 ст. 71 КПК України передбачена участь у кримінальному провадженні спеціаліста-консультанта, а ч. 2 ст. 71 КПК України – можливість залучення спеціаліста для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження і судом під час судового розгляду [105].

Найчастіше до участі в слідчих діях залучаються спеціалісти-криміналісти – співробітники експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ, які мають відповідну криміналістичну підготовку, для використання їх спеціальних знань у збиранні та фіксації слідів на місці скоєння злочину.

Спеціаліст як консультант – поки що відносно нова фігура в судочинстві, і його діяльність у процесі, як обізнаної особи, задіяна не повною мірою.

Довідково-консультативна форма використання спеціальних знань може застосовуватися сторонами та їх представниками під час збирання доказів. Так, спеціаліст може вказати адвокату чи слідчому на об'єкти, які в майбутньому можуть набути статусу речових або документальних доказів. Визначення в кримінально-процесуальному законі права спеціаліста звертати увагу сторони, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів (п. 3 ч. 2 ст. 71 КПК України) і надає можливість виявляти речі, документи під час проведення процесуальних дій. Водночас ця можливість існує тільки завдяки спеціальним знанням і навичкам спеціаліста..

На етапі вилучення або відбирання зразків може бути використана

допомога спеціаліста у створенні обставин та умов отримання зразків, застосуванні інструментів і приладів, визначенні якості та достатньої кількості отриманих зразків, роз'ясненні правил і способів їх вилучення або одержання, пакування та зберігання до часу передачі експерту тощо. Під час складання протоколу спеціаліст допоможе слідчому правильно вказати назву зразків, описати їх якість, особливості упаковки та інші обставини, які повинні бути в ньому відображені. При отриманні окремих зразків важливо дотримуватися й специфічних правил, які впливають з їх особливостей, а також існуючих технічних, санітарних та інших нормативів. Допомога спеціаліста має важливе значення не тільки під час відбору зразків, а й при оцінці їх достатності та придатності для дослідження.

Експертиза також є формою застосування суб'єктами судово-експертної діяльності спеціальних знань у судочинстві. Співробітник експертного підрозділу судово-експертної установи чи експерт, який не працює в експертній установі, беручи участь у проведенні слідчих (розшукових) дій, також використовує свої спеціальні знання. Це зумовлює наявність певних збігів у процесуальному статусі спеціаліста й експерта. Так, і експерт, і спеціаліст як суб'єкти діяльності, пов'язаної із застосуванням спеціальних знань, повинні володіти такими знаннями, бути незацікавленими в результатах кримінального провадження.

Проте між експертом і спеціалістом як суб'єктами діяльності, спрямованої на надання допомоги слідству, існують значні відмінності. Експерт на підставі проведеного дослідження складає висновок, який є самостійним джерелом доказів, а спеціаліст надає слідчому лише консультативну або технічну допомогу в межах проведення слідчої (розшукової) дії. Висновки, які містяться в роз'ясненнях спеціаліста, не мають значення доказів, хоча з цього правила є деякі винятки, які буде розглянуто пізніше. Правознавці стосовно доказового значення використання різних форм спеціальних знань слушно звертають увагу на те, що знання спеціаліста можуть бути застосовані для виявлення лише слідів, ознак,

властивостей тощо, в існуванні яких можна переконатися внаслідок безпосереднього спостереження. Саме тому відомості щодо фактів, виявлених спеціалістом, фіксуються в протоколі слідчої або судової дії.

Використання різних форм спеціальних знань у кримінальному судочинстві обумовлено їх різним доказовим значенням у досудовому розслідуванні та судовому розгляді матеріалів.

Так, згідно з ч. 1 ст. 71 КПК України, «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних та інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок» [105]. Водночас експертом, відповідно до ст. 69 КПК України, також є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, але на відміну від спеціаліста експерту доручається проведення дослідження об'єктів, явищ та процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення та надання висновку з питань, які виникають у кримінальному провадженні. Відрізняє цих фахівців і те, що експертом у кримінальному провадженні може бути виключно особа, яка, крім спеціальних знань, має також і право проводити експертизи згідно із Законом України «Про судову експертизу».

Застосування будь-якої форми використання спеціальних знань визначається конкретними обставинами. Експертизи є найбільш досконалою і відпрацьованою формою використання спеціальних знань під час розслідування злочинів.

У процесі розслідування вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, часто виникають питання, які вимагають спеціальних неюридичних знань.

Процесуальними формами використання спеціальних знань є:

1) безпосереднє використання їх слідчим, прокурором (у тому числі криміналістом) і складом суду під час виконання своїх процесуальних

функцій збирання, дослідження та оцінки доказів;

2) участь спеціалістів під час досудового розслідування і судового розгляду (ст. 71 КПК України);

3) призначення і провадження судових експертиз (ст. ст. 69, 101, 242 КПК України).

Найбільш поширеною формою застосування використання спеціальних знань обізнаних осіб як джерела доказу, що надає значно ширші можливості для застосування у доказуванні, є інститут судової експертизи.

Проблема проведення криміналістичних експертиз у досліджуваній предметній області пов'язана насамперед з відсутністю науково відпрацьованих і апробованих методик їх проведення.

При вирішенні питання про призначення експертизи, слідчий повинен керуватися не тільки кримінальним процесуальним законодавством, але й рекомендаціями криміналістичної науки.

У спеціальній літературі експертом (від лат. *expertus* – досвідчений) визнається «особа-фахівець із тієї або іншої спеціальної галузі знань у науці, техніці, мистецтві чи ремеслі, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями та якій ... доручено провести експертизу по питаннях, які цікавлять, та за її результатами дати обґрунтований висновок, який має значення доказу у справі» [239, с. 221].

Згідно з ч. 1 ст. 69 КПК України експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право, відповідно до Закону України «Про судову експертизу», проводити експертизу і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань. Крім того, ч. 2 цієї самої статті передбачено, що не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого [105, с. 44–45].

Судова експертиза, або експертиза в кримінальному процесі, – це науково-практичне дослідження, процес пізнання, яке провадить експерт, і обґрунтування висновку відповідно до встановленого законом порядку. У спеціальній літературі експертом називають особу, яка має спеціальні знання і залучається до кримінального процесу: для пізнання і дослідження об'єкта, яким цікавиться суд; для з'ясування і висвітлення поставлених перед ним питань; для обґрунтування стосовно цих питань висновку, який має значення доказу [239, с. 221].

На нашу думку, судова експертиза є одним із унікальних способів отримання цінної доказової інформації, самостійною процесуальною формою отримання нових доказів у кримінальному провадженні, а також перевірки та уточнення доказів, уже наявних у матеріалах кримінального провадження. Цей вид досліджень значно розширює пізнавальні можливості суду, надаючи змогу використовувати під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень весь арсенал сучасних можливостей науки. Розроблення теоретичних засад правового інституту судової експертизи має непересічне практичне значення в умовах сучасного змагального кримінального судочинства.

На основі системного аналізу такого складного правового явища, як судова експертиза, можна сформулювати пропозиції щодо практики застосування кримінальних процесуальних норм, якими регульовано правовідносини у зв'язку з проведенням експертизи, у діяльності правоохоронних органів, розробити варіанти законодавчих новел, спрямованих на вдосконалення функціонування правового інституту судової експертизи в змагальному кримінальному процесі. Крім зазначеного, враховуючи зміни в кримінальному процесуальному законодавстві України, відомчій нормативно-правовій базі, практиці застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень (зокрема, йдеться про залучення експертів), виникає необхідність наукового аналізу сучасних проблем та перспектив участі експертів (обізнаних осіб) у кримінальному

провадженні.

Згідно зі ст. 242 КПК України експертиза проводиться за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, які мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Статтею 243 КПК України передбачено, що сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого [105].

Крім того, ч. 2 ст. 243 КПК України встановлено, що сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Разом з тим експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та в порядку, передбачених ст. 244 КПК України [105].

Отже, під час судового розгляду як доказ може бути надано одночасно два висновки, які виконані різними експертами з одних і тих самих питань, як за дорученням сторони обвинувачення, так і сторони захисту. Водночас у разі залучення експерта стороною захисту самостійно або за її клопотанням слідчим суддею потрібно мати на увазі, що на вирішення експерту можуть бути поставлені й інші питання, які мають значення для кримінального провадження та судового розгляду і стосуються об'єкта дослідження та не вирішувалися під час проведення експертизи, призначеної стороною обвинувачення. Така можливість забезпечує повноту дослідження усіх матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи.

Досліджуючи питання використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, зазначимо, що КПК України 2012 року змінено визначення поняття висновку експерта та його змісту. Зокрема, ст. 101 КПК України встановлено, що висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або

слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи [105].

КПК України містить перелік основних складових змісту висновку експерта, серед яких у пункті 6 зазначено, що у висновку повинно бути зазначено докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка.

Доцільно також зазначити, що під час оцінки судом двох висновків з аналогічних питань, складених різними експертами, які можуть бути подані як стороною обвинувачення, так і стороною захисту, та у разі їх розходження, питання застосованих експертом методів матиме вирішальне значення для врахування та покладення результатів експертизи в основу рішення.

Проведений аналіз існуючих наукових поглядів та практичної діяльності органів досудового розслідування показує, що під час розслідування вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, можуть призначатися такі судові експертизи:

1) судово-медична (здебільшого для визначення наявності, ступеня тяжкості, а також давнини і механізму утворення тілесних ушкоджень у потерпілих);

2) судово-товарознавча (для оцінки реальної вартості викраденого або знищеного майна потерпілих, а також для встановлення приналежності речі до однієї партії, сорту, виготовлення її певним підприємством);

3) судово-почеркознавча (для ідентифікації виконавця рукопису тексту, отриманого потерпілими або їхніми родичами у процесі реалізації вимагання);

4) криміналістична мікрооб'єктів (виявлених на одязі потерпілого і вимагачів, або на предметах, що були кинуті останніми під час їх затримання «на гарячому», а також для встановлення факту контактної взаємодії одягу заручника або викраденого з одягом злочинця);

5) судово-технічна документів (для встановлення тотожності матеріалів і технічних засобів, використаних вимагачами для виготовлення рукописних

текстів, направлених потерпілому, а також для ідентифікації виконавця машинописного тексту, виготовленого з тією самою метою);

б) судово-балістична і криміналістична холодної зброї;

7) наркотичних і сильнодійних речовин, виявлених у вимагачів для власного вжитку або використаних ними для приведення взятих заручників у безпорадний стан;

8) вибухотехнічна (у тих випадках, коли за допомогою вибуху проводиться акція залякування потерпілого або знищується його майно після відмови від виконання вимог вимагачів);

9) судово-хімічна (для ідентифікації речовини-маркера, виявленого на одязі та шкірних покровах вимагачів після їхнього затримання «на гарячому»);

10) судово-економічна (для встановлення розміру і характеру збитків організації, що виникли внаслідок погіршення її економічного стану у зв'язку із задоволенням вимог).

Характерними для розслідування такої категорії злочинів є фоноскопична і відеофоноскопична експертизи. Перша призначається здебільшого для ідентифікації особи, усне мовлення якої записане на фонограмі; ідентифікації вилученої у вимагачів звукозаписної апаратури; для одержання деяких відомостей про місцезнаходження заручників, їхнього емоційного стану; для характеристики невідомої особи, фонограма з записом усного мовлення якої є в розпорядженні слідства. Під час фоноскопичної експертизи можуть бути поставлені такі питання: скільки чоловік брало участь у розмові, які особливості їхніх голосів і промови; в яких умовах перебували особи, що телефонували потерпілому, розмова велася з приміщення чи з вуличного телефону-автомата або з мобільного зв'язку; які джерела і характер звуків, що супроводжують розмови; чи мав телефонний апарат які-небудь дефекти, які саме; чи не використовували злочинці будь-які засоби або хитрощі, щоб змінити голос, які саме; чи належить усне мовлення, записане на даній фонограмі, певним особам; чи є на поданій

фонограмі ознаки монтажу; чи виготовлена ця фонограма на даному звукозаписному апараті тощо.

Об'єктами відеофоноскопичної експертизи можуть бути: відеограми (відеофонограми), отримані внаслідок проведення оперативно-розшукових заходів; записане на відеограму (відеофонограму) звертання захоплених заручників, а також вилучена у вимагачів під час обшуку апаратура, на якій вірогідно був зроблений такий відеозапис. У разі потреби експертному дослідженню можуть бути піддані відеозаписи, здійснені під час окремих слідчих дій (допитів, очних ставок, обшуків, пред'явлень для впізнання, експериментів).

Залежно від мети експертизи перед експертами можуть бути поставлені такі запитання: оригіналом або копією є подана на дослідження відеофонограма; чи внесені до відеофонограми у процесі її запису або після його закінчення які-небудь зміни; чи одночасно провадився запис звуку і зображення на даній відеофонограмі; чи не вносилися будь-які зміни під час перезапису оригіналу тощо.

Висновки до третього розділу

Виокремлення типових слідчих ситуацій розслідування вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, є, насамперед, продуктом наукового осмислення. Застосування ситуаційного підходу має сприяти оптимальній організації розслідування в аналогічних (типових) ситуаціях. Знання слідчим певних «стандартів» дає змогу зорієнтуватися у всьому масиві інформації; висунути найбільш обґрунтовані версії й визначити (або скоригувати) напрями їхньої перевірки; правильно обрати спрямування й послідовність слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. Розробка типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування не обмежується тільки простою фіксацією таких ситуацій. Наступним етапом є здійснення планування розслідування, яке враховує завдання, які потрібно

вирішити і, як результат, вибір основних напрямків, які виявляються найбільш доцільними за певних умов розслідування.

На початковому етапі розслідування злочинів уся робота спрямовується на збирання фактичних даних, які надалі має бути визнано достатніми для прийняття рішення у провадженні. Слідчий повинен діяти швидко, встигнути виявити і зібрати максимальну кількість доказів, які в іншому випадку можуть зникнути або бути знищеними, спрямувати зусилля на розкриття злочинів «по гарячих слідах», встановлення і затримання винних, забезпечити можливість відшкодування збитків, заподіяних злочином. Комплекс першочергових слідчих (розшукових) дій, проведених з метою розслідування вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, залежить не тільки від слідчих ситуацій, які потрібно вирішити у визначених цілях, а й насамперед від характеру протиправного діяння, місця його вчинення, категорії осіб, які вчинили злочин і вчиняють протидію розслідуванню, очевидців тощо.

Закономірною метою злочинної діяльності корисливо-насильницької спрямованості, в тому числі вимагань, є отримання злочинних доходів, їх легалізація найбільш ефективним і безпечним способом, протидія викриттю на всіх стадіях кримінального судочинства. Тому ефективність залучення спеціаліста та використання спеціальних знань при розслідуванні вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим повинно бути спрямоване на підвищення їхньої ролі та переоцінку значення, без яких не може бути ефективно проведене розслідування кримінального провадження й розкрито кримінальне правопорушення. Викриття винних вимагає неухильного дотримання вимог закону про всебічну й повну перевірку всіх доказів щодо винуватості особи в скоєнні кримінального правопорушення. Внаслідок цього залучення експерта в кримінальний процес є засобом забезпечення об'єктивності, повноти й всебічності кримінального провадження.

ВИСНОВКИ

У дисертації сформульовано ряд теоретичних узагальнень та запропоновано нове вирішення наукового завдання щодо комплексного теоретичного дослідження криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, на підставі чого отримано нові науково обґрунтовані висновки.

1. Визначено періодизацію становлення і розвитку наукових поглядів, сутність та значення даної проблеми. Розкрито генезу поняття «злочинне вимагання» з часів Київської Русі до сучасного періоду, з'ясовано соціальну сутність, природу та зміст цього поняття. Встановлено, що КК України 2001 року у статті 189 ввів поняття «вимагання», яке зберегло основні ознаки «вимагательства», передбачені статтями 86² та 144 КК України 1960 року. Доведено, що закон про кримінальну відповідальність в Україні за злочинне вимагання взагалі і пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим зокрема у своєму розвитку пройшов декілька етапів становлення, в тому числі відповідно до прийнятих та діючих в різні часи кримінальних кодексів: 1) давньоруське законодавство; 2) кримінальне законодавство Російської імперії (з другої половини XVII ст. до початку XX ст.); 3) кримінальне законодавство СРСР та УСРР (з початку 20-х до середини 30-х років XX ст.); 4) кримінальне законодавство СРСР та УРСР (з середини 30-х до кінця 50-х років XX ст.); 5) кримінальне законодавство УРСР з початку 60-х років до прийняття Кримінального кодексу України 2001 р.; 6) сучасне кримінальне законодавство (з 2001 р. по теперішній час).

2. Під час розслідування вимагань, пов'язаних із застосуванням насильства над потерпілими, головне місце посідає криміналістична характеристика цих злочинів. На початковому етапі розслідування вона знижує інформаційну невизначеність, є ймовірною моделлю події, яка відбулася, і підставою для висунення слідчих версій, слугуючи для слідчих

джерелом відправних (початкових) відомостей для організації роботи з кримінального провадження.

Основними типовими елементами криміналістичної характеристики злочинів, що досліджено, є: предмет злочинного посягання; способи вчинення злочину; слідова картина злочину та характеристика особи-вимагача. Ці елементи пов'язані один з одним та між ними існують кореляційні зв'язки.

3. У криміналістичній та кримінально-правовій характеристиці вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, вбачається єдність завдань та мети, яка полягає в доповненні одне одного. Прикладом цього може бути кримінально-правова кваліфікація, яка здійснюється через систему елементів криміналістичної характеристики такого виду злочину. Особливістю криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, є і те, що його зміст складають дані дослідження залишених матеріальних та ідеальних слідів-наслідків, як результат взаємодії суб'єкта злочину з іншими особами, з матеріальними й іншими об'єктами навколишнього середовища, в умовах сформованої обстановки. Така обстановка вказує на криміналістично значимі ознаки злочину, особу злочинця, різні типові обставини, у тому числі й побічно пов'язані з цим діянням, і є особливо важливими при розслідуванні вимагань, пов'язаних із застосуванням насильства над потерпілим.

4. Встановлено, що насильство над потерпілим як спосіб, що використовують для вчинення вимагання, є повноструктурним і містить у собі злочинні технології підготовки, вчинення та приховування заволодіння чужим майном. Охарактеризовано кожен з виділених злочинних технологій. Поєднання цих технологій у механізмі злочину спрямоване на маскування злочинної діяльності, що ускладнює своєчасне виявлення ознак злочину як потерпілими, так і правоохоронними органами. Наукове узагальнення і типізація технологій вчинення вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, є підґрунтям для розроблення й удосконалення

методів розкриття та розслідування цих злочинів, прогнозування появи нових способів злочинних дій.

5. Слідова картина злочинних вимагань, пов'язаних із застосуванням насильства над потерпілими, являє собою сукупність слідів, що виникають у процесі взаємодії злочинця з потерпілим у вигляді матеріальних та ідеальних відображень. Вона відображає особливості способу, а також ознаки інших елементів структури злочинної діяльності. Її правильна криміналістична оцінка створює основу для швидкого розпізнавання у вихідних даних того чи іншого характерного способу вчинення розслідуваного злочину, навіть за окремими ознаками, рисами та властивостями.

6. Встановлення зв'язків між даними про особу злочинця, спосіб, обстановку та слідову картину вчинення вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, дає змогу обирати найоптимальніші програми розслідування. Дані про те, хто найчастіше вчиняє злочини такого виду, активно застосовуються у слідчій практиці і дозволяють виділити два основних типи осіб: асоціальний і кримінальний. Асоціальний тип характеризується відсутністю чітких моральних установок, у зв'язку з чим особа цього типу втягується у злочинну діяльність. До такого типу належать як пересічні громадяни, так і особи, що займають певні посади, можливості яких вони можуть використовувати при вчиненні злочину. До кримінального типу належать особи, які регулярно здійснюють вимагання. Це можуть бути члени злочинних груп різного рівня, які в окремих випадках самостійно здійснюють злочинну діяльність.

7. Джерелами типових слідчих ситуацій є практика розслідування і розроблені в криміналістиці методики розслідування вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим. До структури сучасної методики, як один із обов'язкових її елементів, входить система типових ситуацій стосовно різних етапів розслідування. Доведено, що слідчі ситуації як складні системні утворення можуть бути класифіковані лише за чітко обумовленими критеріями. Зокрема, проведений критичний аналіз існуючих

систем класифікації слідчих ситуацій свідчить, що найбільш доречним, на думку науковців, є їх поділ за інформаційною ознакою на прості та проблемні.

8. Охарактеризовано поетапний процес розслідування вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, зокрема конкретизовано особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій. На основі узагальнення діючого законодавства, слідчої та судової практики, поглядів учених розглянуто особливості тактики таких слідчих (розшукових) дій, як допит потерпілого; огляд місцевості, приміщення, речей та документів; проведення обшуків; допит підозрюваного.

9. Конкретизовано особливості та можливості використання в слідчій та судовій практиці спеціальних знань при розслідуванні вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, які можна використовувати у формі призначення судових експертиз, участі спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій, дослідженні речових доказів, наданні технічної допомоги, консультацій тощо. Доведено, що характерними для розслідування цієї категорії злочинів є фоноскопична і відеофоноскопична експертизи, які вивчають звукову, особливу мовленнєву інформацію у вигляді магнітних та відеоманітних записів, а також вилучену у вимагачів аудіо-і відеоапаратуру (магнітофони, відеоманітофони, диктофони, магнітні стрічки).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абельцев С.Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия / С.Н. Абельцев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2000. – 207 с.
2. Аверьянова Т.В. Понятие криминалистической методики // Криминалистика: [учебник] / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская; под. ред. Р.С. Белкина. – М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 971 с.
3. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика: [Учебник для вузов] / Под ред. Заслуженного деятеля науки Российской Федерации, профессора Р.С. Белкина. – М.: НОРМА, 2000. – 990 с.
4. Аверьянова Т.В. Криминалистика: Учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская. / Под ред. Р.С. Белкина. – М., 2001. – 992 с.
5. Ахмедшин Р.Л. Криминалистическая характеристика личности преступника [Электронный ресурс] : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Москва: РГБ, 2007. – С. 413 (Из фондов Российской Государственной Библиотеки).
6. Баев О. Я. Руководство для следователей / О. Я. Баев ; под. ред. Н. А. Селиванова. В. А. Снеткова. - М. : ИНФРА-М, 1997. - 732 с.
7. Баев О.Я. Основы криминалистики: Курс лекций. / О.Я. Баев. – М., 2001. – 288 с.
8. Бажанов М.І. Радянський кримінальний процес. – К.: Вища школа, 1983. – 440 с.
9. Баженов И.А. Шантаж, как уголовное преступление. – М.: Журнал Министерства юстиции, 1878. – 30 с.
10. Балашов Д.Н. Криминалистика: Ученик / Д.Н. Балашов, Н.М. Балашов, С.В. Маликов. - М. : ИНФРАМ, 2005. – 503 с.

11. Батиргареева В.С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло / В.С. Батиргареева. – Х. : Одіссей, 2003. – 256 с.
12. Батиргареева В.С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук. 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. - Х., 2002. - 20 с.
13. Бахин В. П. Тактика преступников. Тактические приемы противодействия преступников следствию / Бахин В. П. – К., 2009. – 43 с.
14. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002). -К.: Типография журнала «Охрана труда», 2002. – 268 с.
15. Бахин В.П. Криминалистическая методика: [лекция] / В.П. Бахин. – К., 1999. – 26 с.
16. Бахин В.П. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент расследования / В.П. Бахин // Вестник криминалистики / Отв. ред. А.Г. Филиппов. Вып. 1. – М. : Спарк, 2000. – С. 1-22.
17. Белкин Р. С. Перспективы исследования проблемы следственной ситуации / Р. С. Белкин И Следственная ситуация. - М., 1985. - С. 3-20.
18. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы (от теории – к практике). – М.: Юрид. лит., 1988. – 304 с.
19. Белкин Р.С. Курс криминалистики / Р.С. Белкин – М.: Юристъ, 1997. – Т. 3: Криминалистические средства, приемы, рекомендации – 480 с.
20. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики / Р.С. Белкин. – М. : Академия МВД СССР, 1979. – 410 с.
21. Борзенков Г.Н. Имущественные преступления в Уголовном уложении 1903 г. / Г.Н. Борзенков // Вестн. МГУ. Сер. 11. Право. – 1993. – № 5. – С. 46-49.
22. Борисов В. К вопросу о сущности уголовно-правовой характеристики преступлений / В. Борисов, А. Пашенко // Уголовное право. – 2005. – № 3. – С. 11–13.

23. Бугай В.В. Расследование вымогательства в кн. Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики / под ред. проф. В.Д. Грабовского, доц. А.Ф. Лубина. - Н.Новгород. - 1995. - С. 285 - 297.
24. Быков В.М. Преступная группа: криминалистические проблемы / В.М. Быков. – Ташкент : Узбекистан, 1991. – С. 103-106.
25. Вафин Р.Р. Вымогательство («рэкет») – криминалистические проблемы / Р.Р. Вафин. – Екатеринбург: Екатеринбургская высшая школа МВД РФ, 1993. – 161 с.
26. Ведерников Н. Т. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики преступлений: Криминалистическая характеристика преступлений / Н.Т. Ведерников. – М. : Юрид. лит., 1984. – 211 с.
27. Ведерников Н. Т. Место и роль личности обвиняемого в предмете науки криминалистики / Н. Т. Ведерников // Предмет и система криминалистики в свете современных исследований. – М. 1988. – С. 75–76.
28. Весельський В.К. Концептуальні основи тактики слідчих дій (слідчий огляд, допит, призначення і проведення судових експертиз) / В.К. Весельський // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. – №2 (28). – С. 151-158
29. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К., Ірпінь, 2003. – 1440 с.
30. Видонов Л.Г. Криминалистические характеристики убийств и системы типовых версий о лицах, совершивших убийства без очевидцев. Методические рекомендации к использованию систем типовых версий / Л.Г. Видонов. – Горький, 1978. – 122 с.
31. Владимиров В.А. Квалификация похищения личного имущества / В.А. Владимиров. – М. : Юрид. лит., 1974. – 208 с.
32. Возгрин А.И. Криминалистическая характеристика преступлений // Криминалистика: [учебник] / А.И. Возгрин, под. ред. Т.А. Седовой, А.А. Эксархопуло. – СПб, 1995. – 273 с.
33. Волчецкая Т.С. Криминалистическая ситуалогия: дис. ... д-ра

юрисд. наук : 12.00.09 / Волчецкая Татьяна Станиславовна; Юрид. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 1997. – 395 с.

34. Гавло В.К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. – Томск: Томский университет, 1985. – 333 с.

35. Гавріляк О.Ю. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вимагань / О.Ю. Гавріляк // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 20 (3). – С. 1-5.

36. Галаган В.І. Слідчі дії: проблеми визначення / В.І. Галаган // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2010. – № 1. – С. 1-10.

37. Гаухман Л.Д. Ответственность за преступления против собственности / Л.Д. Гаухман, С.В. Максимов. – 2-е изд., испр. – М. : ЦентрЮрИнфоР, 2001. – 310 с.

38. Гельфер М. А. Преступные посягательства против личной собственности граждан / М. А. Гельфер. – М. : [Б. и.], 1954. – 60 с.

39. Герасимов И.Ф. Вопросы развития и совершенствования методики расследования отдельных видов преступлений [Текст] / И.Ф. Герасимов // Научные труды. Вып. 50. Вопросы методики расследования преступлений: (Межвуз. сб.). – 1976. – С. 5-16

40. Герасина Л.Н. Сущность общего понятия «насилие» в социолого-правовой, политологической и конфликтологической интерпретации / Л. . Герасина // Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Харків) / редкол. : В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х. : Лествиця Марії, 2001. – С. 119-123.

41. Глазырин Ф.В. Личность обвиняемого и тактика следствия / Ф.В. Глазырин // Ленинский принцип неотвратимости наказания и задачи советской криминалистики. – Свердловск, 1972. – С. 73.

42. Головин А.Ю. Криминалистическая систематика / А.Ю. Головин: Монография / Под общ. ред. Н.П. Яблокова. – М. : ЛексЭст, 2002. – 336 с.

43. Головкін Б.М. Системний підхід до поняття тяжкої корисливо-насильницької злочинності / Б.М. Головкін // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Кроссруд, 2007. – Вип. 14. – С. 29-48.

44. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні / В. Г. Гончаренко, В. В. Курдюков, К.В. Легких // Вісник Академії адвокатури України. – 2007. – № 2(9). – С. 22–34.

45. Гросс Г. Руководство для судебных следователей, чинов общей и жандармской полиции. – Смоленск, 1895. – Вып. 1. – С. 42-43.

46. Густов Г. А. Понятие и виды криминалистической характеристики преступлений: Криминалистическая характеристика преступлений / Г.А. Густов. – М., 1984. – 44с.

47. Дворкин А. Квалификация вымогательства и сопряженных с ним преступлений / А. Дворкин, К. Чернова // Законность. – 1994. – № 12. – С. 8-13.

48. Дергач Л.В. Питання виникнення слідів та їх виявлення в процесі розслідування вимагання, вчиненого організованою злочинною групою / Л.В. Дергач // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2010. – Випуск 538. Правознавство. – С. 103-105.

49. Дергач Л.В. Розслідування вимагань, вчинених організованими злочинними групами, у сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.09 Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність / Дергач Леонід Валентинович. - К. : НАВС, 2011. - 21 с.

50. Дорохіна Ю.А. Злочини проти власності: історико-правовий аспект / Ю.А. Дорохіна // Митна справа. – 2013. - № 3 (90). – Ч. 2, Кн. 1. – С. 263-269.

51. Драпкин Л. Я. Понятие и классификация следственных ситуаций / Л. Я. Драпкин // Криминалистика : учеб. для вузов. - М., 2000. - 680 с.

52. Драпкин Л. Я. Предмет доказывания и криминалистические характеристики преступлений / Л. Я. Драпкин // Межвузовский сборник

научных трудов Свердловского юридического института. – Свердловск, 1978. – Вып. 69: Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений. – С. 11-18.

53. Драпкин Л.Я. Основы теории следственных ситуаций / Драпкин Л.Я. – Свердловск, 1987. – 163 с.

54. Дьоменко С. Поняття вимагання за кримінальним кодексом України та його відмінність від чинного раніше законодавства / С. Дьоменко // Підприємництво, господарство і право. – 06/2003 . – № 6 . – С. 71-74 .

55. Дьоменко С.В. Вимагання: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Дьоменко Сергій Васильович; Запорізький національний ун-т. – Запоріжжя, 2005. – 237 арк. – арк. 198-217.

56. Дьоменко С.В. Генеза складу вимагання в кримінальному праві України // Вісник Запорізького державного університету: Збірник наукових статей. Юридичні науки. № 1 / Головний редактор Толок В.О. – Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2003. – С.145 - 147.

57. Елец Е.А. Уголовно-правовые и криминологические аспекты вымогательства (по материалам Северо-Кавказского региона) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Е.А. Елец ; Краснодар. юрид. ин-т. – Краснодар, 2000. – 183 с.

58. Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование / В.П. Емельянов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 291 с.

59. Ермолович В.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений / В.Ф. Ермолович. – Минск : Амалфея, 2001. – 304 с.

60. Есипов В.В. Уголовное право. Часть Особенная. Преступления против личности и имущества. Изд. 4-е. – М., 1913. – 216 с.

61. Ефремович В.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений / В.Ф. Ефремович. – Минск: Амалфея, 2001. – 304 с.

62. Ємельянов В. Окремі проблеми застосування нового

Кримінального кодексу України [Текст] / В.Ємельянов // Право України. – 2002. – № 9. – С. 109-111.

63. Жижиленко А. А. Имущественные преступления / А.А. Жижиленко. – Л. : Наука и школа, 1925. – 226 с.

64. Закалюк А. П. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения / А. П. Закалюк, К. Е. Игошев. – Горький, 1974. – 136 с.

65. Зинин А.М. Проблемы криминалистического установления личности / А.М. Зинин // Вестник криминалистики / отв. ред. А.Г. Филиппов. – Вып. 4 (8). – М.: Спарк, 2003. – С. 29.

66. Зуйков Г.Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления / Г.Г. Зуйков : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. – М., 1970. – 425 с.

67. Зуйков Г.Г. Установление способа совершения преступления. При помощи криминалистических экспертиз и исследований / Зуйков Г.Г. – М.: Изд-во ВШ МВД СССР, 1970. – 45 с.

68. Зуйков Г.Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступлений / Г.Г. Зуйков // Соц. законность. – 1971. – № 1. – С. 14-19.

69. Зуйков Г.Г. Поиск по признакам способов совершения преступлений / Г.Г. Зуйков. – М.: ВШ МВД СССР, 1970. – 86 с.

70. Иванов С.Н. Организационные и тактические проблемы расследования вымогательств, совершенных преступными группами. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Иванов С.Н. – Ижевск, 1996. – 143 с.

71. Иванова В.В. Преступное насилие : учеб. пособие для вузов / В.В. Иванова. – М. : ЮИ МВД РФ : Кн. мир, 2002. – 83 с.

72. Источниковедение истории СССР [Текст] : учебник / под ред. И.Д. Ковальченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. школа, 1981. – 496 с.

73. Ігнатов О. Кримінальне насильство: окремі питання / О. Ігнатов // Право України. – 2005. – № 3. – С. 67-71.

74. Інструкція про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події та положень про комісії: затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 19 листопада 2012 р. № 1050 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z2095-12>.

75. Каневский Л.Л. Дискуссионные проблемы сущности типовой криминалистической характеристики преступлений и ее использования в процессе расследования / Л.Л. Каневский // Вестник криминалистики / Отв. ред. А.Г. Филиппов. Вып. 1 (3). – М., 2002. – 34-36.

76. Коврижных Б.Н. Деятельность органов прокуратуры по делам о нераскрытых убийствах / Б.Н. Коврижных: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харьков, 1969. – 20 с.

77. Козаченко И.Я., Сабиров Р. Д. Уголовно-правовое понятие насилия // Уголовный закон и совершенствование мер борьбы с преступностью: межвуз. сборник научных трудов. - Свердловск: Госуниверситет, 1981. - С.18-28.

78. Колдин В.А. Криминалистическое знание о преступной деятельности: функция моделирования / В.А. Колдин // Сов. государство и право. – 1987. – № 2. – С. 66-74.

79. Колдин В.Я. Актуальные вопросы теории и методологии криминалистики / В.Я. Колдин // Методологические и теоретические проблемы юридической науки. – М., 1986. – С. 154.

80. Колесниченко А.Н. К вопросу о понятии способа совершения преступления в криминалистике / А.Н. Колесниченко, А.Н. Савченко // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы. Сборник 2-ой . (Материалы научной конференции). – Душанбе: Таджик. Гос. ун-т, 1962. – С. 217-220.

81. Колесниченко А.Н. Криминалистическая характеристика преступлений [Текст]: учеб. пособие / А.Н. Колесниченко, В.Е. Коновалова;

Министерство высшего и среднего специального образования УССР, Харьковский юридический институт. – Х. : Юрид. ин-т, 1985. – 93 с.

82. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза” / А.Н. Колесниченко. – Х., 1967. – 38 с.

83. Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений [Текст]: текст лекции / А.Н. Колесниченко; Министерство высшего и среднего специального образования УССР, ХЮИ. – Х. : Юрид. ин-т, 1976. – 28 с.

84. Колодяжний М.Г. Кримінологічна характеристика та запобігання вимаганням, поєднаним із насильством: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Колодяжний Максим Геннадійович; Інститут вивчення проблем злочинності АПрН України. – Х., 2009. – 239 с.

85. Коновалов С.И. Расследование хищений овощей и фруктов при заготовках и хранении / С.И. Коновалов. Дис... канд. юрид. наук. – Харьков, 1985. – 216 с.

86. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.

87. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И. Коржанский. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – 248 с.

88. Корпоративне право України : підручник / В.В.Луць, В.А.Васильєва, О.Р.Кібенко, І.В.Спасибо-Фатєєва [та ін.]; за заг. ред. В.В.Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.

89. Костін М.В. Допустимість способів захисту для забезпечення його публічних та особистих інтересів / М.В. Костін // Право України. – 2006. – №8. – С. 99-102.

90. Костров Г.К. Спорные вопросы квалификации вымогательства / Г.К. Костров, Г.Г. Хадисов // Правовое регулирование социалистических

общественных отношений. – Махачкала, 1983. – С. 124–141.

91. Котеляк В. Е. Кримінально-правова характеристика агресивної корисливо-насильницької злочинності / В.Е. Котеляк // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2006. – № 1 (26). – С. 219–226.

92. Криминалистика / [Бахин В.П., Белкин Р.С., Быков В.М. и др.]; под ред. Р.С. Белкина, В.П. Лаврова, И.М. Лузгина. – М. : МВД СССР, Высшая юридическая заочная школа, 1988.– Т. II. – 454 с.

93. Криминалистика : учеб. для вузов / [отв. ред. Н. П. Яблоков]. - М. : БЕК. 1995. - 708 с.

94. Криминалистика : учебник / [О. В. Волохова и др.] ; под ред. Е. П. Ищенко. – М., 2011. – 501 с.

95. Криминалистика : учебник / [под ред. Ю. Г. Корухова, В.Г. Коломацкого]. - М. : Академия МВД СССР, 1984.-458 с.

96. Криминалистика : учебник / Н.П. Яблоков. – М. : Изд-во Юрайт ; ИД Юрайт, 2011. – 280 с. – (Серия : Основы наук).

97. Криминалистика : учебник [для вузов МВД России]. - Т. 2 : техника, тактика, организация и методика расследования преступлений / редкол. : Б.П. Смагоринский (отв. редактор), А.Ф. Волынский, А.А. Закатов, А.Г. Филиппов. – Волгоград : ВСШ МВД России, 1994. – 560 с.

98. Криминалистика: Учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская / Под ред. Р.С. Белкина. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА * М, 1999. – 990 с.

99. Криминалистическая характеристика преступлений [Текст]: учеб. пособие / А.Н. Колесниченко, В.Е. Коновалова; Министерство высшего и среднего специального образования УССР, Харьковский юридический институт. – Х. : Юрид. ин-т, 1985. – 93 с.

100. Криміналістика (криміналістична техніка) : Курс лекцій / П.Д. Біленчук, А.П. Гель, М.В. Салтевський, Г.С. Семаков. – К., 2001. – 216 с.

101. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник /

Ю.В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В.Я. Тація. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.

102. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / Ю.В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Вид. 3-тє, переробл. та допов. – Х. : Одіссей, 2006. – 1184 с.

103. Кримінальний кодекс УСРР в ред. 1927 р. офіц. вид. – Х.: Юрид. вид. Наркомюста УСРР, 1927 р. – 109 с.

104. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. редакцією проф. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К.: Юстиніан, 2012. – 1224 с.

105. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 верес. 2014 р.: (ОФЦ. ТЕКСТ). – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2014. – 328 с.

106. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2011. – 232 с.

107. Кудин Ф. М. Принуждение в уголовном судопроизводстве : учеб. пособ./ Ф. М. Кудин.–Красноярськ : Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. –136 с.

108. Кудрявцев В.Н., Миньковский Г.М., Сахаров А.Б. Личность преступника. – М: Юридическая литература, 1975. – С. 21.

109. Кузьмічов В.С. Вивчення особи обвинуваченого як умова вдосконалення криміналістичних прийомів та засобів / В. С. Кузьмічов // Теоретичні та практичні проблеми вдосконалення можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті та розслідуванні злочинів. – К. 1996. – С. 46–50.

110. Кузьмічов В.С. Алібі у розкритті злочинів: Навч.посіб./ В.С. Кузьмічов, В.В. Юсупов // – К. : КНТ, 2007 - 264с.

111.Куликов В.И. Криминальный профессионализм как элемент организованной преступной деятельности / В.И. Куликов // Вестник Моск. ун-та. – Сер. 11. Право. – 1992. – №5. – С. 23-29.

112. Кундеус В.Г. Кримінально-правова характеристика викрадення :

автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В.Г. Кундеус ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 19 с.

113. Курс практической психологии, или Как научиться работать и добиваться успеха [Текст] : для высшего управленческого персонала : учеб. пособие / авт.-сост. Р.Р. Кашапов. – Екатеринбург : АРД ЛТД, 1996. – 443 с.

114. Курс русского уголовного права / Лохвицкий А. – 2-е изд., испр. и доп. сведенное с кассацион. решениями. – С.-Пб.: Скоропечатня Ю.О. Шрейера, 1871. – 714 с.

115. Курс уголовного права [Текст]. Курс уголовного права : часть особенная. Посягательства личные и имущественные. / И. Я. Фойницкий. – 7 изд. посмертное, доп. и пересмотр. А. А. Жижиленко. – Петроград : Тип. М. Меркушева, 1916. – 439 с.

116. Куц В. Відповідальність за вимагательство / В. Куц // Рад. право. – 1986. – № 3. – С. 33-36.

117. Куц В.Н. О непосредственном объекте вымогательства / В.Н. Куц // Проблемы соц. законности. – 1986. – Вып. 17. – С. 113-116.

118. Куц В.Н. Ответственность за вымогательство по Советскому уголовному праву: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. - Харьков, 1986. - 212 с.

119. Лазарева Л. В. Специальные знания и их применение в доказывании по уголовному делу : [монография] / Л. В. Лазарева. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 224 с.

120. Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация / А. М. Ларин. – М., 1970. – 223 с.

121. Левертова Р.А. Ответственность за психическое насилие по советскому уголовному праву: учеб. пособие / Р. А. Левертова. - Омск: Омская высш. школа милиции, 1978. - 103 с.

122. Літвін Ю.І. Щодо окремих питань використання спеціальних знань при розслідуванні порушень державного кордону / Ю.І. Літвін // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів України: II всеукр. наук.-практ. конф. [Серія : Юридичні науки], Хмельницький, 20 лист. 2009 р.

/ Держ. прикорд. служба України, НАДПСУ. – Хмельницький: Вид-во Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2009. – С. 47–48.

123. Ломакина Е. В. Актуальные вопросы использования специальных знаний в российском уголовном судопроизводстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Е. В. Ломакина. – Оренбург, 2006. – 29 с.

124. Лубин А. Ф. Методология криминалистического исследования механизма преступной деятельности: автореф. дисс. ... доктора юрид. наук: 12.00.09 / А.Ф.Лубин; Министерство внутренних дел РФ; Нижегородский юридический институт. – Нижний Новгород, 1997. – 54 с.

125. Лужецкая Е. Р. Типичные следственные ситуации при расследовании вымогательства, связанного с применением насилия над потерпевшим / Е. Р. Лужецкая // «Legea si viata» («Закон и Жизнь»). – Республика Молдова (Republicii Moldova), 2015. – Iunie. – № 6/2 (282). – С. 73–76.

126. Лужецька О. Р. Зміст криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим / О. Р. Лужецька // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Випуск 23. – Частина 1. – Том 3. – Ужгород, 2013. – С. 119–122. – Серія «Право».

127. Лужецька О. Р. Значення кримінально-правової характеристики вимагання для розробки елементів криміналістичної характеристики / О. Р. Лужецька // Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції: зб. тез всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 17 квітня 2015 року). – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2015. – С. 121–122.

128. Лужецька О. Р. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим / О. Р. Лужецька // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – Ірпінь, 2013. – № 4 (63). – С. 196–201.

129. Лужецька О. Р. Поняття криміналістичної характеристики

вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим / О. Р. Лужецька // «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у ХХІ столітті»: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 15–16 листопада 2013 р.: у 2 ч. – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2013. – Частина II. – С. 121–123.

130. Лужецька О. Р. Предмет злочинного посягання в системі криміналістичної характеристики вимагання / О. Р. Лужецька // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – Ірпінь, 2014. – 2 (65). – С. 202–207.

131. Лужецька О. Р. Слідова картина та типова обстановка вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим / М. Є. Дирдін, О. Р. Лужецька // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Випуск 3. – Том 3. – Херсон, 2014. – С. 135–139. – Серія «Юридичні науки».

132. Лужецька О. Р. Характеристика особи-злочинця вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим / О. Р. Лужецька // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: мат. міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 15–16 листопада 2013 р. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 217–219.

133. Лузгин И.М. Сущность и основные черты способов сокрытия преступления / И.М. Лузгин // Криминалистическая сущность, средства и методы установления способов сокрытия преступлений. – М., 1987. – С. 46–67.

134. Лушечкина М. А. О направлениях, задачах и понятии криминалистического изучения личности / М. А. Лушечкина // Вестник Московского государственного университета. Серия 11. Право. – 1999. – № 3. – С. 44.

135. Лысенко В. В. Расследование вымогательств / В. В. Лысенко. – Харьков: Ун-т внутр. дел, 1996. – 156 с.

136. Ляпунов Ю. Ответственность за вымогательство / Ю. Ляпунов // Законность. – 1997. – № 4. – С. 4–10.

137. Майоров А. А. К вопросу типологии личности преступника в

криминалистике / А. А. Майоров, В. А. Образцов // Труды ВНИИ МВД СССР. – М., 1978. – № 47. – С. 81–86.

138. Малыхина Н.И. Личность преступника как объект исследования в криминалистике / Н.И. Малыхина // Следователь. – 2004. – № 8. – С. 27-29.

139. Марков А.Я. Расследование преступлений против здоровья в исправительно-трудовых учреждениях. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1981. – 48 с.

140. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г.А. Матусовский. – Харьков : Консум, 1999. – 480 с.

141. Матусовський Г.А. Криміналістична характеристика злочинів // Криміналістика: [підручник] / за ред. В.Ю. Шепітька. – Харків, 1998. – 376 с.

142. Матусовський Г.А. Ситуаційний підхід до розслідування злочинів / Г.А. Матусовський // Криміналістична практика і методика розслідування злочинів. – Х., 1998. – 375 с.

143. Матышевский П.С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления [Текст] / П.С. Матышевский. – Киев : Юринком, 1996. – 240 с.

144. Махов В. Н. Участие специалистов в следственных действиях / В.Н. Махов – М. : Наука, 1975. – 88 с.

145. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : [монография] / В. Н. Махов. – М. : РУДН, 2000. – 296 с.

146. Меглицкий Г.Н, Фефилаьев А.В. Методика расследования вымогательства // Курс лекций по криминалистике. – Выпуск 11. – М.: Юридический институт МВД России, 1999. – 118 с.

147. Мельник Н.И. Уголовная ответственность за вымогательство личного имущества граждан (по материалам Украины): дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.08 / Мельник Николай Иванович; МВД СССР; КВШ им. Ф.Э. Дзержинского – К., 1991. – 206 с.

148. Мельник О.В. Прокурорський нагляд за правильністю

кримінально-правової кваліфікації вимагання / О.В. Мельник // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2002. – Вип. 18. – С. 10-109.

149. Назанский В. Краткое руководство к познанию правил для производства следственных и военно-судебных дел на существующих узаконениях основанное. – СПб., 1832. – 157 с.

150. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Відп. ред.: В.Ф. Бойко та інші – 6-те вид., допов. – К.: А.С.К., – 2000. – 1119 с.

151. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 3 кн. – Кн. 2 / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, П.П. Андрушка. – К.: ФОРУМ, 2005. – 673 с.

152. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2т. – / За заг.ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – 3-тє вид перероб. та доп. – К. : Алеута : КНТ : Центр учбової літератури. – 2009. – 964 с.

153. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Каннон : А.С.К., 2001. – 1104 с.

154. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. - 3-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. - К.: Атіка, 2004. - 1056 с.

155. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 січня 1997 р. / За редакцією В.Ф. Бойка, Я.Ю. Кондратьєва, С.С. Яценка. – К.: Юрінком, 1997. – 960 с.

156. Наумов А.В. История создания и общая характеристика Уголовного уложения 1903 г. / А.В. Наумов // Вестн. МГУ. Сер. 11. Право. – 1993. – № 5. – С. 28-32.

157. Никифоров Б.С. Уголовно-правовая охрана личной собственности в СССР / Б.С. Никифоров. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – 158 с.

158. Николаева И.Л. Методика расследования незаконного оборота наркотических веществ / И.Л. Николаева // Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / Под ред. проф. Т.В. Аверьяновой и проф. Р.С. Белкина. – М., 1997. – С. 269-301.

159. Новини МВС: офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/category/45437>.

160. Овечкин В. А. Общие положения методики расследования преступлений, скрытых инсценировками: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Министерство высшего и среднего специального образования УССР. Харьковский юридический институт. – Харьков, 1975. – 17 с.

161. Ожегов С.И. Словарь русского языка : 70000 слов / С.И. Ожегов ; под ред. Н.Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1991. – 917 с.

162. Олеарий А. Описание путешествия в Московию и через Московию в Персию и обратно / введение, перевод, примечания и указатель А.М. Ловягина. – Спб.: Изд. А.С. Суворина, 1906. – 582 с.

163. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ (загальна частина). Підручник. Дідоренко Є.О., Козаченко І.П., Кондратьєв Я.Ю. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 1999. – т.1. – 390 с.

164. Особенности расследования тяжких преступлений (руководство для следователей). – Волгоград: Волгоградский юрид. ин-т МВД России, 1995. – 200 с.

165. Павлов В. Г. Теоретические и методологические проблемы исследования субъекта преступления / В.Г. Павлов // Правоведение. – 1999. – № 2. – С. 156-165.

166. Панов Н.И. Квалификация насильственных преступлений [Текст] : учеб. пособие / Н.И. Панов; Министерство высшего и среднего специального образования УССР, ХЮИ. – Х. : Юрид. ин-т, 1986. – 54 с.

167. Панов Н.И. Уголовно-правовое значение способа совершения

преступления : учеб. пособие / Н.И. Панов. – Харьков : Харьк. юрид. ин-т, 1984. – 112 с.

168. Панов Н.И. Способ совершения преступления и его значение для квалификации хищения государственного или общественного имущества, огнестрельного оружия, боеприпасов, взрывчатых и наркотических веществ / Н.И. Панов, В.П. Тихий // Проблемы социалистической законности. - Харьк. юрид. ин-т., 1984. - Вып. 14. - С. 25-33.

169. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н.И. Панов. – Харьков, 1986. – 236 с.

170. Пантелеев И.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений // Криминалистика: [учебник] / И.Ф. Пантелеев; под. ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. – М., Юрид. л-ра, 1984. – 544 с.

171. Пантелеев И.Ф. Элементы криминалистической характеристики преступлений. Методология криминалистики / И.Ф. Пантелев. Учеб. пособ. по курсу «Основы криминалистики». / И.Ф. Пантелеев – М., 1982.

172. Пашнев Д.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених із застосуванням комп'ютерних технологій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Пашнев Дмитро Валентинович. – Х., 2007. – 228 с.

173. Плец М.М. Шантаж / М.М. Плец // Журнал Министерства юстиции. СПб., – 1905. – №6. – С.195-207.

174. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : [монографія] / М.А. Погорецький. – Х. : Арсіс ЛТД, 2007. – 576 с.

175. Полный свод уголовных законов. Уложение о наказаниях со включением статей томов Свода законов. [М.], тип. Ф. Йогансона, 1879. – 514 с.

176. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: затверджено наказом Генеральної прокуратури України № 69 від 17 серпня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/pd.html?_m=publications&_t=rec&id=110522.

177. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / Верховний Суд України; За заг. ред. В.Т. Малярєнка. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 368 с.

178. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом МОЗ від 17 січня 1995 р. // КК з пост. мат-ми кн.1. - К., 2000. - С.576-582.

179. Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів Української РСР, Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення та Митного кодексу України: Закон України від 17 червня 1992 року № 2468-ХІІ (редакція без змін та доповнень) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2468-12/ed19920617>.

180. Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 25.12.1992 р. № 12 // Бюл. законодавства і юрид. практики України. – 2004. – № 12 : Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. – С. 108-124.

181. Про судову практику у справах про злочини проти власності: постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>.

182. Психология. Словарь [Текст] : словарь / ред.: А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Политиздат, 1990. – 495 с.

183. Расследование отдельных видов преступлений: учебное пособие / под ред. В. И. Комиссарова. – Саратов: Изд-во Саратовской гос. акад. права, 2003. – 232 с.

184. Руководство к особенной части русского уголовного права. Преступления и проступки против собственности. Т. 2 / Неклюдов Н.А. – С.-Пб.: Тип. В.П. Воленса, 1876. – 764 с.

185. Рыжаков А.П. Расследование вымогательств / А.П. Рыжаков. - М.,

1997. - 336 с.

186. Салтевский М. В. Проблема соотношения специальных и профессиональных знаний, используемых при производстве следственных действий / М. В. Салтевский // Становление и развитие органов внутренних дел Украинской ССР. – К. : КВШ МВД СССР, 1973. – С. 134–135

187. Салтевский М.В. Криминалистическая характеристика: структура, элементы / М.В. Салтевский // Специализированный курс криминалистики: учебник. – К.: НИиРИО КВШ МВД СССР, 1987. – С. 307–316.

188. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. / М.В. Салтевський // – К. : Кондор, 2006. – 588 с.

189. Салтевський М.В. Криміналістика. [Підручник]: / М.В. Салтевський // У 2 ч. – Х., 1999.- Ч.1. – 416 с.

190. Салтевський М.В. Навчально-довідковий посібник з криміналістики / Салтевський М.В., Лукашевич В.Г., Глібко В.М. – К. : ВПОЛ, 1994. – 180 с.

191. Самощенко И В. Момент окончания вымогательства / И.В. Самощенко // Проблемы проведения правовых реформ в Украине. – Х. : Нац. юрид. акад. Украины, 1996. – С. 107-110.

192. Сас В.А. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, вчинених засудженими до позбавлення волі: Монографія. – К.: НТВ «Правник», 2004. – 240 с.

193. Сафонов В.Н. Организованное вымогательство: уголовно-правовой и криминологический анализ : монография / В.Н. Сафонов ; под ред. С.Ф. Милюкова; С.-Петербург. ин-т внешнеэконом. связей, экономики и права; о-во «Знание» Санкт-Петербурга и Ленингр. обл. – СПб. : СПБИНВЭСЭП, 2000. – 239 с.

194. Селиванов Н.А. Советская криминалистика: система понятий / Н.А. Селиванов. – М.: Юридическая литература, 1982. – 150 с.

195. Семикіна Л.О. Відмежування вимагання як злочину з ознаками тероризування від тероризму / Л.О. Семикіна // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – № 16. – С. 111-119.

196. Сергеев Л.А. Сущность и значение криминалистической характеристики преступлений : Руководство для следователей [Текст] / Л.А. Сергеев. — М., 1971. — 750 с.

197. Сергєєва Д.Б. Щодо визначення поняття слідчих (розшукових) дій за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Д.Б. Сергєєва // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. - № 2. – С. 52-56.

198. Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование / Л.В. Сердюк / под ред. С.П. Щербы. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 384 с.

199. Симонов В.И. Характеристика объективных свойств физического насилия // Законность и борьба с преступностью. - Пермь, 1997. - С. 18-24.

200. Скрипа Є.В. Слідчі дії як основні засоби отримання доказів у кримінальних справах про незаконну легалізацію автотранспорту / Є.В. Скрипа // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2010. – №22. – С. 300-306.

201. Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности). – Волгоград: Изд-во ВСШ МВД СССР, 1984. – 240 с.

202. Сокиринська О. А.. Криміналістичні та процесуальні питання ідентифікації людини за слідами – відображеннями: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Сокиринська Оксана Анатоліївна. Академія адвокатури України. - К., 2004. – 209 с.

203. Старушкевич А.В. Криміналістична характеристика злочинів [Текст]: Навчальний посібник / А.В. Старушкевич. – Київ: НВТ «Правник» – НАВСУ. 1997. – 41 с.

204. Степанюк Р. Л. Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні / Р. Л. Степанюк // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2014. – Спецвип. № 1. – С. 38–42.

205. Сырков С. М. Орудия преступления: Криминалистическое и процессуальное исследование: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / С.М. Сырков; Ленинградский государственный университет им. А.А. Жданова. Юридический факультет. – Л., 1973. – 18 с.

206. Танасевич В.Г. О криминалистической характеристике преступлений / В.Г. Танасевич, В.А. Образцов // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1976. – Вып. 25. – С. 97-104.

207. Таций В.Я. Предмет преступления / В.Я. Таций // Правоведение. – 1984. – № 4. – С. 51-57.

208. Тихий В.П. Проблеми відповідальності за вимагання / В.П. Тихий // Проблеми боротьби зі злочинністю : зб. матеріалів наук.-практ. конф. / редкол.: В. І.Борисов (голов. ред.) та ін. – Х. : Лествиця Марії, 2001. – 248 с.

209. Тищенко В.В. Теоретичні практичні основи методики розслідування злочинів : [монографія] / Тищенко В.В. – О., 2007. – 260 с.

210. Ткаченко М. Насильницький злочин і насильство як спосіб його вчинення: кримінально-правові проблеми [Текст] / М. Ткаченко // Право України. – 1999. – № 12. – С. 101-104, 108.

211. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления / А.Н. Трайнин. - М., Госюриздат, 1957. - 363 с.

212. Тюменев А.В. Виды криминального насилия (уголовно-правовой и криминологический аспекты): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Алексей Владимирович Тюменев; Минюст РФ, Академия права и управления – Рязань, 2002. – 216 с.

213. Уголовное право Российской Федерации: Особенная часть : учебник / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, А.И. Рарога, А.И. Чучаева. –

М. : ИНФРА-М : КОНТРАКТ, 2004. – 742 с.

214. Уголовное Уложение 22 марта 1903 г. [Текст]. – СПб.: Издание Н.С Таганцева. Государственная Типография, 1904. – 1122 с.

215. Уголовное уложение 22 марта 1903 г.: с мотивами, извлеченными из объяснительной записки редакционной комиссии, представления Министерства юстиции в государственный совет и журналов – особого совещания ... извлечениями из решений уголовного кассационного департамента ... главного военного суда касательно введенных в действие в России статей / по изданиям Н.С. Таганцева; под редакцией П.Н. Якоби. – Рига: Лета, 1922. – XXXIV, 1622 с.

216. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. – К.: Политиздат Украины, 1978. – 684 с.

217. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года. Издан Н.С. Таганцевым, издание четырнадцатое пересм. и доп. – СПб., 1909. – 1111 с.

218. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных: Издание 1885 г. и по прод. 1912 г.: С извлеч. из решений Правительствующего сената, Свода законов, сводов воен. и мор. постановлений, с указанием подсудности, судопроизводств. правил и прил. / Сост. В.В. Волков, товарищ прокурора С.-Петербур. окр. суда. – Неофиц. изд. – Санкт-Петербург: юрид. кн. маг. И.И. Зубкова, п./ф. «Законоведение», 1914. – XII. – 1464 с.

219. Уфалов А.Г. Проблемы совершенствования уголовно-правового регулирования ответственности за вымогательство и шантаж: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Уфалов Андрей Германович; Саратовская государственная академия права. – Саратов, 2003. – 170 с.

220. Учебник русского уголовного права: Общая и особенная части / Белогриц-Котляревский Л.С. – Киев: Южно-рус. кн-во Ф.А. Йогансона, 1903. – 626 с.

221. Фаринник В. І. Розвиток правового регулювання збирання

доказів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / В. І. Фаринник // Митна справа. – 2012. – № 4 (82). – Ч. 2. – С. 3–8.

222. Федченко В. Груповий метод розслідування кримінальних справ: деякі питання / В. Федченко // Право України. – 2003 - №1. – С. 55-57.

223. Фирсов Е.П. Типовая структура методик расследования отдельных видов преступлений / Е.П. Фирсов // Вестник криминалистики / Отв. ред. А.Г. Филиппов. – Вып. 1 (5). – М., 2003. – С. 30-37.

224. Франк Л.В. Виктимологическая характеристика личности преступника / Л.В. Франк // Теоретические проблемы учения о личности преступника. Сборник научных трудов. – М.: Изд-во Всесоюз. ин-та по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1979. – С. 113-118.

225. Хоменко А. Н. Связь личности преступника как элемента криминалистической характеристики преступлений, с другими ее элементами / А. Н. Хоменко // Актуальные вопросы правоведения в период совершенствования социалистического общества. – Томск. 1989. – С. 221–222.

226. Хрестоматія з історії держави і права України. – Том 1. З найдавніших часів до початку ХХ ст.: Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. / В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький; За ред. члена-кореспондента АПрНУ В.Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре. – 1997. – 464 с.

227. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т.: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В.Д. Гончаренка. – Вид. 2-ге, перероб. і доп.: Том 1: З найдавніших часів до початку ХХ ст. / Уклад. В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 472 с.

228. Черечукина Л.В. Расследование вымогательств : учебное пособие / Л.В. Черечукина ; Луган. Гос. ун-т внутр. дел им.

Э.А. Дидоренко. - Луганск : РИО ЛГУВД, 2010. - 136 с.

229. Чернявський С.С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : [монографія] / Чернявський С.С. – К., 2010. – 624 с.

230. Чичиркіна С. П. Особливості проведення слідчих дій на початковому етапі розслідування при виявленні приховування злочинів у сфері службової діяльності / С.П. Чичиркіна // Право та управління. – 2011. - №2. – С. 387-396.

231. Шарапов Р.Д. Физическое насилие в уголовном праве / Р.Д. Шарапов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 298 с.

232. Шевцов Ю.Л. Уголовно-правовая борьба с вымогательством имущества: (По материалам Республики Беларусь) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю.Л. Шевцов; Гос. ун-т. – Минск, 1992. – 18 с.\

233. Шепитько В.Ю. Криміналістика: Курс лекцій. – 2-е изд., перераб. и доп. / В.Ю. Шепитько – Х., 2005. – 367 с.

234. Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике : [монография.] / Шепитько В.Ю. – Х.: РИП Оригинал, 1995. – 200 с.

235. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні / В.Ю. Шепітько // Судова експертиза. – 2014. – № 1. – С. 11–18.

236. Шеремет А.П. Криміналістика: Навчальний посібник. / А.П. Шеремет. - К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.

237. Щербаковский М.Г. Сущность следов преступлений, совершенных с использованием компьютерных средств / М.Г. Щербаковский // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск №3. Збірник науково-практичних матеріалів (до 80-річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз). – Харків: Право, 2003. – С. 320-326.

238. Эйсман А. А. Заключение эксперта (структура и научное обоснование) / А. А. Эйсман. – М. : Юридическая литература, 1967. –

152 с.

239.Юридичний словник / за ред. Б.М. Бабія, Ф.Г. Бурчака, В.М. Корецького, В.В. Цветкова. – вид. 2-ге переробл. і доп. – К. : Головна редакція української радянської енциклопедії, 1983. – 871 с.

240.Яблоков Н.П. Криминалистическая методика расследования (некоторые теорет. положения) / Н.П. Яблоков. - М. : Изд-во МГУ, 1985. – 97 с.

241.Яблоков Н.П. Понятие криминалистической характеристики преступлений // Криминалистика / Н.П. Яблоков; под ред. В.Я. Колдина. – М., 1990. – 462 с.

242.35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, Л.М. Лобойко, З.М. Саїдова. – К. : «Арт-Дизайн», 2014. – 48 с.

УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ АНКЕТУВАННЯ

*слідчих органів внутрішніх справ
Київської, Полтавської, Волинської, Житомирської, Чернігівської,
Хмельницької областей та м. Києва*

*(всього опитано 142 слідчих органів внутрішніх справ
у період з 2013 до 2015 рр.)*

<u>№ з/п</u>	<u>Запитання в анкетуванні</u>	<u>Відповіді в анкетуванні</u>	<u>Результати опитування (загалом – 100%)</u>
1.	Ваш вік:	а/ до 25 років	14 %
		б/ від 25 до 30 років	49 %
		в/ від 30 до 40 років	9 %
		г/ від 40 до 50 років	10%
		д/ більше 50 років	8%
2.	Ваш загальний стаж роботи в органах внутрішніх справ України:	а/ від 1 від 3 років	12 %
		б/ від 3 до 5 років	42 %
		в/ понад 5 років	36 %
3.	Місце роботи в системі органів внутрішніх справ України:	а/ Міністерство внутрішніх справ України	21 %
		б/ управління МВС України в областях та м. Києві	22 %
		в/ районні відділи УМВС України	57 %
4.	Чи вважаєте Ви ефективною роботою органів внутрішніх справ України при розслідуванні вимагань?	а/ так	62 %
		б/ ні	21 %
		в/ важко відповісти	17 %
5.	Скільки кримінальних проваджень (самостійно або в групі) Ви закінчили та направили до суду для розгляду	а/ до п'яти	27 %
		б/ від п'яти до десяти	49 %

	по суті в минулому році (вказати кількість):	в/ більше десяти	24 %
6.	Скільки із вказаних кримінальних проваджень були вчинені із застосуванням насильства до потерпілого:	а/ до п'яти	43 %
		б/ від п'яти до десяти	31 %
		в/ більше десяти	20%
		г/ жодної	6 %
7.	Із чим, на Ваш погляд, пов'язані головні недоліки у процесі розслідування вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим (виберіть один варіант відповіді):	а/ недосконалість законодавчої бази	44 %
		б/ протидія розслідуванню	11 %
		в/ недосконалість матеріально-технічного забезпечення працівників органів внутрішніх справ	36 %
		г/ важко відповісти	9 %
8.	Основні труднощі при розслідуванні:	а/ труднощі, пов'язані з доказуванням, отриманням показань, виявленням організаторів	49 %
		б/ організаційні (завантаженість, недостатність матеріальної бази слідства тощо)	28 %
		в/ правові (складність кваліфікації, недостатність коментарів, наукової літератури)	23 %
9.	Протидія розслідуванню	а/ наявність	81 %

		протидії	
		б/ відсутність протидії	19 %
10.	Форми протидії	а/ погрози слідчим, їх життю, здоров'ю, погрози неприємностями по службі, спроби компрометування	15 %
		б/ погрози свідкам та потерпілим	34 %
		в/ приховування доказів	27 %
		г/ ухиляння від слідства і суду	10 %
		д/ тиск на слідство з боку вищих органів	6 %
		е/ інше: затягування термінів розслідування, зрив слідчих (розшукових) дій тощо	8 %
11.	Обставини вчинення вимагання	а/ вимога передачі майна за надуманими приводами, зустрічі з потерпілими в безлюдних місцях, доставляння його в зазначені місця насильно	31 %
		б/ вимога передачі чужого майна	29 %
		в/ вимога грошових коштів	23 %
		г/ вимога передачі права на майно	17 %
12.	Способи вчинення	а/ шляхом психічного і фізичного впливу	28 %
		б/ висловлювання погроз	13 %

		застосовування насильства, знищення майна	
		г/ шантаж	39 %
		д/ примушення потерпілих писати фіктивні розписки про наявність перед вимагачами боргу тощо	20 %
13.	Способи приховування слідів злочину	а/ висловлювання своїх вимог не вголос, а на паперовому чи електронному носії	15 %
		б/ вплив (моральне і фізичне) на потерпілих, свідків, створення помилкового алібі за рахунок лжесвідків	11 %
		в/ знищення записок, листів	7 %
		г/ примусове вилучення	4 %
		д/ переоформлення права власності на майно, яке вимагається, на підставних осіб	5 %
		е/ завуальовані вимоги	2 %
		є/ залякування потерпілих	10 %
		ж/ приховування отриманих ювелірних виробів	8 %
		з/ приховування цінностей поза межами житла, тобто в дачах у знайомих, родичів	13%
		и/ знищення	14 %

		знарядь злочину	
		і/ версії про посадових зобов'язаннях	8 %
		ї/ реалізація відібраного у потерпілого майна	3 %
14.	Особа злочинця (рід занять)	а/ тимчасово не працює	29 %
		б/ заробляє на життя злочинним шляхом	13 %
		в/ учень, студент	2 %
		г/ спортсмен	9 %
		д/ раніше судимий	6 %
		е/ раніше не судимий, але притягувався до адміністративної відповідальності	11 %
		є/ член злочинного угруповання	30 %
		є/ співробітники або колишні співробітники правоохоронних органів	15%
15.	Місце проживання особи злочинця (вимагача)	а/ мали постійне місце проживання	83,9 %
		б/ не мали постійного місця проживання	3,6 %
		в/ перебували в місці (іншому населеному пункті) проїздом	7,1 %
16.	Характеристики морально-етичний якостей осіб-вимагачів (негативні звички)	а/ схильні до пияцтва	40,5 %
		б/ вживали наркотичні засоби	5,9 %
		в/ без шкідливих звичок	53,6 %

17.	Механізм слідоутворення	а/ сліди побоїв, пошкодження майна	27 %
		б/ погрози, що фіксуються на магнітному носії	16 %
		в/ застосування насилля фіксується при медичному обстеженні	11 %
		г/ тілесні ушкодження, що виникли в результаті впливу тупих твердих предметів	4 %
		д/ вилучення мічених грошових купюр	13 %
		е/ виявлення предметів, які використовувалися при погрозі	7 %
		є/ відбитки взуття (сліди), рук, запах	22 %

**УЗАГАЛЬНЕНІ ДАНІ ВИВЧЕНИХ
МАТЕРІАЛІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ (СПРАВ)**

*розпочатих (порушених) за фактами вчинення вимагання, в тому числі,
пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим, що
знаходилися в провадженні слідчих органів*

*(всього вивчено матеріали 165 кримінальних проваджень (справ) в різних
регіонах України, зокрема: Київська область – 29, місто Київ – 25, Львівська
область – 20, Хмельницька область – 16, Івано-Франківська область – 17,
Закарпатська область – 19, Житомирська область – 21,
Одеська область – 18 протягом 2012-2015 рр.)*

<u>№ з/п</u>	<u>Запитання</u>	<u>Відповіді</u>	<u>Результати (загалом – 100%)</u>
1.	При вчиненні вимагання кримінальні провадження розпочиналися протягом:	а/ доби	6,1 %
		б/ 3-х діб	14,5 %
		в/ від 3 до 10 діб	67,3 %
		г/ більше 10 діб	12,1 %
2.	Кримінальне провадження було розпочато:	а/ за фактом вчинення злочину	66,1 %
		б/ проти конкретної особи	33,9 %
3.	За вчинення правопорушень, особи:	а/ притягувалися до адміністративної відповідальності	42,3 %
		б/ притягувалися раніше до кримінальної відповідальності	35,7 %
		в/ вчинили вперше	17,0 %
4.	Стать особи, яка вчинила вимагання:	а/ чоловіча	74,5 %
		б/ жіноча	25,5 %
5.	Вік особи, яка вчинила вимагання:	а/ 14-18 років	12,3 %
		а/ 18-24 років	25,6 %

		б/ 25-34 років	35,5 %
		в/ 35-49 років	22,7 %
		г/ 50 і більше років	3,9 %
6.	Громадянство особи, яка вчинила вимагання::	а/ громадянин України	95,8 %
		б/ іноземний громадянин	4,2 %
		в/ особа без громадянства	0 %
7.	Освіта особи, яка вчинила вимагання:	а/ загальна середня освіта	18 %
		б/ неповна вища освіта	23 %
		в/ базова вища освіта	29 %
		г/ вища професійна	30 %
		- юридична	39,4 %
		- економічна	48,5 %
		- технічна	12,1 %
8.	Часові рамки вчинення вимагання	а/ денна пора доби	83 %
		в/ нічна пора доби	17 %
9.	Протидія розслідуванню	а/ наявність протидії	81 %
		б/ відсутність протидії	19 %
10.	Форми протидії	а/ погрози слідчим, їх життю, здоров'ю, погрози неприємностями по службі, спроби компрометування	15 %
		б/ погрози свідкам та потерпілим	34 %
		в/ приховування доказів	27 %
		г/ ухиляння від слідства і суду	10 %
		д/ тиск на слідство з боку вищих органів	6 %

		е/ інше: затягування термінів розслідування, зрив слідчих (розшукових) дій тощо	8 %
11.	Обставини вчинення вимагання	а/ вимога передачі майна за надуманими приводами, зустрічі з потерпілими в безлюдних місцях, доставляння його в зазначені місця насильно	31 %
		б/ вимога передачі чужого майна	29 %
		в/ вимога грошових коштів	23 %
		г/ вимога передачі права на майно	17 %
12.	Способи вчинення	а/ шляхом психічного і фізичного впливу	28 %
		б/ висловлювання погроз застосовування насильства, знищення майна	13 %
		г/ шантаж	39 %
		д/ примушення потерпілих писати фіктивні розписки про наявність перед вимагачами боргу тощо	20 %
13.	Способи приховування слідів злочину	а/ висловлювання своїх вимог не вголос, а на паперовому чи електронному носії	15 %
		б/ вплив (моральне і фізичне) на	11 %

		потерпілих, свідків, створення помилкового алібі за рахунок лжесвідків	
		в/ знищення записок, листів	7 %
		г/ примусове вилучення	4 %
		д/ переоформлення права власності на майно, яке вимагається, на підставних осіб	5 %
		е/ завуальовані вимоги	2 %
		є/ залякування потерпілих	10 %
		ж/ приховування отриманих ювелірних виробів	8 %
		з/ приховування цінностей поза межами житла, тобто в дачах у знайомих, родичів	13%
		и/ знищення знарядь злочину	14 %
		і/ версії про посадових зобов'язаннях	8 %
		ї/ реалізація відібраного у потерпілого майна	3 %
14.	Місця вчинення вимагання	а/ квартира	6,1 %
		б/ офіс	42,7 %
		в/ спеціально підготовлені місця, наприклад, дачі, спортивні бази	21,2 %
		г/ вулиця, місця відпочинку тощо	8,1 %
		д/ автомобільні магістралі, шосе	18,3 %

		е/ автомобільний транспорт	3,6 %
15.	Вчинення вимогання півучасті у	а/ одноособово	24,6 %
		б/ за попередньою змовою групою осіб	24,6 %
		в/ організованою групою	17,3 %

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Перший проректор з наукової діяльності,
перспективного розвитку та інновацій
Національного університету державної
податкової служби України, доктор
економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Л.Л. Тарангул

14 травня 2015 року

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Лужецької Олени Романівни «Криміналістична характеристика вимагання, пов'язаного із застосування насильства над потерпілим», поданого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність у науково-дослідну роботу кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України

Комісія у складі: в.о. директора навчально-наукового інституту права Національного університету державної податкової служби України, доктора юридичних наук, професора Назарова Віктора Володимировича; керівника НДР, завідувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України, доктора юридичних наук, професора; заслуженого юриста України Цимбала Петра Васильовича; заступника завідувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики з наукової роботи та фахової підготовки Національного університету державної податкової служби України, кандидата юридичних наук Омельчук Любові Василівни склали цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження **Лужецької Олени Романівни «Криміналістична**

характеристика вимагання, пов'язаного із застосування насильства над потерпілим» були використані у ході виконання науково-дослідної роботи «Удосконалення кримінального провадження в Україні (кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти)» (державний реєстраційний номер 0115U002808), яка виконується кафедрою кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України.

В.о. директора навчально-наукового інституту права Національного університету ДПС України, доктор юридичних наук, професор

В.В. Назаров

Керівник НДР, завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

П.В.Цимбал

Заступник завідувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики з наукової роботи та фахової підготовки Національного університету державної податкової служби України, кандидат юридичних наук

Л.В. Омельчук

НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ

КОМІТЕТ З ПИТАНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ, НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН І МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН

01008, м. Київ, вул. Грушевського, 5; e-mail: Suslova.Iryna@rada.gov.ua

13.05.2015 р. № 133-941

АКТ впровадження результатів дисертаційного дослідження у законотворчу діяльність

Як народний депутат України, голова підкомітету з питань гендерної рівності та недискримінації Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин та міжнаціональних відносин, я, Сулова Ірина Миколаївна склала цей акт з приводу того, що мною розглянуто результати дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету ДПС України Лужецької Олени Романівни на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Криміналістична характеристика вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим» щодо змін до чинного Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України.

Вважаю, що представлені пропозиції, отримані на основі проведеного дослідження, виявили необхідний теоретичний та методологічний рівень, практичну значимість і будуть враховані мною під час опрацювання змін до кримінального та кримінального процесуального законодавства.

Народний депутат України

Сулова І. М.

Р

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

В.о. проректора
з навчально-виховної роботи

Національного університету державної
податкової служби України,
кандидат юридичних наук, доцент

М.В. Глух

«08» квітня 2015 року

АКТ

впровадження результатів
дисертаційного дослідження в
навчальний процес

м. Ірпінь

«08» квітня 2015 р.

Комісія у складі: декана юридичного факультету Національного університету державної податкової служби України, доктора юридичних наук, професора Назарова Віктора Володимировича; завідувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України, доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України Цимбала Петра Васильовича; заступника завідуючого навчальним відділом Національного університету державної податкової служби України Довгопола Михайла Миколайовича склали цей акт про те, що опубліковані результати дисертаційного дослідження на тему «Криміналістична характеристика вимагання, пов'язаного із застосування насильства над потерпілим», підготовлені здобувачем кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України Лужецькою Оленою Романівною, відповідно до навчально-методичних матеріалів використовувалися у навчальному процесі при викладанні дисциплін у студентів та курсантів Національного університету державної податкової служби України, а саме:

1. Лужецька О.Р. Поняття криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим / О.Р. Лужецька // «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у ХХІ столітті»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 15-16 листопада 2013 р. – Львів: У 2 частинах. Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2013. – Частина II. – С. 121-123.

2. Лужецька О.Р. Характеристика особи-злочинця вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим / О.Р. Лужецька // «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 15-16 листопада 2013 р. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 217-219.

3. Лужецька О.Р. Зміст криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим / О.Р. Лужецька // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – Випуск 23. – Частина 1. – Том 3. – Ужгород, 2013. – С. 119-122.

4. Лужецька О.Р. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим / О.Р. Лужецька // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право), 4 (63) 2013. – Ірпінь, 2013. – С. 196-201.

5. Лужецька О.Р. Слідова картина та типова обстановка вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим / М.Є. Дирдін, О.Р. Лужецька // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – Випуск 3. – Том 3. – Херсон, 2014. – С. 135-139.

6. Лужецька О.Р. Предмет злочинного посягання в системі криміналістичної характеристики вимагання / О.Р. Лужецька // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право), 2 (65) 2014. – Ірпінь, 2014. – С. 202-207.

Основні результати дисертаційного дослідження Лужецькою О.Р. впроваджувалися:

- при читанні курсу «Криміналістика», «Кримінальний процес України» та

спецкурсу «Проблеми досудового розслідування»;

- при підготовці робочих навчальних програм, методичних рекомендацій до проведення семінарських занять, організації самостійної та індивідуальної роботи з курсу «Криміналістика», «Кримінальний процес України» та спецкурсу «Проблеми досудового розслідування».

Комісія вважає, що результати проведеного дисертаційного дослідження Лужецької Олени Романівни, отримані на основі узагальнення існуючої практики розслідування вимагань, пов'язаних із застосуванням насильства над потерпілими, є науково обґрунтованими і закладають теоретичні основи подальшого вдосконалення процесу розкриття та розслідування цього виду злочинів.

Члени комісії:

Декан юридичного факультету
доктор юридичних наук, професор

В.В. Назаров

Завідувач кафедри кримінального
права, процесу та криміналістики
Національного університету ДПС України,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

П.В.Цимбал

Заступник завідуючого навчальним відділом
Національного університету ДПС України

М.М. Довгопол

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор
С.Д. Гусарєв
 « 14 » _____ 2015 р.

АКТ

впровадження наукових розробок дисертації
здобувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Національного університету державної податкової служби України
Лужецької Олени Романівни «Криміналістична характеристика
вимагання, пов'язаного із застосування насильства над потерпілим»
у навчальний процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: начальника кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Удалової Лариси Давидівни, начальника кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, професора Весельського Віктора Казимировича, начальника докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Сербина Руслана Андрійовича, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України Лужецької Олени Романівни використовуються у навчальному процесі при підготовці та проведенні лекцій, семінарських та практичних занять зі слухачами, курсантами та студентами Національної академії внутрішніх справ, під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Особливості розслідування окремих видів злочинів».

Результати наукового дослідження знайшли своє відображення у навчально-методичних матеріалах з криміналістики для курсантів, слухачів і студентів, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

1. Лужецька О.Р. Поняття криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим / О.Р. Лужецька // «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 15-16 листопада 2013 р. – Львів: У 2 частинах. Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2013. – Частина II. – С. 121-123.

2. Лужецька О.Р. Характеристика особи-злочинця вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим / О.Р. Лужецька //

«Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 15-16 листопада 2013 р. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 217-219.

3. Лужецька О.Р. Зміст криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим / О.Р. Лужецька // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – Випуск 23. – Частина 1. – Том 3. – Ужгород, 2013. – С. 119-122.

4. Лужецька О.Р. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим / О.Р. Лужецька // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право), 4 (63) 2013. – Ірпінь, 2013. – С. 196-201.

5. Лужецька О.Р. Слідова картина та типова обстановка вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим / М.Є. Дирдін, О.Р. Лужецька // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – Випуск 3. – Том 3. – Херсон, 2014. – С. 135-139.

6. Лужецька О.Р. Предмет злочинного посягання в системі криміналістичної характеристики вимагання / О.Р. Лужецька // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право), 2 (65) 2014. – Ірпінь, 2014. – С. 202-207.

**Начальник кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України**

Л.Д. Удалова

**Начальник кафедри криміналістики
та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, професор**

В.К. Весельський

**Начальник докторантури та ад'юнктури
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник**

Р.А. Сербин

tt

ЗАТВЕРДЖУЮ

Голова Дарницького
районного суду м. Києва

Пойда С.М.

«18»

2015 р.

АКТ

*впровадження у практичну діяльність суду
матеріалів дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального
права, процесу та криміналістики Національного університету державної
податкової служби України Лужецької Олени Романівни*

м. Київ

«18» БЕРЕЗНЯ 2015 р.

Комісія у складі судді Дарницького районного суду м. Києва Пойди С.М., судді Дарницького районного суду м. Києва Заруби П.І., судді Дарницького районного суду м. Києва Скуби А.В., склала цей акт про те, що нею розглянуто дисертаційне дослідження здобувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України Лужецької Олени Романівни, підготовлене на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність за темою «Криміналістична характеристика вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим» у вигляді пропозицій щодо внесення змін та доповнень до Кримінального процесуального кодексу України.

Комісія вважає, що пропозиції Лужецької О.Р., отримані на основі узагальнення теорії, методології і практики застосування нового кримінального процесуального законодавства, є обґрунтованими і можуть бути використані при підготовці пропозицій щодо внесення змін та доповнень до КПК України.

Результати дослідження є свідомством високого теоретичного рівня знань та мають практичну спрямованість, сприятимуть підвищенню якості законодавчого забезпечення у досліджуваній сфері.

Члени комісії:

Суддя Дарницького районного суду м. Києва _____ С.М. Пойда

Суддя Дарницького районного суду м. Києва _____ П.І. Заруба

Суддя Дарницького районного суду м. Києва _____ А.В. Скуба

З А Т В Е Р Д Ж У Ю

Начальник УМВС України
в Полтавській області,
полковник міліції

[Signature]
В. Бех
05 2015 р.

А К Т

*про впровадження у практичну діяльність
результатів дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального
права, процесу та криміналістики Національного університету державної
податкової служби України Лужецької Олени Романівни*

м. Полтава

«21» ТРАВНЯ 2015 р.

Комісія у складі:

- 1) першого заступника начальника Управління МВС України в Полтавській області – начальника слідчого управління, підполковника міліції Балоня Андрія Богдановича;
- 2) начальника НДЕКЦ при УМВС України в Полтавській області, підполковника міліції Костіна Олега Юрійовича;
- 3) начальника УКЗ УМВС України в Полтавській області, полковника міліції Гаврик Сергія Юрійовича

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України Лужецької О.Р. за темою «Криміналістична характеристика вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим» застосовуються у практичній діяльності слідчого управління Полтавської області, а також під час проведення занять в системі службової підготовки та підвищення кваліфікації слідчих міських та районних відділів Полтавської області.

Підписи членів комісії:

**Перший заступник начальника
Управління МВС України
в Полтавській області –
начальник слідчого управління,
підполковник міліції**

[Signature]
А.Б. Балонь

**Начальник НДЕКЦ при УМВС
України в Полтавській області,
підполковник міліції,
кандидат юр. наук**

[Signature]
О. Ю. Костін

**Начальник УКЗ УМВС
України в Полтавській області,
полковник міліції,
кандидат юр. наук**

[Signature]
С. Ю. Гаврик